T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
KLASİK ARKEOLOJİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANTALYA KENT MERKEZİ'NİN ARKEOLOJİK HARİTASI VE LOKALİZASYON SORUNLARI

Alper AŞINMAZ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Akın ERSOY

İZMİR - 2015

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2012800420

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Alper AŞINMAZ
Tez Başlığı : Antalya Kent Merkezi'nin Arkeolojik Haritası ve Lokalizasyon Sorunları

Savunma Tarihi : 08.10.2015
Danışmanı : Yrd.Doç.Dr.Akın ERSOY

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı	Üniversitesi	İmza
Yrd.Doç.Dr.Akın ERSOY	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Binnur GÜRLER	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Gürcan POLAT	EGE ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği (X)
Oy Çokluğu ( )

Alper AŞINMAZ tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "**Antalya Kent Merkezi'nin Arkeolojik Haritası ve Lokalizasyon Sorunları**" başlıklı Tezi(X) / Projesi( ) kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Mustafa Yaşar TINAR
Enstitü Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi Olarak sunduğum ‘’**Antalya Kent Merkezi’nin Arkeolojik Haritası ve Lokalizasyon Sorunları**’’ adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

…./…./ ….....

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ANTALYA KENT MERKEZİ'NİN ARKEOLOJİK HARİTASI VE LOKALİZASYON SORUNLARI

Alper Aşınmaz

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Arkeoloji Anabilim Dalı

Klasik Arkeoloji Programı

Antalya, sahip olduğu arkeolojik geçmiş ve unsurlar bakımından oldukça zengin bir kenttir. İl genelinde prehistorik dönemden Osmanlı Dönemi' ne kadar pek çok arkeolojik kalıntı vardır. Kent Antik Dönem'de 3 bölgeye ev sahipliği yapmıştır. Bunlar Lykia, Pamphylia ve Pisidia bölgeleridir. Bu tezde Pamphylia Bölgesi sınırları içerisinde kalan Antalya Kent Merkezi'nin arkeolojik unsurlarına değinilmiştir. Bu unsurlar: kentler, küçük yerleşimler ve diğer buluntu merkezleridir.

Birinci bölümde, daha sonraki bölümlerde anlatılanların daha iyi kavranabilmesi için Pamphylia Bölgesi'nin genel tarihçesine, çalışmanın sınırlarını oluşturan bölgenin siyasi ve fiziki genel özelliklerine, antik kaynaklardaki aktarımlara ve bölge hakkındaki modern araştırmalara değinilmiştir. Genel tarihçe bölümünde özellikle Hellenistik ve Roma dönemlerinin üzerinde durulmuştur. Konum, sınırlar ve topografya bölümünde ise çalışmanın kapsadığı merkez ilçeler olan Kepez, Konyaaltı ve Muratpaşa ilçelerine değinilmiştir. Antik kaynaklar ve modern araştırmalar ise bu tez çalışması için rehber niteliğinde olmuştur. Tezin ikinci bölümü, Antalya Kent

Merkezi sınırları içerisinde yer alan tüm antik unsurları içermektedir. Bu unsurlar yerleşimler ve diğer buluntular olmak üzere iki ana başlık altında aktarılmıştır. Yerleşimler bölümünde kesin lokalizasyonu saptanabilen ve saptanamayan yerleşimler aktarılmıştır. Üçüncü bölümde ise kent merkezinde yer alan ancak lokalizasyonu kesinlik kazanmamış yerleşimler konu edilmiştir. Antik kaynaklardaki değinişler ve modern araştırmaların getirdiği yeni yorumlar ışığında Olbia, Mygdalis, Masoura ve Korykos yerleşimleri değerlendirilmiştir. Bu bölümde, Olbia' nın konumu üzerine yapılan yorumlamalar daha geniş bir yer bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Pamphylia, Antalya Kent Merkezi, Attaleia, Olbia, Magydos, Lokalizasyon Sorunları, Tarihsel Coğrafya.

ABSTRACT

Master's Thesis

Archelogical Map of the Central Antalya and Localization Problems

Alper AŞINMAZ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Archeology

Archeology Program

Antalya is a wealthy city in terms of its archeological background and archeological elements. There are so many archeological remnants dating back from prehistoric period to Ottoman Period. The city hosted three regions during Ancient Period. These regions are Lycia, Pamphylia and Pisidia. In this thesis, archeological elements of Antalya City Center within the borders of Pamphylia Region have been discussed. These elements are: cities, small settlements and other finding spots.

In the first chapter, general history of Pamphylia Region, political and physical characteristics of the region establishing the borders of the study, transmissions of the antique resources and modern studies about the region have been addressed in order to comprehend the following chapters. Especially Hellenistic and Roman periods have discussed in the general history chapter. In the chapter named Location, Borders and Topography; Kepez, Konyaaltı and Muratpaşa which are the districts that the study covers have been discussed. Ancient resources and modern studies have the characteristics of a guide in this thesis study. The second chapter of the thesis includes all the ancient elements take part in the borders of Antalya City Center. These elements have been

mentioned under two main headings as settlements and other foundlings. In the settlements chapter, the settlements whose certain localization can be detected and ones cannot be detected have been discussed. In the third chapter, the localizations which take part in the city center but whose localization did not become definite have been mentioned. In consideration of the references belong to antique resources and the new comments brought by modern studies, Olbia, Mygdalis, Masoura and Korykos settlements have been evaluated. In this chapter, the interpretations about the location of Olbia have been widely mentioned.

Keywords: Pamphylia, Central Antalya, Attaleia, Olbia, Magydos, Localization Problems, Historical Geography.

ANTALYA KENT MERKEZİ'NİN ARKEOLOJİK HARİTASI VE LOKALİZASYON SORUNLARI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

YEMİN METNİ iii

ÖZET iv

ABSTRACT vi

İÇİNDEKİLER vi

KISALTMALAR x

EKLER LİSTESİ xi

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
ANTALYA KENT MERKEZİ

1.1. KONUM, SINIRLAR VE TOPOGRAFYA 8

1.1.1. Kepez 12

1.1.2. Konyaaltı 12

1.1.3. Muratpaşa 13

1.2. GENEL TARİHÇE 14

1.3. ANTİK KAYNAKLARDA ANTALYA KENT MERKEZİ 22

1.4. ARAŞTIRMA TARİHİ 24

1.4.1. Modern Araştırmalar 30

İKİNCİ BÖLÜM
ANTALYA KENT MERKEZİ'NİN ARKEOLOJİK UNSURLARI

2.1. YERLEŞİMLER 35
2.1.1. Lokalizasyonu Kesinlik Kazanmış Yerleşimler 35
2.1.1.1. Attaleia 35
2.1.1.2. Magydos 51
2.1.1.3. Lyrboton Kome 55
2.1.2. Lokalizasyonu Kesinlik Kazanmamış Olan Yerleşimler 60
2.1.2.1. Mygdalis, Masoura ve Rhuscopus 60
2.1.2.2. Tenedos 61
2.1.2.3. Korykos 63
2.1.2.4. Olbia 65
2.2. DİĞER BULUNTU ALANLARI 69
2.2.1. Doğu Garajı Mevkii / Nekropol Alanı 69
2.2.2. Fener Mezarı 70
2.2.3. Gürsu Roma Hamamı 72
2.2.4. Konyaaltı Roma Yolu Kalıntısı 74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KENT MERKEZİNİN LOKALİZASYON SORUNLARI

3.1. OLBIA' NIN KONUMU HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER 75
3.1.1. Arapsuyu / Deliktaş Mevkii 76
3.1.2. Hurma Mevkii 78
3.1.3. Kemer / Çalışdağ Tepesi 81
3.1.4. Kaleiçi 82
3.2. FENER MEZAĞI IŞIĞINDA MYGDALIS VE MASOURA'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ 83
3.3. KORYKOS SORUNU 85
SONUÇ 88
KAYNAKÇA 94

KISALTMALAR

Bkz	Bakınız
BMC	British Museum Catalogue
Fg.	Fragment
GGM	Geographi Graeci Minores
Km	Kilometre
Mm	Milimetre
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Sırası
SNG	Sylloge Nummorum Graecorum
Ek S.	Ek Sayfa

EKLER LİSTESİ

EK 1: Tablolar ek s.1

EK 2: Şekiller ek s.2

GİRİŞ

Akdeniz coğrafyasının, özellikle de denize kıyısı olan modern metropollerinin hemen hemen hepsinin köklü bir geçmişi vardır. Ancak ne yazık ki bu kentlerin sürekli yerleşim görmesi, arkeolojik unsurlarının modern kentin altında kalarak tahrip olmasına neden olmuştur. Bu durum ise bahsi geçen kentlerdeki arkeolojik veriye ulaşımı engellemektedir. Piraeus, Rhodos; daha yakına, İzmir kent sınırlarına geldiğimizde ise Hellenistik Dönem Smyrna kentinin Agora ve Akropol dışındaki büyük bölümünün modern kentin altında kaldığını söyleyebiliriz.

‘‘Antalya Kent Merkezi’nin Arkeolojik Haritası ve Lokalizasyon Sorunları’’ adlı bu tezde Antalya Kent Merkezi olarak belirtilen alan; merkez ilçeler olan Muratpaşa, Kepez ve Konyaaltı ilçelerini kapsamaktadır. Bu üç ilçe Antalya’nın merkezi konumdaki yerleşim bölgeleridir. Modern kent nüfusunun büyük bölümü burada toplanır. Merkezde Muratpaşa, batıda Konyaaltı ve Kuzeyde Kepez ilçesi yer almaktadır. Merkezin en uç noktası, Kepez sınırları içinde yer alan Varsak semtidir[1]. İleride daha detaylı değinilecek olan Attaleia, Olbia, Magydos antik kentleri, Mygdalis, Masoura gibi küçük yerleşimler ve arkeolojik buluntu veren diğer alanlar burada toplanmıştır. Modern Antalya’nın merkezinde yer alan tüm bu yerleşimler yaklaşık olarak 20 km^2’lik bir alan içerisinde konumlanmaktadır. Böyle dar bir alan için sayıları azımsanmayacak kadar çoktur.

Kent merkezi sınırları içerisinde konumlanan kentler, kasabalar ve tekil buluntu yerlerinin bu bölgede bu denli çok olmasının birincil nedeni olasılıkla iklimin ve stratejik konumun avantajlarından ötürüdür. Nitekim Pamphylia Ovası yani günümüz Antalya Ovası ekolojik açıdan çok verimli topraklara ve su kaynaklarına sahiptir. Bunların dışında, tabii ki bölgenin denize olan konumu buradaki yerleşimler için oldukça önemli bir etkendir. Nitekim deniz aşırı ticaret günümüzde olduğu gibi antik dönemde de iktisadi açıdan oldukça önemlidir.

Modern kentin içinde yer alan Attaleia, Magydos, Olbia ve diğer buluntu merkezleri Pamphylia’nın önemli kentlerinden olan Perge ve Aspendos’a çok yakındırlar. Batıdan doğuya uzanan kıyı şeridi üzerinde konumlanmış bu kentlerin birbirlerine olan uzaklıkları 30 kilometre çaplı bir çember içerisine

[1]Kent merkezine bağlı olan Kepez, Konyaaltı ve Muratpaşa ilçeleri ile ilgili açıklamalara tezin birinci bölümünde ‘ *’Konum, Sınırlar ve Topografya”* başlığı altında yer verilmiştir.

yerleşebilmektedir. Yine bunların dışında, komşu kent Side ile Attaleia'nın uzaklığı da yaklaşık olarak 70 kilometredir. Bu kadar dar bir alan içerisinde bu denli çok unsurun bulunması arkeolojik açıdan bir zenginliktir. Ancak antik dönem için düşünülürse, bu durum olasılıkla bölgede otoriteyi tekele alan bir gücün olmayışından veya yetersizliğinden ileri gelmektedir[2].

Bu çalışmadaki öncelikli amaç Antalya Kent Merkezi sınırları içerisinde yer alan arkeolojik unsurlar hakkında genel, derleyici bir harita çıkarmaktır. Bunu yaparken çeşitli gruplandırmalar yapılacaktır. Her bir gruplandırma kendine özgü özellikler içermektedir. Kent, kasaba ve diğer arkeolojik unsurlar bu grup başlıkları altında incelenecektir.

Phaselis kentinin Pamphylia'ya mı yoksa Lykia bölgesine mi ait olduğu hala tartışma konusudur[3]. Kentin, diğer Pamphylia kentleri ile ilişkisi olduğu bilinse de bu çalışmada Phaselis'e değinilmeyecektir. Çünkü kent Antalya kent merkezinden oldukça uzakta kalmaktadır.

Perge, Aspendos ve Side antik kentleri ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak Antalya kent merkezinde yer alan antik kentler ile ilgili yapılan çalışmalar bölgenin diğer antik yerleşimlerine oranla çok daha azdır (Tablo 1). Bu durumun elbette en büyük nedeni Perge, Aspendos ve Side kentlerinin üzerinde herhangi bir modern metropol dokusunun olmamasıdır. Bu kentlerin tiyatro, tapınak ve agora gibi temel antik dönem kent unsurları da belirgin şekilde gözlemlenebilmektedir. Ancak maalesef Attaleia ve Magydos antik kentlerinin günümüze ulaşabilmiş yapıları yok denecek kadar azdır (Tablo 1).

Attaleia, Antalya'nın merkezinde günümüz Kaleiçi olarak adlandırılan bölgesinde konumlanmıştır. Kentin günümüze ulaşabilmiş antik dönem dokusu oldukça kısıtlıdır. Yer yer gözlemlenebilen Hellenistik ve Roma dönemi sur kalıntıları, Kaleiçi'nin çevresine yayılmış az sayıda tekil buluntu, Kesik Minare alanındaki kilise ve Hıdırlık Kulesi dışında gözlemlenebilen antik dönem kalıntısı

[2] Bosch'un aktarımına göre Pamphylia bir kültür adı değil tamamıyla coğrafi bir addır. Bunun dışında, Pamphylia Bölgesi siyasi olarak antik dünya tarihinde önemli bir rol oynamamış ve kentleri ise otonom şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu kentler birbirlerine güvensizlik beslemişlerdir. (Clemens E. Bosch, **Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957, s. 13,14)

[3] Phaselis' in Lykia ve Pamphylia bölgelerinden hangisine ait olabileceği konusunda bkz: Nihal T. Önen, **Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2008, (Önen, Tez), ss. 52 – 54.

yoktur. Ancak yine de az sayıdaki antik kalıntısına rağmen Attaleia hakkında yapılan araştırmalar sayıca daha fazladır. Yakın zamanda da kent içinde kazı çalışmaları yapılmıştır. Bu nedenle bu çalışmada Attaleia hakkında daha kapsamlı bir değerlendirme yapmak mümkün olabilecektir[4]. Magydos kenti için ise durum daha vahimdir. Varlığını antik kaynaklardan ve sikkelerden kesin olarak bildiğimiz kentin günümüze ulaşabilmiş, yerinde gözlemlenebilen bir antik dokusu yoktur. Olbia' nın ise yeri hala tartışma konusudur.

Osmanlı ve Cumhuriyet dokusu antik dokuyu büyük oranda kapatmış olmasına rağmen Attaleia'nın günümüzde kaybolmuş halde olan antik dönem mimari unsurları ile ilgili tespitler yapmak mümkün olmaktadır. Eskiçağ yazarları Attaleia'nın konumu dışında detaylı bir bilgi ne yazık ki vermemişlerdir. Ancak Hellen ve Roma kentleri özellikle de Akdeniz coğrafyasındaki kentler planlama açısından birbirleri ile benzerlik göstermektedirler. Benzer örneklerden ve kaynaklardan yola çıkarak Attaleia'nın mimari unsurları hakkında bu tezde bir değerlendirme yapılacaktır.

Antalya merkez sınırları içerisinde yer alan antik yerleşimlerin birlikte değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım olacaktır. Tüm bu yerleşimler antik dönemde birbirleri ile yakın ilişki içerisindeydiler. Örneğin Strabon Attelia'nın Korykos ve Olbia'nın birleşmesiyle meydana geldiğini söyler[5]. Olasılıkla Magydos da Attaleia'nın kuruluşu esnasında önemli bir rol oynamıştır. Attaleia ile Magydos' un Geç Hellenistik dönem sikkelerinin benzerliği ve aynı motiflerin kullanılması da iki kentin birbiri ile yakın ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir.

Korykos; Strabon tarafından bahsedilmiş[6], günümüz Kaleiçi'ne konumlandırılan bir kentçik/kasabadır. Attaleia kurulmadan önce burada yer aldığı düşünülmektedir. Nitekim Kaleiçi'nin hemen yakınında günümüz Doğu Garajı semtinde yapılan kazı çalışmalarında M.Ö. 4. yüzyıla kadar giden mezarlar gözlemlenmiştir[7]. Bu da Attaleia'dan önce aynı veya yakın bir yerde bir yerleşimin

[4]Attaleia ile ilgili detaylı açıklamalara tezin ikinci bölümünde '*'Attaleia"* başlığı altında yer verilmiştir.
[5]Strabon, **Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası**, çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2012, XIV, 4.
[6]Strabon, XIV, 4.
[7]Büyükyörük ve Tibet, ''1998 – 1999 Antalya Doğu Nekropolü Kurtarma Kazıları'', **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 4, İstanbul, 1999 – 2000, s. 118.

olabileceğini düşündürmektedir. Bu konu da tezin sınırları içerisinde ilgili başlıklar altında tartışılacaktır.

Birçok antik kaynakta adı geçen Olbia; Antalya kent sınırları içerisinde yer aldığı düşünülen ancak lokalizasyonu kesinlik kazanmamış olan bir antik yerleşimdir. Strabon'un aktardığına göre ise Attaleia'nın kuruluşunda önemli rol oynamıştır[8]. Olbia'nın konumu hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Hurma[9], Arapsuyu [10], Kemer/Çalışdağ [11] ve Kaleiçi [12] yerleşimleri Olbia'nın konumu ile ilişkilendirilmiştir ancak bunlardan iki tanesi diğerlerine göre daha yaygın olarak söylenmektedir. Bu iki yaygın görüşe göre Arapsuyu ve Hurma semtlerindeki kalıntılar Olbia ile ilişkilendirilmektedir[13]. Mevcut yorumlardan, buluntulardan ve kaynaklardan yola çıkarak Olbia'nın lokalizasyonu hakkında bir değerlendirme de bu tezin içeriğinde yer alacaktır.

İlk kez M.Ö. 4. Yüzyılda Pseudo Skylaks tarafından bahsedilen Magydos antik kenti [14] Antalya'nın Lara semtinin Karpuzkaldıran mevkiine lokalize edilmektedir[15]. Kentin geçmişteki varlığına işaret eden, iyi derecede korunagelmiş bir yapı görülememektedir. Kent, modern yerleşim dokusunun altında kalmıştır. Kentin liman bölümü olasılıkla günümüzdeki Karpuzkaldıran askeri tesislerinin altında yer almaktadır. Yakın döneme kadar sadece antik yazınlarda adı geçtiği kadarıyla bilinen kent, özellikle modern araştırmalarla varlığına dair izleri bize göstermektedir. Bu konuda, 1970 yılında Antalya Müzesi tarafından yapılan kazılar kısıtlı bir alanda yapılmış olsa da kentin bazı unsurlarına ışık tutmaktadır. Daha sonra

[8] Strabon, XIV, 4.
[9] Karl G. Lanckoronski, **Pamphylia ve Pisidia Kentleri I: Pamphylia**, AKMED, İstanbul, 2005, s. 18; George E. Bean, **Eskiçağda Güney Kıyılar**, Arion Basım Yayın, İstanbul, 1999, s. 96.
[10] Spratt – Forbes, **Travels in Lycia, Milyas and the Cibyratis, by T.A.B. Spratt and E. Forbes**, John Van Voorst, Paternoster Row, 1847, ss. 215 – 217; Nevzat Çevik, ''Localization of Olbia on the Gulf of Pamphylia'', **Akdeniz Üniversitesi Likya Araştırma Merkezi ve Arkeoloji Bölümü**, Sayı: 1, Antalya, 1994, (Çevik, Olbia), s. 96.
[11] Sencer Şahin, '' Epigraphisch um Mitteilung aus Antalya V: Olbia und andere Küstenort bei Einigen dem Band in Westpamphylien'', **Epigraphica Anatolica**, Sayı: 33, Bonn, 2001, (Şahin Olbia), s. 166.
[12] Jean B. D'Anville, **Oeuvres: Tome II**, Par M. De Manne Ancien Conservateur Administrateur De La Bibliotheque Du Roi, Paris, 1834, s. 301; Cemil C. Sönmez, **Antalya Kenti Kalesi' nin Tarihi: Burçlar, Kapılar ve Sur Duvarları**, Mimarlar Odası Antalya Şubesi, Antalya, 2008, s. 33.
[13]Lokalizasyonu kesinlik kazanmamış olan Olbia' nın konumu hakkında 18. yüzyıldan bu yana farklı görüşler öne sürülmüştür. Genel olarak Hurma ve Arapsuyu'ndaki kalıntılar Olbia ile özdeşleştirilir. Olbia'nın konumu üzerine araştırmacıların yaptığı çalışma ve yorumlara tezin üçüncü bölümünde ''Olbia' nın Konumu Hakkında Görüşler'' bölümünde yer verilmiştir.
[14]Isaac G. Vossius, **Periplus Scylacis Caryandensis**, Amsterdam, 1639, s.37; Karl Müller, **Geographi Graeci Minores I**, Instituti Franciae Typograhpi, Paris, 1855, (GGM 1), s. 75; Murat Arslan, ''Pseudo – Skylaks: Periplous'', **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2012, s. 253.
[15] Bean, s. 93.

kenti ve yazıtlarını değerlendiren Mustafa Adak, kentin tarihini biraz daha aydınlığa kavuşturmuştur[16].

Antalya kent merkezi sınırları içerisinde antik kaynaklarda adı geçen ancak varlığına dair herhangi bir iz kalmamış küçük yerleşimler mevcuttur. Bunlar Mygdalis ve Masoura yerleşimleridir. Stadiasmus Maris Magni Periopulosu[17]' nda adları geçen bu iki yerleşim olasılıkla Attaleia ile Magydos arasında, günümüz Yeşilbahçe / Dedeman – Fener semtleri arasında yer almaktaydı. Antik dönemin tüm limanlarını 2014 yılındaki çalışmasında kataloglayan Arthur Greuw, bu iki küçük yerleşime değinmiştir[18].

2007 yılında Fener Mahallesi'nde bir inşaata ait temel kazılırken şans eseri bir oda mezar keşfedilmiştir. Toplam 5 adet gömüye ev sahipliği yapan mezarın en erken buluntusunun M.Ö. 5. yüzyıl sonlarına tarihlenmesi mezarın Antalya kent merkezinin hem ilk Klasik dönem mezarı hem de en erken tarihe buluntu veren unsuru olma özelliğini göstermektedir[19]. Nitekim çağdaş olan ve benzer buluntular veren en yakın buluntu yeri, Fener Mezarı'na yaklaşık olarak 10 km uzaklıktaki Karaçallı Nekropolüdür[20]. Mezar, Magydos antik kentinin bulunduğu düşünülen alana yaklaşık olarak 4 kilometre uzaklıktadır. Şayet eğer bu bölgede başka bir yerleşim yoksa bu mezar büyük olasılıkla Magydos antik kenti territoriumu içerisinde yer almıştır. Bir diğer ihtimal ise mezarın Mygdalis veya Masoura kasabalarına ait olabileceği ihtimalidir. Tezin ileriki bölümlerinde, Fener Mezarı, örneklemeler yapılarak irdelenecektir.

Antalya kent merkezinin etrafına dağılmış halde bulunan, farklı noktalarda tekil mimari buluntular yer almaktadır. Merkeze bağlı Konyaaltı ilçe sınırları içerisinde Gürsu semtinde yer alan hamam; tekil durumda bulunan ve herhangi bir

---

[16]Mustafa Adak ve Orhan Atvur, ''Epigraphisch um Mitteilung aus Antalya II. Die Pamphylische Hafenstedt Magydos'', **Epigraphica Anatolica**, Sayı: 31, Bonn, 1999, ss. 53 – 68.

[17]Perioplus: Antik Dönem'de kıyıları ve demirleme yerlerini gösteren el yazmalarıdır. Stadiasmus Maris Magni ise M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısında yazılmıştır (Matthew Bunson, **Encyclopedia of The Roma Empire**, Facts On File, Inc., New York City, 2002, s.420.)

[18] Arthur de Graauw, **Ancient Ports Volume 1: The Catalogue**, 2014, s. 176, 177, http://www.ancientportsantiques.com/wp-content/uploads/pdf/AncientPortsVol-I-List.pdf, (10.04.2015).

[19]Aynur Tosun, ''Lara – Fener Mahallesi, 1975 Sokak, 5745 Ada, 15 Parsel Mezar Kurtarma Kazısı'', **17. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu**, Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2009, ss.89 – 102.

[20]S. Çokay Kepçe, **Antalya Karaçallı Nekropolü / The Karacalli Necropolis Near Antalya**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 100.

antik kentle bağı anlaşılamayan yapılardandır. Halk arasında Kara Kilise olarak bilinen yapıda, 2009 yılında Elmalı Müzesi tarafından kazı çalışmaları başlatılmıştır. M.S. 3. yüzyıl özellikleri gösteren hamam büyük olasılıkla, ya Olbia ya da Tenedos kentlerine hizmet etmekteydi[21]. Attaleia'nın popülerliğinin en yüksek zamanlarını yaşadığı bir dönemde burada bir hamam yapılmasının en makul nedeni, Romalılar'ın en küçük yerleşimlerde bile hamam inşa etmeleri olsa gerektir. Zira Roma kültüründe hamam bir yerleşimin gündelik hayatının olmazsa olmaz unsurudur[22].

Bu çalışmada, son yıllarda özellikle Nevzat Çevik tarafından adı duyurulmaya çalışılan Lyrboton Kome'ye de değinilmiştir. Antalya kent merkezine bağlı Kepez İlçesi sınırlarındaki Varsak semtinde yer alan bu antik dönem köyü; hem kent merkezi sınırları içerisinde yer aldığından hem de diğer bölge yerleşimleri ile birlikte değinilmesi bir bütünlük arz edeceğinden dolayı böyle bir çalışmada yer almasının doğru bir yaklaşım olacağı düşünülmüştür.

Bu tezin bir diğer çıkış amacı ve dayanağı ise özellikle son yıllarda yapılmış olan kazı ve çalışmalar olacaktır. Zira Olbia'nın lokalizasyonu için 3 adet öneri vardır ancak bu önerilrien hiçbirinde, 2009 yılında tespit edilen Gürsu semtindeki Roma hamamının bahsi geçmez. Nitekim söz konusu çalışmalar bu hamamın tespitinden önce kaleme alınmıştır. Bunun dışında, Magydos hakkındaki yayınlar, Klasik Dönem'e tarihlendirilen Fener semtindeki mezarı içermemektedir.

Bu tez çalışmasının hazırlanması aşamasındaki en büyük yardımcılar antik kaynaklar ve yakın dönem araştırmaları olacaktır. Bölge yerleşimlerinin lokalizasyonu hususunda en önemli dayanak antik kaynaklardır. Strabon, Stadiasmus Maris Magni, Pseudo Skylaks, Suidas, Hierokles ve Plinius başta olmak üzere pek çok antik kaynağa bu tezde değinilmiştir. Bunların dışında, Cicero, Titus Livius ve Arrianos gibi önemli Roma tarihçilerinin yazınları özellikle tarihçe bölümünde yer almıştır.

16. ve 17. yüzyıl kartografları tarafından Pamphylia bölgesinin kentlerinin konumları haritalarda işaretlenmiş olsa da bölge ile ilgili modern araştırmaların temellerini 18. Ve 19. yüzyıllardaki Avrupalı gezginlerin çalışmaları oluşturur. Araştırma tarihi bölümünde değinilmiş olan bu çalışmalardan belki de en önemlisi

[21]Azize Yener, ''Antalya – Gürsu Roma Hamamı Kazısı'', **Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi**, Sayı: 11, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2011 – 2013, s. 17, 27.
[22]Fikret Yegül, **Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 215.

Lanckoronski'nin 1890 yılında yayınladığı ''Pamphylia ve Pisidia Kentleri I: Pamphylia'' adlı çalışmasıdır[23]. Çünkü ilk kez bu eserde, bir geziden çok bilimsel nitelikli bir çalışma yapılmıştır. Lanckoronski'den başka, Ormerod – Robinson[24] ve Spratt – Forbes'in [25] çalışmaları, Olbia'nın lokalizasyonu ile ilgili çalışmaların temelini oluşturmaktadır.

[23] Lanckoronski, ss. 1 – 31.
[24]Ormerod – Robinson, ''Notes and Inscriptions from Pamphylia''**, The Annual of the British School at Athens**, Cilt: 17, Sayı: 11, 1911, ss. 215 – 249.
[25]Spratt – Forbes, ss. 211 – 214.

BİRİNCİ BÖLÜM
ANTALYA KENT MERKEZİ

1.1. KONUM, SINIRLAR VE TOPOGRAFYA

Antalya, günümüz Anadolusu'nda, Türkiye sınırları içerisinde yer alan ve Akdeniz'e kıyısı olan modern kentin adıdır. 36°06' ; 37°27' kuzey enlemi ile 32°27' ; 29°14' doğu boylamları[26] arasında yer alan Antalya; Akdeniz' e büyük bir körfezle bağlanmaktadır. Kentin büyük bölümü Batı Toroslar'ın Beydağları olarak adlandırılan dağ sırasıyla çevrilidir. Beydağları'nın yüksekliği 600 ile 3086 metre arasında değişmektedir.

Antalya ilinin toplam yüzölçümü 20909 km^2'dir[27]. Yüzölçümünün yüzde 90 ı dağlık ve engebeli yüzde 10 luk kısmı ise ovalık / düz bir yapıya sahiptir(Şekil 4). Engebeli arazi yüzdesine göre daha dar bir alan kaplayan ovalık kesimin arazi yapısı oldukça verimlidir (Şekil 5, 6). Bu alanın yaklaşık olarak 700000 hektarlık kısmı ormanlık alandır. Ormanlık alanların yaklaşık olarak yarısı kadarı da verimli arazileri içermektedir[28]. Bu verimliliğin bir nedeni ise Akdeniz iklimiyle yayla ikliminin bazı bölgelerde kaynaşmasıdır[29].

Antalya il genelindeki ortalama sıcaklık 21,2 C derece, yıllık yağış ortalaması ise yaklaşık olarak 1102 mm civarındadır[30]. Bölgenin bu ılıman havası ve kışın bol yağış almasının nedeni Akdeniz ikliminin hakim olmasından dolayıdır. Buna bağlı olarak bitki örtüsü genel olarak makidir. Boyları 2 metreyi aşmayan makiler ufak, sert yapraklı ve dikenli çalılardan oluşmaktadır. Bunun dışında, düşük rakımlarda kızılçam ve çeşitli meşe türleri, yüksek rakımlarda ise Lübnan sediri ve Toros göknarı bölgede yoğun olarak görülen bitki türlerindendir[31].

Kışın bol yağış alan ılıman iklimi, verimli bitki örtüsü ve nehirlerin getirdiği bereketli alüvyonlar yoğun doğal yaşamı tetiklemiştir. Doğal liman olma özelliği ile

[26]Antalya Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, **Antalya İl Çevre Durum Raporu 2011**, Antalya, 2012, s. 15.
[27]TÜİK, **İstatistiklerle Türkiye 2013**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2013, s. 3.
[28]http://antalyaobm.ogm.gov.tr/Sayfalar/Ormanlarimiz/OrmanVarligi.aspx , (01.08.2015).
[29]Antalya Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, s.30.
[30]http://tarim.gov.tr/Belgeler/Mevzuat/Talimatlar/ToprakAraziSiniflamasiStandartlariTeknikTalimativeIlgiliMevzuat_yeni.pdf , (01.08.2015), s. 11.
[31]Nurten Günal, '' Türkiye'de İklimin Doğal Bitki Örtüsü Üzerine Etkileri'', **Acta Turcica**, Yıl: 5, Sayı: 1, Ocak 2013, s. 9.

de bölge, tarih boyunca insan yaşamına ev sahipliği yapmıştır. Belki de kentte insan aktivitesinin ve sosyal yaşamın yoğun olmasının en büyük nedeni ticarete elverişli doğal limanıdır.

Antalya' nın ovalık bölümü Pamphylia Bölgesi, dağlık bölümü ise Lykia ve Pisidia bölgelerine ev sahipliği yapmaktaydı. Anlaşılacağı üzere topografik koşullar antik dönem bölge sınırlarının şekillenmesinde önemli ve kesin bir rol oynamıştı. Engebeli arazi ve yüksek tepeler bahsi geçen kentleri birbirlerinden ayıran doğal sınır niteliğindeydiler (Şekil 3).

Pamphylia bölgesinin antik dönemdeki sınırı tartışmalıdır. Genel olarak Antalya kent merkezinin 10 km batısındaki Hurma bölgesi antik Olbia sayılmaktadır. Olbia ise antik yazarlarca Pamphylia'nın başlangıcı kabul edilmektedir. Strabon ve Livius, Phaselis'i bir Lykia kenti olarak belirtmişlerdir[32]. Bölgenin doğu sınırında Korakesion (Alanya) yer almaktadır. Korakeseion'dan sonra Kilikia Bölgesi başlamaktadır[33].

İç limana hakim bir konuma sahip olan Antalya kent merkezinin kıyılarında falez oluşumları gözlemlenir. Her ne kadar günümüzde falezler yerleşim alanını kısıtlamasa da antik dönemde falezlerin olmadığı yerlerde yaşam daha yoğun olmuş, yerleşimler de genellikle buralarda kurulmuştur. Nitekim kent merkezindeki; Attaleia ve Magydos, liman kentleridir. Olbia için farklı görüşler olsa da kent hep denize yakın bir yerde aranmıştır.

Antalya'nın antik kıyı şeridi ile günümüz kıyı şeridi arasında çeşitli etkenler nedeniyle bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu etkenlerin bir bölümüyle antik deniz seviyesi ile günümüz deniz seviyesi arasında değişiklikler oluşmuştur. Buna bağlı olarak bazı antik kıyı kentleri sular altında, bazı kıyı kalıntıları da denizden uzakta bulunabilmektedir. Bu değişim genel olarak bölgedeki akarsuların getirdiği alüvyonlarla oluşmuş olsa da depremler ve kıyı şeridindeki diğer toprak hareketleri de kıyı şeridinin değişiklik göstermesinin nedenlerindendir[34].

---

[32]Titus Livius**, History of Rome**, çev. Canon Roberts, E.P. Dutton & Co., New York, 1912, XXXVII. XXIII; Strabon, XIV. 4**.**

[33]Plinius ve Ptolemaios, Pampyhlia' nın doğu sınırını Side Kenti ve Melas Irmağı olarak belirtirler (Plinius, **Pliny's Natural History in Thirty Seven Books**, çev. Philemon Holland, ed. Wernerian Club, George Barclay, Leicester, 1848, V. XCIII; Ptolemaios, **Claudii Ptolemaei, Geographia**, (Ed. Carolus F. A. Nobbe), Lipsiae, 1845, V. V. II.)

[34]Hakan Öniz, **Konumlarına Ve Kullanımlarına Göre Antalya İli Kıyılarında Antik Limanlar Ve Demirleme Yerleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Dağların kıyıya paralel uzandığı bölgede iç kesimlere ulaşım zor iken kıyı şeridi boyunca ulaşım daha kolaydır. Bölge, bu özelliğini antik dönemde de korumuştur. Pamphylia kentlerinin birbirleri ile olan ilişkileri diğer bölgelere oranla daha canlı kalmış, siyasi açıdan birbirlerinin kaderini tayin etmişlerdir. Örneğin Magydos ile Olbia, Attaleia kurulduktan sonra önemini kaybetmiştir. Olbia kenti ise Attaleia' nın kurulması için katkıda bulunmuştur. Daha geç dönemlere geldiğimizde; Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Side önemini kaybetmiş, Antalya popüleritesini arttırmıştır.

Kendisiyle aynı adı taşıyan ovanın üzerine kurulan Antalya kent merkezinde modern yaşam, eğimi %10' u geçmeyen alan üzerinde kurulmuştur. Bu alanın ise yaklaşık olarak %67'si yerleşime uygundur. Eğimi %10 ile % 20 arasındaki alanların yerleşime uygun olan bölgesi %2 kadardır. %20 ile %30 arasında eğime sahip alanlar ise %8 yerleşime uygunluk oranına sahiptir[35].

Antalya ili 2. Derece deprem kuşağında yer almaktadır. İl civarında tektonik engebeler bulunmasına rağmen bölgede aktif halde bir fay hattı bulunmamaktadır.

Antalya Ovası'nın büyük bölümü konglomera, alüvyon ve travertenlerle örtülüdür. Özellikle Aksu nehrinin batısında travertenler geniş bir alan kaplar. Jeolojik olarak 3 basamak halinde kuzeye doğru yükselen traverten dokusunun ilk basamağı üzerinde Antalya kenti kurulmuştur. Bu alan 35 metreden başlayarak üst plato olarak adlandırılan Döşemealtı Platosu'nda 320 metreye kadar ulaşır[36]. Traverten alanı toplam olarak 630 km^2'lik bir alanı kaplar[37].

Antalya, çok sayıda su kaynağına sahiptir. Arazi yapısı nedeniyle bölgenin büyük ırmakları, yüksekten getirdikleri suları denize dökerler. Dolayısıyla genel olarak kuzey – güney doğrultusunda ilerlerler. Bölgenin akarsuları, alüvyonel yapılarından dolayı antik dönemdekiyle aynı durumda değildir. Bunun dışında henüz 1960'larda bilinen bazı ufak nehirler de günümüzde görülememektedir (Şekil 8,9). Yine de Pamphylia bölgesinin belli başlı büyük akarsuları günümüzde de varlığını

Konya, 2012, s. 10; Bölgenin çok şiddetli yağış alması sel ve taşkınları tetikler. Bunun sonucunda da kıyı yapısı değişebilir. Ömer L. Şen ve Ozan M. Göktürk, **Antalya' da Meydana Gelen Şiddetli Yağış Olaylarına Topoğrafyanın Etkisinin Bir Bölgesel İklim Modeli İle Araştırılması**, TÜBİTAK, İstanbul, 2006, s. 7.

[35]http://nazimplan.antalya.bel.tr/50000plan_raporu.pdf, (15.10.2015).

[36]http://nazimplan.antalya.bel.tr/50000plan_raporu.pdf, (15.10.2015).

[37]Antalya Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, s.44.

korumaktadır. Düden Çayı (Kataraktes) [38] Antalya'nın merkezinde Karpuzkaldıran'dan denize dökülür (Şekil 10). Bölgenin diğer üç akarsuyu ise Pisidia olarak bilinen bölgeden doğarak Akdeniz'e dökülür. Bunlar batıdan doğuya: Aksu Çayı (Kestros), Eurymedon (Köprüsu) ve Manavgat Çayı (Melas)'dır[39].

Pamphylia Bölgesi'nin bilinen tek gölü Kapria'dır. Strabon' un Perge ile Eurymedon arasında[40] yer aldığını aktardığı göl olasılıkla günümüzdeki Kırkgözler Bataklığı'dır. Bu bataklık Aspendos'un batısında, Antalya il merkezinin 30 km doğusunda yer almaktadır[41].

Antalya'nın tamamı Batı Toroslar ile çevrilidir. Bu dağlar Antalya Ovası'nı bir tiyatro biçiminde sınırlar. Ovanın orta kısmı geniş bir düzlüğe sahipken Doğu ve Batı sınırlarında dağlar kıyıya iyice yaklaşmaktadır. Kuzeyde Güldere (Solymos), Güneybatıda Tahtalı Dağı (Solyma) yer almaktadır. Bunların dışında Çamlar, Delik ve Kemer dağlarının tümüne Klimaks Dağları denmektedir[42].

Antalya kent merkezi aynı adı taşıyan körfezin ortasında yer almaktadır. Merkez; Torosların denize doğru alçaldığı ovalık bölümde yayılmaktadır. Kentleşmenin getirdiği nüfus artışı nedeniyle doğu – batı doğrultusunda sürekli büyümektedir. Dolayısıyla merkez sınırları sürekli bir devinim içerisindedir (Şekil 5, 6).

Bugün Antalya kent merkezine bağlı, büyükşehir çatısı altında birleşen 3 ilçe vardır. Bunlar Muratpaşa, Konyaaltı ve Kepez ilçeleridir (Şekil 7). Büyük metropollerin çoğunda görüldüğü üzere, kent merkezine organik olarak bağlı ilçeleri sosyolojik olarak birbirlerinden ayırmak güçtür. Çünkü bu bölgede yaşayan insanlar ve kültürel unsurlar birbirleriyle iç içe geçmiştirler.

[38]Bu nehrin daha eski adının Muabis olabileceği Antigonos tarafından aktarılmıştır (Antigonos, **Historiarum Mirabilis**, CXXXV' den aktaran Lanckoronski, s.1.).
[39]Veli Sevin, **Anadolu Arkeolojisi**, Der Yayınları, İstanbul, 2003,(*Anadolu Arkeolojisi*), s. 167.
[40]Strabon, XIV, IV
[41]Sevin, Anadolu Arkeolojisi, s. 167.
[42]Sevin, Anadolu Arkeolojisi, s. 166.

1.1.1. Kepez

Kepez kelimesinin sözlük anlamı yüksek tepe, dağ olarak literatürde yer almaktadır[43]**.** 1993 yılında İlçe statüsüne kavuşan Kepez ilçesi Antalya körfezinin kuzeyinde, ovaya hakim tepeler üzerinde yayılmaktadır. Kepez ilçesi; Antalya il genelinde nüfus bakımından Muratpaşa' dan sonra ikinci sıradadır[44]. Antalya kent merkezine hizmet eden önemli kamu yapılarının büyük bölümü Kepez ilçe sınırları içinde yer almaktadır[45].

Sahip olduğu arkeolojik envanter bakımından Muratpaşa ve Konyaaltı ilçelerine oranla daha az yoğunluğa sahip olan Kepez ilçesinin arkeolojik ve tarihsel açıdan en önemli yerleşim bölgesi Varsak[46] beldesidir. Nitekim Lyrboton Kome[47] yerleşimi burada yer almaktadır. Bunun dışında Kataraktes yani Düden Çayı' nın bir bölümü de bu ilçe sınırlarına dahildir.

1.1.2. Konyaaltı

Antalya kent merkezinin yoğun yerleşim görmüş ilçesidir. Bölgedeki modern kent dokusu 21. yüzyılda doruk noktasına ulaşmıştır. İlçe halen doğu – batı doğrultusunda genişlemektedir. Konyaaltı ilçesi konum olarak Antalya körfezinin batısında, güneybatı torosların hemen eteğinde yer almaktadır. İlçe hem antik dönemde hem de günümüzde denizle iç içe varlığını sürdürmüştür. Bir kıyı yerleşimi olan ilçenin en yüksek noktasının denizden yüksekliği 42 metredir. İlçe yaklaşık 138

[43]http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.55c41308028818.29843973 , (01.08.2015).

[44]TÜİK, **Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2014,(*TÜİK Nüfus*), s. 34.

[45]Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, **Dünden Bugüne Antalya**, Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Antalya, 2012, ss.348 – 351.

[46]Sözlük anlamı ''*yüksek, tepelik yer*'' olan ''*Varsak*'' olasılıkla bölgeye yerleşmiş olan Türk Boyu' nun adıdır. Bölgedeki Yörükler, 13. Ve 14. yüzyıllarda ''*Cemaat – i Yörükani Varsak*'' olarak anılıyordu (Nevzat Çevik, '' Varsak Sırtlarında Bilinmeyen Bir Yerleşim: Lyrboton Kome ve Değerlerini Bilmediğimiz Değerlerimiz Üzerine'', **Antalya Life Dergisi**, (Çevik Dergi), ss.101 – 104;Nevzat Çevik, ''Antalya'nın Tokası: Varsak (Lyrboton Kome) İçin Önerilerim'', (Çevik 2014), **Bizim Antalya**, 04.02.2014, http://www.bizimantalya.com/kose_yazisi-47093-_ANTALYANIN_TOKASI_VARSAK_#.VXdbeNLtmko, (10.04.2015).

[47]Antalya' nın Varsak semtinde yer alan antik dönem yerleşimi Lyrboton Kome hakkında detaylı açıklamalara tezin ikinci bölümünde ''Lyrboton Kome'' başlığı altında yer verilmiştir.

bin nüfusludur. Yüzölçümü yaklaşık 600 km^2'dir. Bu haliyle nüfus bakımında Antalya il genelinde 5. sıradadır[48].

Konyaaltı sınırları içerisinde pek çok antik unsur bulunmaktadır. Hurma ve Arapsuyu semtlerindeki kalıntılar kuşkusuz ilçedeki arkeolojik unsurlardan en önemlileridir. Bu iki semtteki kalıntılar birer yerleşime işaret etmektedirler. Nitekim lokalizasyonu kesinlik kazanmamış Olbia kenti olasılıkla bu yerleşimlerden birinde var olmuştu. Bunun dışında Tenedos kenti de bu iki yerleşimden birinde var olmuş olmalıdır.

Hurma ve Arapsuyu semtlerindeki kalıntılardan başka, ilçede tekil buluntular da gözlenmektedir. Bunlardan Gürsu semtindeki M.S. 3. yüzyıl Roma hamamı önemli bir tekil mimari kalıntıdır. Çünkü Olbia ve Tenedos'un lokalizasyonlarına ışık tutmaktadır. Roma Hamamının dışında, Arpasuyu'ndaki Roma yolu kalıntısı da bölgenin antik dönemdeki ulaşım ağına ışık tutmaktadır.

1.1.3. Muratpaşa

Antalya kent merkezinin ortasında yer alan Muratpaşa ilçesi; doğu batı doğrultusunda Antalya ovasına uzanır biçimde konumlanmaktadır. İlçe ismini, 1570 yılında bölgede görev yapan Karaman Beyi Muratpaşa' nın yaptırmış olduğu Muratpaşa Camiinden almıştır[49].

İlçenin yüzölçümü yaklaşık olarak 90 km^2'dir. Sahil boyu ise 20 km kadardır. Merkez ilçeler bazında en küçük yüzölçümüne sahip ilçe, nüfus yoğunluğu bakımından yaklaşık 450 bin nüfusuyla Antalya il genelinde en yüksek nüfusa sahiptir ve bu nüfusun tamamı kent nüfusudur.

Muratpaşa, Antalya ilinin çekirdeğini oluşturur. Modern yerleşimin önemli bir kısmı burada yer alır. İlçe, Antalya metropolünün en eski yerleşim yeridir. Modern Kaleiçi yani antik Attaleia kenti Muratpaşa sınırları içindedir. Magydos kenti de ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu önemli iki antik kentin dışında, Fener Mezarı, Güzeloba Mahallesi mimari buluntuları ve Doğu Garajı nekropol alanı Muratpaşa ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır. Arkeolojik dokusunun dışında ilçede yoğun

[48]TÜİK Nüfus, s.34.
[49]Antalya Valiliği, **Antalya Kültür Envanteri Merkez 2003**, Antalya, 2003, s. 153; Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, s. 437.

olarak Osmanlı dokusu mevcuttur. Özellikle Geç Osmanlı konutları Kaleiçi ve çevresinde çok sayıdadır.

1.2. GENEL TARİHÇE

İl genelinde değerlendirdiğimizde Antalya'nın geçmişinin çok eskiye, Prehistorik Dönem'e kadar gittiğini görürüz. Kent merkezinin yaklaşık 30 km kuzeybatısında bulunan ve ilk kez 1946 yılında bilimsel olarak çalışılmaya başlanan Karain Mağarası [50] 500 bin yıl önceye yani Alt Paleolitik Dönem'e ait izler taşımaktadır. Mağara Alt Paleolitik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar olan 8 tabaka içermektedir. Karain Mağarası'nın dışında, merkezin yaklaşık 50 km güneybatısında bulunan Beldibi, Belbaşı ve Öküzini mağaraları da Prehistorik Dönem'a ait bulgular içeren yerlerdir [51] (Şekil 1). Bölgenin en erken yerleşim yerlerinden karakteristik örnekler bunlardır.

Bu tezin çalışma alanı ile bağlantılı olarak sınırları daha da daraltıp kent merkezine yaklaştığımızda dağlık kesimden kentin kıyı kesimine gelmiş oluruz. Bu bölgede kent merkezinin hemen yakınında Perge ve Aspendos kentleri yer almaktadır. Merkezden 18 km doğuda yer alan Perge antik kenti, epigrafik ve arkeolojik açıdan geçmişi en eskiye giden kenttir. Olasılıkla kentin ilk yerleşim yeri olan akropol tepesinde [52] yapılan kazılarda Kalkolitik Dönem'a ait seramik parçalarına rastlanmasına karşın bölgede bulunan çok sayıda ETÇ seramiklerinden yola çıkarak buranın bu dönemde yerleşim gördüğü düşünülmektedir[53]. Daha sonra kente ait izleri M.Ö. 13. yüzyıl sonlarına tarihlenen ve Boğazköy' de bulunan bir bronz Hitit tabletinde görmekteyiz. Tablet Hitit kralı Tuthaliya IV ile Tarhuntassa kralı Kurunta arasında geçen anlaşma metnini içermektedir[54]. Bu metinde Parha

[50]Işın Yalçınkaya, ''Karain Kazısı'', **Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nun 30. Yılı Anısına Türkiye Arkeolojisi**, Ankara, 2008, s. 128.
[51]Arif Müfid Mansel, ''İlk Çağda Antalya Bölgesi'', **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Antalya Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları Yayınları No: 1**, İstanbul, 1956,(Mansel Antalya), s.5; Anadolu Arkeolojisi, ss.9 – 15; Recai Tekoğlu, ''Prehistorya'dan Tarihi Dönemlere Kadar Antalya Bölgesi'', **Dünden Bugüne Antalya**, Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2. Baskı, Antalya, 2012(Tekoğlu, Prehist), s. 66, 67.
[52]Ekrem Akurgal, **Anadolu Uygarlıkları**, Net Yayıncılık, İstanbul, 2007, (Akurgal Anadolu), s.467.
[53]Haluk Abbasoğlu ve Wolfram Martini, *''Perge Akropolisi'nde 1995 Yılında Yapılan Çalışmalar''*, **18. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1996, ss.51 – 65
[54]Peter Neve, ''Boğazköy – Hattusas 1986 Kazıları'', **9. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1987; Gary Beckman ve A. Harry Hoffner, **Hittite Diplomatic Texts**, Scholars Press, Atlanta, 1996, s.110.

adında bir kentten ve Kastaraya nehrinden bahsedilmektedir. Hem bulundukları konum hem de yazınsal benzerlikleri göz önüne alındığında Parha' nın Perge kenti, Kastaraya' nın ise Kestros yani bugünkü Aksu Nehri olduğu anlaşılmaktadır[55]. Geç Hitit Beylikler Dönemi'ne gelindiğinde ise Karatepe'de bulunan ve M.Ö. 8. yüzyılın sonuna tarihlenen bir yazıtta Asitawada adında bir kraldan bahsedildiğini görürüz. Kent sikkelerinde de görülen ve Aspendos' un eski adı olan Estfediius olasılıkla bu kralın adından türemiştir[56](Şekil 2).

Yukarıdaki örneklerden görüldüğü üzere, Antalya sınırları içerisinde keşfedilmiş olmasa da epigrafik açıdan bölge kentlerinin geçmişine ışık tutan örnekler mevcuttur[57]. Ancak arkeolojik olarak fikir verecek örnekler ne yazık ki bölgede gözlenememiştir. Side kentinde keşfedilmiş, M.Ö. 8. yüzyıla ait olan ve Geç Hitit üslubunda süslenmiş bazalt başlık tekil mimari örnek olarak karşımıza çıkmaktadır[58].

Hellen ve Roma dönemlerine gelindiğinde modern Antalya'nın kıyı şeridini dolayısıyla da Antalya Kent merkezini içine alan bölge Pamphylia adıyla anılıyordu. Bölgenin sınırları kabaca: batıda Lykia, doğuda Kilikia bölgeleri arasında kalan ve Kuzeyi ise Pisidia ile sınırlanan ovalık bölümdür (Şekil 3). Ancak Pamphylia bölgesinin sınırları kesinlik göstermemektedir. Bunun nedeni ise birincil kaynak olarak nitelendirilen antik yazarların bölge sınırları hakkında farklı görüşler öne sürmüş olmalarıdır[59]. Bu karışıklığın bir diğer nedeni ise belki de Pamphylia

---

[55]Perge tarihi için ayrıca bkz: Aşkım Özdizbay, ''Pamphylia – Perge Tarihi ve Roma İmparatorluk Dönemi Öncesi Perge'nin Gelişimi: Güncel Araştırmalar Işığında Bir Değerlendirme'', **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'nun 65. Yaş Armağanı EUERGETES** 2. Cilt, Antalya, 2008.

[56]Akurgal Anadolu, s. 470.

[57]Bölge kentlerinin epigrafik ve etimolojik değerlendirmesi için bkz: Recai Tekoğlu, ''Eski Pamfilya Halkları ve Dilleri'', **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü Sayı: 5, Antalya, 1999 – 2000,(Tekoğlu 2000), s. 49 – 57; Fahri Işık, ''Pamfilya ve Anadolu Gerçeği'', , **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 1, Antalya, 1996 (Anadolu Gerçeği), ss. 23 – 44.

[58]Arif Müfid Mansel, ''Ein Basaltkessel aus Side'', **Anatolia**, Ankara Üniversitesi DTCF, Ankara Üniversitesi Basımevi, Sayı:3, Ankara, 1958,(Mansel Side), ss.1 – 13; Mehmet Özhanlı' ya göre Side, antik dönem deniz ticaretinde bölgenin en önemli uğrak noktası idi. Yazara göre burada bulunan az sayıdaki Hitit mimari parçası buranın bir transfer limanı olduğunu ortaya koymaktadır. Mehmet Özhanlı, ''Side'de Bulunan Bir Yeni Hitit Eserinin Düşündürdükleri'', **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 10, Cilt: 0, Antalya, 2007, ss.17 – 30.

[59]Pamphylia Bölgesi'nin batı sınırı tartışmalıdır. Çünkü Phaselis kentinin Lykia' mı yoksa Pamphylia Bölgesi'nde mi yer aldığı henüz kesinlik kazanmamıştır. Örneğin bu konudaki en erken veri olan Bizans Dönemi ansiklopedisi Suidas' ın M.Ö. 5. yüzyılla ilişkili olan ' *'Κίμων"* maddesidir. Bu

bölgesinin siyasi olarak Lykia ve Pisidia gibi güçlü kültür bölgeleriyle çevrili olması ve bunların etki alanı altında kalmasıdır. Öyle ki Pamphylia bulunduğu bölgede sivrilememiştir. Ayrıca bölgenin büyük kentleri olan Attaleia, Side, Aspendos, Perge ve Silyon birbirleriyle hiç çatışmamış olmalarına rağmen aralarında herhangi bir birlik de kuramamışlardır [60].

Pamphylia adı Yunancadır. ‘‘Πάμφυλος’’ (Pamphulos) sözcüğü ‘’tüm kabilelerin, tüm boyların’’ anlamındadır. Dolayısıyla Pamphylia ‘’tüm kavimlerin/halkların diyarı’’ gibi bir anlam taşımaktadır. Zira ‘‘φυλή’’ (Phule) ‘‘birlik/birleşme’’ anlamındadır [61]. Bölgenin bu adı almasının sebebi olasılıkla Arkadialılar, Aioller, Ionialılar ve Dorlar’ın yerel halkla kaynaşmış biçimde birlikte yaşamalarından ileri gelmektedir[62].

Homeros Pamphylia ve Pamphylialılar’dan bahsetmez. Bu nedenle Hellen kökenlilerin bu bölgeye ancak Troia Savaşı’ndan sonra göç ettiklerine inanılmaktadır. Bölgenin Yunanca adı da göstermektedir ki buraya gelen Hellenler M.Ö. 11. yüzyılda ki Dor göçleri ile ilişkilidir. Yine bu bölgede konuşulan dilde kendini belli eden Dor kökenli unsurlar, bölgeye ulaşan göç hareketini kanıtlar niteliktedir [63]. Göç hareketlerinin sonucunda Side’ye Aiolis’ten gelen Kymeliler, Aspendos’a ise Argoslular yerleşmiş ve yerel halkla yaşamaya başlamışlardır [64]. Hellenler’ in kolonizasyonlarını meşrulaştırmak için ürettikleri efsaneler bu bölge için de kullanılmıştır. Öyle ki Herodotos’a göre[65] Pamphylialılar Amphilokhos ve

---

kaynakta Phaselis’ in bir Pamphylia Kenti olduğu yazmaktadır. Ancak M.Ö. 4. yüzyıl yazını olan Pseudo Skylaks’ta ise Phaselis Lykia kenti olarak geçmektedir. Strabon ise Phaselis’ i bazen Pamphylia bazen de Lykia Bölgesi’ne dahil olarak göstermiştir (Önen, Tez, s. 52 – 54);Titus Livius ise Phaselis’ in Lykia ve Pamphylia Bölgelerini sınırladığını aktarırır ancak kentin hangi bölgeye ait olduğuna dair bir aktarımda bulunmaz (Livius, XXXVII).

[60]Bosch, s.14.

[61]Henry George Liddell ve Robert Scott, **A Greek – English Lexicon**, Clarendon Press, Oxford, 1940, s.516; Tekoğlu, Pamphylia Prehistoryası, s.71; Eugen Täubler’ e göre Pamphylia adı bu bölgenin daha eski adının Yunanca’ laşmış biçimidir. Eugen Täubler, ‘’Pamphylien’’, **Glotta 15**, Göttingen, 1927, s.146’ dan aktaran Bosch, s.16.

[62]Bosch, s.16; Arrianos, **Arrian’s Anabasis**, (Ed. Karl Abicht), B.G. Teubner, Leipzig 1871, I, XXVI’ de anlatıldığına göre Side’ye gelen Büyük İskender buradaki Yunan kökenli Kymeliler’ in kendi anadillerini unutarak yerel halkla kaynaşmış durumda olduğunu görmüştür.

[63]Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, (Mansel Tarih), s. 96; Işık, Anadolu Gerçeği, ss. 23 – 44.

[64]Bosch, s.17.

[65] Herodotos, **Tarih**, 10. Baskı, çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, VII. 90

Kalkhas'ın[66] soyundandır. Strabon da Herodotos' un açıklamasından bahseder ve Pamphylialılar' ı Mopsos[67] ile ilişkilendirir[68] . Nitekim Plinius da bu bölgenin eski adının Mopsosia olduğunu aktarmaktadır[69].

Herodotos'un aktarımına göre Pamphylia bölgesi M.Ö. 6. yüzyılda hüküm sürmüş olan Kroisos döneminde Lydia Krallığı'nın egemenliği altına girmiştir[70] . Kısa bir süre Lydia egemenliği altında kalan Pamphylia daha sonra, M.Ö.546'da Kroisos'un Pers kralı Kyros'a yenilmesiyle birlikte Persler'in idaresi altına girmiştir. Daha sonra sırasıyla Dareios ve Kserkses dönemleri boyunca, bölge Pers egemenliği altında kalmıştır[71]. Siyasi ve askeri açıdan uzun süre Pers egemenliğini kabul eden bölge olasılıkla satraplık görevi üstlenmiştir[72].

Pamphylia'da Pers egemenliği Aleksandros III(Büyük İskender)'e kadar sürmüştür. M.Ö. 334 yılında Persleri yok etmeyi amaçlayan İskender Granikos savaşı ile Anadolu'ya girmiştir. Güney kıyılarına inen İskender, Lykia Bölgesi'ni ele geçirdikten sonra Pamphylia'ya girerek önce Perge daha sonra da Aspendos ve Side'yi hakimiyeti altına almıştır. Daha sonra Silyon'a yürüyen İskender ve ordusu burada bir direnişle karşılaşırlar. Buraya saldıran İskender ve ordusu ilk seferinde başarısız olur. Silyon kuşatması esnasında Aspendos'un da İskender'e ve elçilerine kapıları kapattığını ve kentin savunma pozisyonuna geçtiğini öğrenen komutan geri dönerek Aspendos'u tekrar almaya girişir ve başarılı olur[73]. İskender'den sonra, M.Ö. 3. yüzyılın başlarında Ptolemaios idaresi altında kalan bölge[74] daha sonra M.Ö. 223 yılında Antiokhos III'ün tahta çıkmasını takip eden süreçte Seleukoslar'ın hakimiyetini kabullenmiştir. M.Ö. 190 yılındaki Magnesia Savaşı'nda Roma'ya karşı çarpışan Seleukos kralı Antiokhos III savaşı kaybetmiş ancak Pamphylia Bölgesi

[66]Troia Savaşı'na katıldığına inanılan mitolojik üç kahin. Savaştan sonra Anadolu'da kalmışlar ve birçok kehanet merkezleri kurmuşlardır. Daha sonra Mopsos ile Amphilokhos Kilikia'da Mallos adında bir kent kurmuşlar ancak kenti paylaşamadıklarından dolayı aralarında kavga ederek birbirlerini öldürmüşlerdir. (Azra Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, 15. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 34, 207.)
[67]Herodotos, VII. 90
[68]Strabon, XIV.4
[69]Plinius, V
[70]Herodotos, I. 28
[71]Bean, s. 7; Pers egemenliği altındaki bölge olasılıkla özerk bir konumdaydı. Öyle ki M.Ö. 5. yüzyılda Aspendos ve Side kentleri bağımsız olarak kendi adlarına sikke basmışlardır.
[72]Bu dönemde Pamphylialılar; Ionialılar, Lykialılar, Karialılar ve Aioller ile birlikte Persler' e vergi ödüyorlardı. (Herodotos, III, 90)
[73]Arrianos, I. XXVI; Bean, s.9.
[74]Getzel M. Cohen, **The Hellenistic Settlements in Europe, The Islands, And Asia Minor**, University Of California Press, 1995, s. 335.

hala kendi yönetimi altında kalmıştır. Ancak bu durum uzun sürmemiştir. Kralın M.Ö.187'de ölmesiyle bölgede Seleukos hakimiyeti sonlanmıştır[75]. Seleukoslar'dan sonra bölgede Manlius Vulso vasıtasıyla Roma, egemenliğini hissettirmiştir. Manlius Vulso M.Ö. 189 yılında, merkez Roma tarafından Orta Anadolu'da hakimiyet alanı kuran Galatlar'a karşı gönderilen ordunun başındaki komutandır. Manlius, Pamphylia kentlerinden vergi almış ve bölgede keşifler düzenlemiştir[76].

Bölgenin Eumenes ile birlikte Pergamon Krallığı idaresine geçmesiyle bölgede istikrar dönemi başlamıştır. M.Ö. 158 dolaylarında Attalos II ile birlikte bölgede Pergamon egemenliği güç kazanmaya başlamış nitekim Attaleia kenti de olasılıkla bu dönemde kurulmuştur[77] . Roma'nın Asia Minor üzerindeki otoritesinin çok güçlü olduğu bu dönemde Attalos II'nin sefer düzenlemesi ve bölgeyi şekillendirmeye çalışması öyle görülüyor ki Merkez Roma'nın gözüne batmamıştır. Nitekim Roma bu bölgeyi yeterince önemsememiş ve göz ardı etmiştir[78]. Attalos II'nin ardılı olan Attalos III'ün M.Ö. 133 yılındaki ölümünü takiben Pergamon Krallığının vasiyet yoluyla Roma Cumhuriyeti' ne bağlanmasıyla birlikte doğal olarak Pamphylia Bölgesinde Roma Hakimiyeti başlamıştır[79].

Roma'nın idaresine giren Batı Anadolu'da merkez Roma, burada Asia adında bir eyalet kurdu. Ancak Lykia, Kilikia ve Pamphylia bu eyalet dışında bırakıldı. Çünkü Romalılar güney kıyılarını önemsiz görüyorlar, bu bölgeyle ilgilenmekten kaçıyorlardı[80]. Ancak bölgede korsanlık faaliyetleri ciddi oranda artmaya başlamıştı. Akdeniz' in güney kıyılarının yapısı, buradaki korsanlık faaliyetlerinin en büyük

---

[75]Bean, s.11.

[76]Tarihçi Livius'un aktarımından anlaşıldığı üzere Vulso Galatlara' a karşı savaşması gerekirken görevini bırakıp haraç toplamış paragöz davranışlar göstermiştir. Orta Anadolu' daki görevini bırakıp Güneye; Karia, Pisidia ve Pamphylia bölgesine yönelmiştir (Livius, XXXVIII. XLV. VIII; John D. Grainger, ''*The Campaign of Cn. Manlius Vulso in Asia Minor",* **Anatolian Studies Vol. 45**, British Institute of Ankara, 1995, (Grainger 1995), s. 33, 34; Bean, s. 12.)

[77]Attaleia'nın kuruluşu hakkında açıklamalara tezin ikinci bölümünde yer alan ''*Attaleia*" başlığı altında değinilmiştir.

[78]David Magie, **Anadolu'da Romalılar: Attalos' un Vasiyeti**, (Maggie 2001), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2001(Romalılar Magie), s.58 .

[79]Bean, s.12; Roma hakimiyetinin ilk dönemlerinde bölgedeki Romalılık yüzeyde kalmıştır.(Ekrem Akurgal, ''Anadolu Tarihinin Oluşmasında Jeomorfolojik Özelliklerin Rolü'', **Anadolu Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 10, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1986 (Anadolu Jeo.), s.25.)

[80]Asia Eyaleti (Provincia Asia), Roma' nın Anadolu'da kurduğu ilk eyalettir (Strabon, XII.IV; Bean, s. 12; Mehmet A. Kaya, ''*Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi",* **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, 1963, s. 14;Rigsby' nin aktarımına göre Asia Eyaleti'nin başkenti Ephesos kentidir(Kent J. Rigsby, ''*Provincia Asia",* **American Philological Association Vol. 118**, 1988, s. 137, 138).

nedenlerindendi. Bu kıyılardaki korsanlık faaliyetleri Merkez Roma'nın deniz ticaretini sekteye uğratmaya başlayınca Roma burada bir eyalet kurarak bölgedeki nüfuzunu arttırmak istedi. Bu nedenle burada Kilikia adında bir eyalet kuruldu[81]. Pamphylia bu eyalet sınırları içine dahil edildi. Eyaletin adı Kilikia olmasına rağmen coğrafi anlamdaki Kilikia Bölgesini kapsamıyordu. Bunun nedeni ise Romalılar'ın, kurduğu eyaletleri isimlendirirken bölgelerin eski sınırlarını ölçüt olarak almamalarıydı[82]. Bunun dışında, bu durumun etimolojik de bir yanı vardı. Çünkü bu dönemde Kilikialı adı korsan ile eşanlamlı hale gelmişti[83].

Kilikia eyaletinin ilk valisi olan Corneilus Dolabella, yönetimde ve korsanlarla mücadelede yetersiz kalmıştı. Merkez Roma, bu yöneticinin sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini öne sürerek Dolabella'yı yargıladı[84]. Dolabella'nın ardından eyalet yöneticisi olarak görevlendirilen Gaius Verres' de aynı kusurlardan suçlu bulundu ve Cicero tarafından yargılandı[85]. Verres'den sonraki vali Servilius Vatia M.Ö. 78 – M.Ö. 74 yılları arasında korsanlara karşı giriştiği mücadelede Attaleia ve Phaselis'i tamamen kurtardı[86].

M.Ö. 88 yılında Pontos kralı Mithridates VI Romalıları Asia'dan tamamen atmak amacıyla savaş açtı. Güney kıyılarına kadar ordusunu gönderdi. Burada Patara ve Termessos kentlerine saldırılar düzenledi ancak başarısız oldu. Daha sonra Pompeius Magnus tüm güney kıyılarını Mithridates'e karşı emniyet altına aldı. Daha sonra

[81]Kaya'ya göre Kilikia; M.Ö. 102 yılında kurulduğunda bir eyaletten ziyade, praetor Marcus Antonius' un yetki alanını ifade etmekteydi. Bu praetorun görevi o dönemde etkisini iyice arttıran korsanlarla mücadele etmekti (Kaya, s. 17).

[82]Kaya, s. 16.

[83]M.Ö. 1. yüzyılda Asia Minor' ün güney kıyılarında, özellikle de Kilikia Bölgesinde korsanlık faaliyetlerinin yoğunluğu artmıştı. Kilikia adı korsanlıkla özdeşleşmişti. İlk başlarda korsanları ciddiye almayan Romalılar daha sonraları durumun ciddiyetini fark edince Akdeniz' in kıyı bölgelerindeki korsanlık faaliyetlerine karşı harekete geçtiler. Bunun sonucunda Kilikia Eyaleti kuruldu (Kaya, s. 17- 19; Mehmet Kurt, ''*Roma Egemenliğinde Kilikya ve Roma İç Savaşlarının Bölgedeki Yansımaları"*, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2010, s. 484 – 488; Murat Arslan ve Nihal T. Önen, ''Akdeniz' in Korsan Yuvaları: Kilikia, Pamphylia, Lykia, Ionia Bölgelerindeki Korykoslar'', **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 14, Antalya, 2011, s. 189 – 199).

[84]Tullius Cicero, **The Orations of Marcus Tullius Cicero Against Caius Cornelius Verres**, (çev. James White), T. Cadell, London, 1887, II. I, XLI

[85]Cicero, II. I, LXXXX

[86]Kaya, s.18.

Kilikia eyaleti yeniden düzenlendi. Bu sefer ilkinden farklı olarak çok daha geniş sınırlara sahip oldu[87].

Mithridates savaşlarının sürdüğü sıralarda Zeniketes adında bir korsan güney kıyılarında hakimiyetini genişletmeye başladı. Öyle ki Lykia bölgesindeki Olympos kentini üs olarak eline geçiren korsan şefi, Olympos'un dışında Phaselis ve Korykos kentlerinde de hakimiyet sağladı. Ancak bu durum fazla uzun sürmedi ve M.Ö. 77 yılında Servilius Vatia isimli vali önderliğinde bölge Zeniketes ve korsanlarından temizlendi[88]. M.Ö. 67 yılında ise tam yetkiyle donatılan Pompeius, Akdeniz'deki korsanlığı bitirmek amacıyla harekâta başladı. Yaklaşık bir yıl sonra bölgedeki korsanlık faaliyetleri Akdeniz'in tamamında durdu. Ayrıca korsanların karadaki yaşam alanları da yok edildi[89].

M.Ö. 27 yılında kurulan Roma İmparatorluğu ile birlikte, yaklaşık 300 yıllık barış ortamı bölgeye hakim oldu. M.Ö. 25 yılında Galat kralı Amyntas öldükten sonra, Galatia Krallığı Dönemi sona erdi. Daha sonra, Amyntas tarafından varis olarak gösterilen Roma İmparatorluğu bu bölgede Galatia adında bir eyalet kurdu. Bu eyalet Pisidia, Phyrgia, Lyconia, Isaura, Paphlagonia ve Pamphylia'nın bir bölümünü[90] içine alan, son derece geniş bir bölgeyi kapsıyordu[91].

Cladius dönemi ile birlikte, M.S. 43 yılından itibaren bölgenin siyasi sınırları, imparatorluğun sonuna kadar kesinlik kazandı. Bu dönemde Roma, Lykia bölgesini imparatorluk sınırları içine kattı. Olasılıkla Lykia'nın küçük bir bölge olmasından ötürü Lykia ve Pamphylia'yı birleştirerek burada Lycia Et Pamphylia eyaletini kurdu. M.S. 130 yılından itibaren Galatia eyaletine bağlı olan Pisidia'nın Komana bölgesi de Lykia – Pamphylia eyaletine bağlandı[92]. M.S. 4. yüzyıla kadar Lykia ve

---

[87]Bean, s.14; Appian, **The Foreign Wars**, çev. Horace White, The Macmillan Company, New York, 1899, XIV. 95.

[88]Bean, s.14; Elif Uğurlu, ' *'Olympos ve Zeniketes Kalesinin Lokalizasyonu",* **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 10, Antalya, 2007; Henry A. Ormerod, **Piracy in The Ancient World**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1924, s. 216, 217; Cicero, II.V, LXXIX

[89]Bean, s. 14,15; Appian, XIV. 94; Lucius A. Florus, **Epitome of Roman History**, çev. E. S. Forster, Harvard University Press, Cambridge, 1929, I, XLI; Plutarkhos'un aktarımına göre Pompeius' un Pamphylia Bölgesi'nde uğradığı ilk kent Attaleia' dır.(Plutarkhos, **Plutarch's Lives: Vol. 5**, çev. Bernadotte Perrin, MA. Harvard University Press, London, 1917, LXXVI. I).

[90]Kaya, s.19; Barbara Levick, **Roman Colonies in Southern Asia Minor**, Clarendon Press, Oxford, 1967, s.29.

[91]Suzan Albek, **Galatlar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 130.

[92]Kaya, s. 21.

Pamphylia bölgeleri aynı vali tarafından idare edildi. Buna rağmen iki bölge de kendine has özelliklerini ve kültürlerini korudu[93].

Pamphylia Bölgesi'ndeki Hıristiyanlık hareketleri Aziz Paulos ile başlamıştır. Cladius ve Nero dönemlerinde yaşamış olan Paulos ilk seyahati sırasında Pamphylia'dan da geçmiştir. Paulos, Kıbrıslı Barnabas ile birlikte, M.S. 50'li yıllarda çıktığı ilk seyahatinin dönüş yolculuğunda Attaleia ve Perge'ye uğramıştır[94].

Nero öldükten sonra iktidara gelen imparator Galba (M.S. 68 – 69) eyaletin teşkilatını değiştirmiş ve Pamphylia ile Galatia'yı aynı valinin yönetimi altına sokmuştur. Ancak daha sonra Vespasianus, Galba'nın düzenlemesini reddetmiş ve Pamphylia'yı Galatia'dan ayırarak tekrar Lykia ile birleştirmiştir[95].

Pamphylia Bölgesi, M.S. 129 – 131 yılları arasında Hadrianus tarafından ziyaret edilmiştir. İmparatorun ziyaret ettiği kentler: Attaleia, Perge ve Side'dir[96]. Nitekim Kaleiçi'ndeki Hadrianus Takı'da bu dönemde inşa edilmiştir[97]. Hadrianus döneminde bölgeyi ilgilendiren bir diğer önemli olay ise İmparatorun Lykia – Pamphylia eyaletinin yönetimini senatoya bırakmasıdır. İlk başlarda geçici bir değişiklik olsa da Marcus Aurelius döneminde (M.S. 161 – 180) bölge süresiz olarak senatonun idaresi altına girmiştir[98].

M.S. 3. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun gücünün zayıflamaya başlamasıyla, imparatorluğun genelinde olduğu gibi Pamphylia Bölgesi'nde de karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde dağlık kesimlerden gelen barbarlar kıyılara inerek ciddi zararlar vermeye başlamıştır. Her ne kadar Probus (M.S. 276 – 282) barbarları püskürtmeyi başarmışsa da M.S. 4. yüzyıla kadarki dönem bölge için sıkıntılı geçmiştir[99].

---

[93]Bean, s. 16.
[94]Richard Wallace ve Wyme Williams, **Tarsuslu Paulus' un Üç Dünyası**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 3.
[95]Bosch, s.47; Theodor Mommsen, **The Provinces Of The Roman Empire From Caesar To Diocletian**, The Macmillan Company, Toronto, 1909, s. 351.
[96]Anthony R. Birley, **Hadrian: The Restless Emperor**, Routledge, Oxon, 1997, s. 261; Nihal T. Önen, ''Hadrians Reisen im östlichen Mittelmeer anhand neuer Inschriften aus Phaselis'' **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 16, Antalya, 2013, (Önen Hadrian).
[97]Lanckoronski, s. 24.
[98]Bosch, s.48.
[99]Bosch, s.48; Bean, s. 18.

Uzun süredir Lykia ile birlikte tek bir eyalet olarak temsil edilen Pamphylia bölgesi Diocletianus döneminde (M.S. 284 – 305) Lykia'dan ayrılarak tek bir eyalet olmuştur[100].

1.3. ANTİK KAYNAKLARDA ANTALYA KENT MERKEZİ

Pamphylia Bölgesi'nin litaratürde yerini alması M.Ö. 5. yüzyıl ortalarına kadar gitmektedir. Antik Dönem yazarları kimi zaman bölgeden bahsetmişler kimi zamanda bölgenin coğrafyasını daha detaylı biçimde irdelemişlerdir. Tarihçi Herodotos ''Tarih'' adlı yapıtında[101] Pamphylia ve Pamphylialılar'dan bahseder. Thukydides'in "Peloponessos Savaşları" adlı yapıtında[102], Plato ise "Menexenus"[103] adlı yapıtında Yunan ve Persler arasında geçen Eurymedon Savaşı'ndan bahsederlerken nehrin Pamphylia sınırları içinde yer aldığını belirtirler. Plutarkhos, Büyük İskender'in tüm kıyı bölgelerini almak için giriştiği mücadelelerde, Pamphylia'da başarılı mücadeleler yaşadığını aktarır[104].

Yaklaşık olarak M.Ö. 330 yıllında yazıldığı tahmin edilen Pseudo Skylaks'da bölge kentleri detaylı bir şekilde sıralanmıştır. Varlığını ikincil Ortaçağ kopyalarından bildiğimiz bu yazın, bölge kentleri hakkında faydalı bilgiler vermektedir ancak bazı çelişkiler de içermektedir. Olbia, Magydos, Perge ve Kataraktes Irmağı Lykia sınırları içerisinde gösterilmektedir. Aspendos, Side, Kibyra ve Korakesion kentleri ise Pamphylia sınırları içerisinde gösterilmiştir. Bu yanlışlık ya ikincil kaynaktan kaynaklanmaktadır ya da eserin yazıldığı dönemdeki coğrafi koşullardan kaynaklanmaktadır. Yine de kentlerin adını vererek sıraladığı için eser Antalya kent merkezinde yer alan yerleşimlerin lokalizasyonu için önemlidir[105].

---

[100]Fatih Onur, **Monumentum Pergense Anastasios'un Ordu Fermanı**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 140 – 142.
[101]Herodotos, I. XXVIII; III. LXXXX; VII. XCI; VIII. LXVIII
[102]Thukydides, **The History of the Peloponnesian War: Done into English**, çev. Richard Crawley, London Dent, Toronto, 1914, I.X.
[103]Plato, **Menexenus**, çev. Benjamin Jowett, University of Adelaide Library, South Australia, 2014, 241e.
[104]Plutarkhos, **Büyük İskender (Hayatı ve Savaşları)**, çev. Vahdet Gültekin, Rado Yayınları, İstanbul, 1980, XVII
[105]Vossius, s.37; GGM 1, s. 75; Arslan, s. 253.

Tarihçi Polybious'un ''Histories'' adlı eserinde Pamphylia adı sıkça geçmektedir. Ancak bu değiniş daha çok siyasi anlamdadır[106].

Antik çağın coğrafyası üzerine en önemli çalışmalar arasında kuşkusuz Strabon'un eseri yer alır. Roma İmparatorluk Dönemi'nin coğrafyasını çok güzel şekilde betimleyen Strabon'un Pamphylia Bölgesi hakkında verdiği bilgiler ve tanımlamalar kuşkusuz Antalya'nın tarihi üzerine yapılacak çalışmaları için değerli bir hazinedir. Strabon Pamphylia kentlerinin başlangıcını Olbia olarak belirtir. Olbia'dan sonra Kataraktes Irmağı daha sonra da Attaleia gelir[107].

M.S. 1. yüzyılın başında yaşamış olan Plinius da Pamphylia'dan ve kentlerinden bahseder. Plinius'un tanımlamasına göre Side ve Aspendos birincil Pamphylia kentleridir. Kataraktes ise Lyrnessus ve Olbia'nın yanından akmakta ve bu iki kenti Pamphylia sınırlar içerisinde belirtmektedir. Yazar Phaselis'i ise kıyı şeridindeki son kent olarak belirtmektedir[108] .

M.S. 85 – 165 yılları arasında yaşayan Ptolemaios, ''Coğrafya'' adlı eserinde Pamphylia kentlerini şöyle sıralar: Olbia, Attaleia, Kataraktes, Magydos ve Side[109].

Hadrianus Dönemi'nde yaşamış olan Dionysios Periegetes' in fragmentinde Phaselis ile Attaleia kentleri arasında; Troia'dakiler ile aynı isimleri taşıyan Thebe ve Lyrnessos kentleri yer almaktadır. Yine aynı yazar farklı bir bölümde Korykos'un Phaselis, Perge ve Aspendos ile birlikte Pamphylia' da yer aldığını aktarmaktadır[110].

Antalya'nın antik dönem yerleşimleri hakkında en önemli kaynaklardan bir tanesi de, olasılıkla M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olan Stadiasmus Maris Magni'dir. Maris Magni, antik dönem coğrafyasının kıyı yerleşimlerini gösteren bir Perioplus'dur[111]. Birçoğu kıyıda yer alan Pamphylia kentlerinin ve kasabalarının mesafelerini Maris Magni aktarmaktadır[112].

M.S. 6. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Stephanos Byzantios'un Ethnicası' nda yazar, Attaleia'nın daha önce ''Agroeira'' veya ''Alloeira'' olarak adlandırılan kentin bir Lydia kenti olduğunu; bazılarına göre ise Kilikia Korykosu'nun Attalos

[106]Polybius, **Histories**, çev. Evelyn S. Shuckburgh, Macmillan, London, 1962, V. XXXIV, V. LXXII, V. LXXVII, XXI. XXXV, XXI. XLIII, XXI. XLVIII, XXXI. XXVI, XXXII. IV
[107]Strabon, XIV. IV
[108]Plinius, V. XXVII
[109]Ptolemaios, V.V.II
[110]Dionysos Periegetes, 367, 855; GGM 1, s. 156; Cohen, s. 338.
[111]Bunson, s. 420.
[112]GGM 1, s. 488.

Philadelphos tarafından kurulduğundan bahseder. Bunun dışında yazar, Apollodorus'a atıf yaparak Tenedos'dan bahsetmiştir. Lykia'daki Kadrema'nın Pamphylia'daki Olbia'nın kolonisi olduğunu da Stephanos bizlere aktarmaktadır[113].

M.S. 6. yüzyıla ait olan Hierokles'de, Pamphylia Eyaleti başlığı altında Perge, Silyon, Magydos, Attaleia ve Olbia yer almaktadır. Burada Olbia, demos olarak nitelendirilmiştir[114].

M.S. 700 yıllarında yazılmış olan anonim eser ''Ravennatis Cosmographia'' da bölgedeki nehirler ve yerleşimler şu şekilde sıralanmıştır: "Silde, Eurimidion, Magidone, Attalia, Olivia, Phaselis''. Yani sırasıyla Side, Eurymedon, Magydos, Attaleia, Olbia ve Phaselis bu antik dönem ansiklopedisinde yer almıştır[115].

M.S. 10. yüzyılda yazılmış olan Bizans'ın Akdeniz ansiklopedisi olarak nitelendirilen Suidas'da Korykos'un Attaleia'nın yanında, Pamphylia'da bir burun olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında Korykos adının her fısıltıyı duyan kişiler için söylendiği de aynı bölümde geçmektedir[116].

Bunların dışında, M.S. 4. Ve 5. yüzyıla ait olan ve 13. Yüzyılda ilk modern kopyası yaratılan ''Tabula Peutingeriana''[117] da Geç Roma döneminin kentleri ve kentleri birbirine bağlayan yollar detaylı bir şekilde haritalandırılmıştır. Haritada Attaleia, Phaselis, Silyon, Side ve Perge kentleri düzensiz bir şekilde gösterilmiştir (Şekil 11).

1.4. ARAŞTIRMA TARİHİ

Antik çağın ardından Antalya, yüzyıllar boyunca gezginlerin uğrak yerlerinden olmuştur. Ortaçağ ve Osmanlı dönemlerinde, önemli coğrafyacıların kente uğradığını ve kent hakkında notlar kaleme aldığını görmekteyiz.

Antalya'yı ziyaret eden ilk Arap gezgin İbn Havkal'dır. 10.yüzyıldaki İslam coğrafyasını anlattığı eserinde Havkal, Bizans yönetimi altındaki Akdeniz

[113]Stephanos Byzantios, **Stephanos Peri Poleon: Stephanus De Urbibus**, Amstelodami, 1678, s. 137; 512; 648.
[114]Hierokles, **Synecdemus**, 679, 680.
[115]Geographus Ravennatis, **Cosmographia**, V. 8
[116]Suidas, **Kappa**, 2299.
[117]Tabula Peutingeriana adını; 16. yüzyılda yaşamış olan ve bu antik çağ eserinin kaşifi olan Konrad Peutinger'den almaktadır. Tabula Peutingeriana ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Richard J. A. Talbert, **Rome's World: The Peutinger Map Reconsidered**, Cambridge University Press, New York, 2010.

coğrafyasını irdelemiştir. Rum Diyarı olarak adlandırdığı Bizans topraklarının günümüz Akdeniz bölgesini irdelediği bölümde, Antalya'nın İklimiye (Toros Dağları)'nin eteğinde yer aldığını belirtir. Ayrıca bu dönemde en çok verginin Trabzon ve Antalya'dan alındığını söyleyerek, Antalya'nın iktisadi yoğunluğuna gönderme yapmaktadır[118].

1300'ler de yaşamış olan Arap seyyah İbn – Batuta, Antalya'dan bahsederken şehrin düzenini ve ihtişamını övmektedir. Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi halkın ayrı mahallerde yaşadığını ve bu mahallelerin iç sur duvarlarıyla birbirinden ayrıldığını belirten Batuta, Müslümanların şehrin merkezinde yaşadığını ve Cumanun Camii'nin burada yer aldığını aktarmaktadır. Olasılıkla antik dönemde de bu bölge kentin merkezi konumundaydı. Bu bilgilerin dışında, Batuta'nın seyahatnamesinde, kentin geniş sur duvarıyla çevrelendiğinin bilgisi de yer almaktadır[119] .

1680 yılında kente gelen Evliya Çelebi, Antalya yani günümüz Kaleiçi'nin tahkimatı hakkında detaylı bilgiler vermesiyle ayrıca önemlidir. Seyahatname'de geçtiğine göre kentin toplam 80 adet kulesi ve 4 adet ana kapısı vardır. Bu haliyle kentin sağlam bir kale niteliğinde olduğuna değinilmektedir. Ayrıca Battuta gibi Evliya Çelebi de kentin mahallelere, iç sur duvarlarıyla bölündüğünü aktarmıştır[120].

13. yüzyılda Avrupa'da haritacılığın başlamasıyla bazı Pamphylia kentlerini bu ilk haritalarda görmekteyiz. Bu dönemde, Carta Pisana' da Antalya; ''Satalia'' adıyla belirtilmiştir (Şekil 12). Coğrafi keşiflerin ardından, 16. ve 17. yüzyıllarda daha çok önem kazanmaya başlayan haritacılık, özellikle Avrupalılar tarafından yoğun ilgi görmüştür. Bu dönemde, bilinen dünyaya ait çok sayıda harita çizilmiştir. Çizilen bu haritalar her ne kadar günümüz teknolojisine göre sade ve ayrıntısız olsa da Antalya' nın coğrafyası ve geçmişi için önemli birer belge niteliğindedirler. Abraham Ortelius, yaklaşık olarak 1570 yılında hazırladığı, ilk modern atlas olarak bilinen ''Theatrum Orbis Terrarum''adlı eserinde Anadolu ve Antalya bölgesini haritalarında belirtmiştir.

[118]İbn Havkal, **10. Asırda İslam Coğrafyası**, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014, s. 167, 168

[119]İbn-i Battuta, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 402, 403.

[120]Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Anadolu, Suriye, Hicaz (Dokuzuncu Cilt)**, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1935, s. 285.

Antalya'yı detaylı olarak göstermeyen haritada, Antalya "Settelia" olarak belirtilmektedir[121] . Yine Gastaldi[122]' de kent Setelia adıyla gösterilmiştir (Şekil 13).

Avrupalı gezginlerin Antalya'yı ziyaret etmeleri 17. yüzyıldan itibaren başlar. Vincent de Stochove, Paul Lucas ve Corneille Bruyn kente gelen ve gözlemlerini aktaran ilk Avrupalılar'dandır (Şekil 14, 15). Stochove' nın aktarımı şöyledir:

> "*Satalie, Türkler'*in *deyişine göre Attalie, Asia Minor'un en güzel şehirlerindendir. Kent eski adı Pamphylia olan bölgede, Akdeniz'e bağlanan ve kendi adını taşıyan körfezin ortasında yer alır. Şehir çift sıra surla çevrilmiş olup bu haliyle oldukça korunaklıdır. Ancak kıyı bölümü emniyetli değildir.*" [123]

Paul Lucas, 1706 yılında geldiği Attaleia'dan Satalie olarak bahsetmektedir. Lucas ve ekibi Satalie' ye ulaşabilmek için Düden Çayı' nın başlangıcından itibaren 6 mil kadar yol kat ederek kente ulaştıklarını, burada güzel bir kilisenin olduğunu ancak bu kilise camiye çevrilmiş durumda olduğunu aktarır. [124]

Hollandalı ressam ve gezgin Corneille Le Bruyen, 15 Mayıs 1698 yılında Antalya'yı ziyaret etmiştir. Sattalia olarak adlandırdığı kentte bir süre kalmış ve kent hakkında izlenimlerini detaylı bir şekilde aktarmıştır. Ancak yorumlamaları daha çok anı ve gezi yazısı niteliğinde olup kentin antik dönem dokusu hakkında ayrıntılı bilgi vermemektedir. Buna rağmen aktardığı bilgiler ve çizdiği gravür, Antalya'nın geçmişine ışık tutmaktadır[125] (Şekil 16).

17. yüzyılın önemli coğrafyacı ve kartograflarından olan Jean Baptiste D'Anville, "Oeuvres" adlı eserinde Pamhylia ve Antalya'dan bahsetmektedir. Antik haritalar üzerine çalışan D'Anville, Antalya'nın arkeolojik unsurları üzerine dikkat çekmiş ve antik yazarlara atıf yapmıştır. Henüz 17. yüzyılda, Antalya'nın antik

---

[121]Abraham Ortelius, **Theatrum Orbis Terrarum**, Anvers, 1570, s.50.
[122]16. yüzyılda yaşamış İtalyan kartograf.
[123]Vincent Stochove, **Voyage du Levant**, Chez Hubert Anthoine Velpius, Brüksel, 1662, s.232.
[124]Paul Lucas, **Voyage du Sieur Paul Lucas, Fait Par Ordre du Roy Dans La Grece, L'asie Mineure, La Macedoine et L'afrique: Tome I**, Paris, 1722, ss. 316 – 318.
[125]Corneille Le Bruyn, **Voyages de Corneille Le Bruyn au Levant, c'est-a-dire, principaux Endroits de L'Asie mineure, dans les Isles de Chio Rhodes, Chypre, & c. De breast que dans les plus considerables Villes d'Egypte, Syria, & Terre Sainte. Tome Second: Ou sont les plus CELEBRES representees Villes, Pais, Bourgs, & autres choses dignes also remarque, le tout d'apres Nature dess: Corneille Le Bruyn**, Paris, 1732, s. 391, 392.

unsurları ve kentlerinden bahsedilmesi, kentin geçmişine ışık tutmak açısından oldukça önemlidir.

D' Anville'e göre modern Antalya, olasılıkla antik Olbia'dır. Kabaca bir tanımlamayla, Satalie yani antik Attaleia ona göre Palai Antalia[126] ile örtüşmelidir. Bu tanımlamada yazar Strabon ve Ptolemaios'a atıf yapmaktadır[127].

1809 yılında Asia Minor'un az bilinen yerleri hakkında bir gezi kitabı yazan Fransız konsül Lois Alexander Olivier de Corancez, Attalea'ya geldiğinde kent hakkında gözlemlerini aktarmıştır. Attaleia'yı anlattığı bölümde Strabon'a atıf yaparak, kentin kuruluşundan bahseder. Corancez'in, yaptığı Olbia tahlilleri de son derece önemlidir. Yazar bizleri Olbia'dan haberdar ederken, kentin lokalizasyonunun kesinlik kazanmadığından bahseder[128].

1812 yılında Tuğamiral Beaufort'un Antalya'ya gelmesiyle, kentte ki ilk bilimsel çalışmalara zemin hazırlanmıştır. Nitekim kendisi ve ekibi, Magydos dahil birçok göz ardı edilmiş kentleri gezmiş ve bu kentlere ait gözlemlerini aktarmıştır. Bugün Üçkapılar olarak bilinen Hadrianus Takı'nı, üzerinde gördüğü yazıttan tarihleyerek, kapının Hadrianus döneminden olduğunu kestirebilmiştir. Bu dönemde Adalya'nın nüfusunun 8000 kadar olduğundan bahsetmektedir.

Beaufort, D' Anville ile aynı görüşü paylaşmış ve Attaleia yani Adalya'nın bulunduğu yerin aslında Olbia olduğunu söylemektedir. Bu görüşünden yola çıkarak, yazar Lara'nın ise Attaleia olduğunu belirtir[129] (Şekil 17, 18, 19).

Leake, Asia Minor üzerine yazdığı kitabında Antalya'dan bahseder. Antik kaynaklara sıkça atıf yapan Leake, Kaptan Beaufort'un da çalışmalarını gözetmiştir. Anlatım dili ise bir önceki araştırmacılara göre bilimsele çok daha yakındır. Leake'e göre Olbia, Attaleia ile Solym Dağı'nın etekleri arasına kadar olan 11 kilometrelik alanda aranmalıdır[130].

Charles Fellows 1838 yılında bölgeyi gezmiştir. Adalia başlığı altında aktarımlarda bulunan Fellows, kentin arkeolojisi hakkında çok kısıtlı bilgiler verir.

---

[126]Eski Antalya anlamına gelen Palai Attaleia, modern Side yerleşimi ile örtüşmektedir.
[127]D'Anville, s. 301.
[128]Louis Alexandre O. de Corancez, **Itinéiraire d'une partie peu connue de I'Asiae Mineure**, Chez J. - M. Ebehrard, Imprimeur-Libraire et chez Antoine - Augustin Renouard, Paris, 1816, s. 377.
[129]Francis Beaufort, **Karamanya**, Çev. Ali Neyzi, Doğan Türker, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 2002.
[130]Wiliam M. Leake, **Journal of a Tour in Asia Minor: With Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country**, John Murray, Londra, 1824, s. 190 – 194.

Bunun dışında Adalia' nın yaklaşık 8 mil kadar uzağı olarak tarif ettiği ''Laara'' da, Yunanca bir yazıt gözlemlemiştir[131].

Le Bas 1870 yılında yayınladığı kitabında Attalia ve Olbia hakkında bilgiler vermiştir. Yazarın antik yazarlara sıkça değinmesi ve bu bağlamda Olbia'dan da sıkça bahsetmesi ilgi çekicidir. Yazarın Attaleia üzerine yazdıkları genel olarak topografya ve Selçuklu – Osmanlı tarihi ile ilgilidir[132].

Otto Hirschfeld, 1874 yılında Antalya'yı ziyaret ettiğinde Dor düzeninde antik bir yapı olduğundan bahseder. Hıdırlık Kulesi'nin bir mezar anıtı olabileceğini de ilk kez Hirschfeld söylemiştir[133].

Hans Rott, 1900'lü yılların başında yayınladığı kitabında, erken dönem Hıristiyanlık ve Hıristiyan yapılarından bahsetmiştir. Yaptığı gezilerden derlediği çalışmalarında, Adalia'dan ve ''Djumanün Djamisi'' yani Cumanun Camii'den sıkça bahseder. Bunun dışında yazar, Lara / Magydos'a ve kentin Hıristiyan dünyasındaki önemine değinmiştir[134].

Karl Lanckoronski'nin Antalya tarihi açısından ayrı bir önemi vardır. Lanckoronski, 19. yüzyılın sonlarında Pamphylia ve Pisidia kentlerini ayrıntılı olarak gezmiştir. Pamphylia ve Pisidia bölgeleri üzerine yapılan ilk bilimsel çalışma olarak kabul gören kitap, 1890 yılında yayınlanmıştır. Yazarın yorumlamalarının yanında, antik yapıların teknik çizimlerine de yer vermesi son derece önemlidir.

Lanckoronski ilk olarak Pamphylia Bölgesi'nin konumu ve tarihine değinmiş ardından bölgenin kendinden önceki araştırmacılarından ve araştırma tarihinden bahsetmiştir. Daha sonra Attaleia'dan başlayarak, bölge kentlerini tek tek açıklamıştır. Yazarın özellikle Attaleia ilgili izlenimleri, tasvirleri ve atıfları önemlidir. Öncelikle Attaleia'nın tasvirini yapan yazar daha sonra Attaleia ve

---

[131]Charles Fellows, **A Journal Written During an Excursion in Asia Minor**, John Murray, Londra, 1838, ss. 179 – 190.

[132]Philippe Le Bas, **Voyage en Grece et archéologique en Asie Mineure III.1: Inscriptions Tome III, Première Partie**, Chez Firmin Didot Frères, Fils et Cie, Librarires -. Editeurs, Paris, 1870, s. 704 – 706.

[133]Otto Hirschfeld, **Vorläufiger Bericht über eine Reise im südwestlichen Kleinasien, Monatsberichte der königlich Preussichen Akademie der Wissenschaffen zu Berlin, 1874**, s.715' den aktaran *Nuray Gökalp*, **Attaleia Kent Tarihi ve Yazıt Korpusu**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2008, s.7.

[134]Hans Rott, **Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kapodokien und Lykien: darstellender Teil**, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher, Leipzig, 1908.

Korykos bağlantısından bahsetmiş ve fikirlerini söylemiştir. Bunların dışında, Olbia'nın lokalizasyonu hakkında yorumlar yapmıştır[135] (Şekil 17)

Ormerod ve Robinson 1911 yılının mart ayında Pamphylia'ya[136] kısa bir gezi yapmışlardır. Yayınladıkları makalede Antalya'dan birkaç yazıt yer almıştır. Araştırmacılar Adalia'dan ayrıldıktan hemen sonra Lara' ya gelmişler ve burada geç antik dönemden olduğunu düşündükleri yapı kalıntıları, çeşitli yazıtlar ve ilginç karakterli olarak tabir ettikleri mezarlar gözlemlemişlerdir. Bunların dışında, Kara Kisse[137] olarak adlandırdıkları ve Adalia'nın 2 saat batısında olduğunu belirttikleri yerde küçük bir yazıt parçası da bulmuşlardır[138] (Şekil 21)

Süleyman Fikri Erten adı, Antalya ve arkeolojisi için önemlidir. Erten, 1922 – 1924 yılları arasında yazdığı ''Antalya Livası Tarihi'' adlı eserinde Antalya'nın arkeolojisi ve tarihinden ayrıntılı şekilde bahsetmiştir. Pamphylia halklarının kökeni ile giriş yaptığı eserinde daha sonra kentlerin özellikle de Kaleiçi'nin mevcut durumundan bahsetmiş ve yerleşimin haritasını hazırlamıştır (Şekil 22).

Fikri Erten'in özellikle Olbia ile ilgili tespitleri dikkate değer niteliktedir. Olbia'nın lokalizasyonu hakkında kendinden önce yapılan yorumlara atıf yapar ve kentin ''İnler'' mevkiinde olabileceğinden bahseder. Bunların dışında yazar, Kaleiçi / Mermerli mevkiinde Attaleia' nın tiyatrosunun olabileceğini söylemiştir[139].

Spratt ve Forbes, Antalya'nın arkeolojik unsurları hakkında bilgiler sunmuşlardır. Onlara göre Adalia, Asia Minor' un güney sahillerinin en büyük ve önemli şehridir. Yazarlar Olbia'nın lokalizasyonu hakkında fikir öne sürmüşlerdir.

Spratt ve Forbes'e göre antik Olbia kenti Pamphylia yerleşimi değil, bir Lykia yerleşimidir. Bunun dışında D'Anville, Beaufort ve Cramer'in Olbia'nın bugünkü Kaleiçi olduğuna dair görüşlerini eleştirmişlerdir[140] (Şekil 23).

1950'lerin sonuna gelindiğinde, George Bean'in ''Turkey's Southern Shore'' adlı eserinde Pamphylia kentlerinden bahsettiğini görmekteyiz. Öncelikle Pampylia tarihi hakkında genel bir bilgilendirme yapan Bean daha sonra kentleri ayrı ayrı

[135]Lanckoronski, ss. 7 – 21.
[136]Ormerod ve Robinson' a göre Pamphylia' nın en iyi tanımlaması Lanckoronski tarafından yapılmıştır. Ayrıca Lara' yı da Beaufort en iyi şekilde irdelemiştir.
[137]Kara Kilise olarak bilinen bu yapı Konyaaltı, Gürsu semtindeki Roma Hamamı' dır.
[138]Ormerod – Robinson, ''Notes and Inscriptions from Pamphylia''**, The Annual of the British School at Athens**, Cilt: 17, Sayı: 11, 1911, s. 215 – 249.
[139]S. Fikri Erten, **Antalya Livası Tarihi**, Antalya, 1922 – 1924, ss. 3 – 29.
[140]Spratt – Forbes, **Travels in Lycia, Milyas and the Cibyratis, by T.A.B. Spratt and E. Forbes**, John Van Voorst, Paternoster Row, 1847, ss. 211 – 214.

anlatmıştır. Bean'in aktarımlarının olumlu yanı, Magydos'un lokalizasyonu hakkında önemli bilgiler vermesidir[141].

1.4.1. Modern Araştırmalar

Antalya Kent merkezi hakkında yapılan modern araştırmalar, kentlerin durumu ve lokalizasyonlarının daha kolay anlaşılabilmesine ışık tutmakta ve yeni verilerin elde edilmesini sağlamaktadır. Bu açıdan bölge kentleri üzerine yapılacak sonraki araştırmalarda rehber niteliğindeki önemli kaynaklardır.

Modern araştırmaların büyük bir kısmını müze kazı raporları oluşturmaktadır. Bunlar arasında Doğu Garajı mevkii kazıları en geniş yeri tutmaktadır. Bölgede yapılan kazılar 1980 yılından beri sürdürülmektedir.

Doğu Garajı kazısının dışında Antalya Kaleiçi yerleşiminde de kurtarma kazıları yapılmaktadır. Buradaki kazı ve araştırmalar Kesik Minare / Korkut Camii'nin bulunduğu bölgede yoğunlaşmıştır [142] . Kaleiçinde yapılan kazı araştırmalarından en günceli Attaleia Antik kentine ait olan Bizans gömü alanıdır. Buradaki buluntular Antalya' nın tarihi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca mezarlar yerleşim içi gömü özelliği taşıdığından, Kaleiçinin baskın tabakası olan Osmanlı dokusundan Kaleiçini ayırmakta ve bölgenin Geç Antik Dönemi'ne dair önemli ipuçları vermektedir[143].

Bunların dışında 2007 yılında, Lara semti Fener Mahallesin'de şans eseri bir oda mezar açığa çıkarılmıştır. Antalya müzesi tarafından yürütülen kurtarma kazısında, 5 adet iskeletin yanında, M.Ö. 5. yüzyıl sonu 4. yüzyıl başlarına tarihlenen sikke ve seramikler gözlemlenmiştir[144].

Son yıllarda, Antalya kent merkezinin arkeolojisi ile ilgili önemli araştırmalar yayınlanmıştır. Yayınların bir kısmı Kaleiçi üzerine bir kısmı ise Olbia, Magydos ve Lyrboton Kome yerleşimleri üzerine yapılmıştır.

---

[141]Bean, s. 93, 94.

[142]Kazılar 2007 yılından beri Antalya Müzesi ve Akdeniz Üniversitesi arkeoloji bölümü ortaklığıyla sürdürülmektedir. Kazı projesinin başkanlığını Prof. Dr. Burhan VARKIVANÇ üstlenmektedir.

[143]Onur Kara, ''Attaleia (Antalya) Antik Kenti'nde Bir Bizans Gömü Alanı", **22. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu**, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2013, ss. 67 – 84.

[144]Aynur Tosun, ''Lara – Fener Mahallesi, 1975 Sokak, 5745 Ada, 15 Parsel Mezar Kurtarma Kazısı", **17. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu**, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2009, ss. 89 – 102.

Kaleiçi yerleşiminin antik dokusu üzerine yapılan araştırmalar, baskın Osmanlı ve Cumhuriyet dokusundan dolayı yüzeysel kalmıştır. Bahsi geçen yayınlar; Hıdırlık Kulesi anıt mezarı ile Kesik Minare camii alanlarında yoğunlaşmaktadır. ‘‘Attaleia'nın Anıtsal Mezarları Üzerine Bazı Gözlemler’’[145] adlı makalede Hıdırlık Kulesinden yola çıkarak, kentin anıt mezar kültürüne değinilmiştir. Stupperich, 1991 yılında yayınladığı makalesinde Hıdırlık Kulesini ayrıntılı olarak ele alır. Yazar, yapının Calpurnius – Rufus adında bir konsüle ait olabileceğini söylemiştir[146].

Kesik Minare alanındaki bilimsel nitelikli modern araştırmalar 1955 yılında Ballance’ ın makalesiyle başlar. Yapının detaylı olarak tarihlemesini yapan Ballance, Kilisenin çizimi ve restorasyonuna yer vermiştir. Yazara göre yapının 3 adet kilise evresi 1 adet de camii evresi vardır[147]. Bunun dışında, Gamze Kaymak’ın 2009 yılında yayınladığı çalışmada Cumanın Camii yapı alanını ayrıntılı olarak ele almıştır[148].

Kesik Minare ve Hıdırlık Kulesi alanlarının dışında, Kaleiçi ile ilgili olarak, Burhan Varkıvanç’ın 2009 yılında yayınladığı ‘‘Antalya Kaleiçi’nde Taş Mimarideki Teknik Sürekliliğe İlişkin Bir Gözlem’’ adlı makalede, Kaleiçi Kocatepe Sokak’ta yer alan ve 19 20. yüzyıla ait olduğu düşünülen bir Rum konağı ele alınarak yapının teknik özellikleri, antik dönem ile karşılaştırılarak benzerlik kurulmaya çalışılmıştır[149].

Kaleiçi’nin arkeolojisini anlamak açısından en önemli eserlerden biri de Cemil Cahit Sönmez’in ‘‘Antalya Kenti Kalesinin Tarihi’’ adlı kitabıdır. Kitap, Antalya’nın antik dönemini sade ve açıklayıcı bir şekilde görsel destekli olarak

[145]Burhan Varkıvanç ve Hülya Kökmen, ‘’Attaleia’ nın Anıtsal Mezarları Üzerine Bazı Gözlemler’’, **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 14, İstanbul, 2011,s s. 223 – 235.
[146]Stupperich, ‘’Das Grabmal eines Konsularen in Attaleia’’, **Istanbuler Mittelungen**, Sayı: 41, İstanbul, 1991, ss. 417 – 422.
[147]M.H. Ballance, ‘’Cumanin Cami’i at Antalya: A Byzantine Church’’, **British School at Rome**, Vol: 23, Roma, 1955, ss. 99 – 114.
[148]Gamze Kaymak, **Die Cumanın Camii à Antalya: Ihre Baugeschichte und ihre byzantinischen Ursprünge Bauaufnahme - Bauforschung - Denkmalpflege / Antalya Cumanın Camii: Mimari Tarihi ve Bizans Kökeni Rölöve - Yapı Analizi - Anıt Koruma ve Bakım**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2009.
[149]Burhan Varkıvanç, ‘’Antalya Kaleiçi’nde Taş Mimarideki Teknik Sürekliliğe İlişkin Bir Gözlem’’, **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 12, İstanbul, 2009.

anlatmaktadır. Çok sayıda çizimle desteklenen eserde, yazar kendi yorumlarını da katarak antik Kaleiçi'nin nasıl olabileceğine dair aktarımlarda bulunmuştur.[150]

Kaleiçi'ne dair önemli yayınlardan bir tanesi de Sencer Şahin'in 1995 yılında yayınladığı makaledir. Bilindiği üzere Attaleia'nın birçok unsuru günümüze kadar ulaşamamıştır. Şahin, makalesinde, 1980 yılındaki müze kurtarma kazılarında bulunan Bizans Dönemi mimari kalıntılarının ışığında Attaleia'nın sütunlu caddesine dair bilgiler aktarmıştır[151].

Antalya kent merkezi sınırları içerisinde yer alan Olbia ve Magydos antik kentlerine dair modern yayınlar bu tez için önemli bir yere sahiptir. Özellike Olbia'nın lokalizasyonu ile ilgili iki önemli görüş vardır. Bunlardan birincisi Nevzat Çevik' in görüşüdür. Çevik' e göre Olbia kenti, günümüz Konyaaltı ilçesine bağlı Arapsuyu semtinin Deliktaş mevkiindeki kalıntılarla ilişkilendirilebilir[152]. İkinci görüş ise Sencer Şahin' e aittir. Şahin' e göre Olbia, Antalya merkez sınırları dışında Kemer'e yakın Tahtalı dağında yer almaktadır[153].

Magydos ile ilgili modern araştırmaların başında Mustafa Adak'ın makalesi gelmektedir. Magydos'un konumundan bahsettiği makalesinde, kente ait yazıtlar yayınlamıştır[154].

2014 yılında, bağımsız araştırmacı Arthur De Graauw tarafından yayınlanan ''Ancient Ports and Harbours''adlı çalışmada, Antalya'nın tüm küçük ve büyük yerleşimleri ayrıntılı olarak sıralanmıştır. Yazar, bu sıralamayı antik kaynaklara atıf yaparak belirlemiştir[155].

Bunların dışında; Antalya Valiliği tarafından hazırlanmış olan ''Dünden Bugüne Antalya'' [156] adlı kitap ve 2003 yılında yayınlanmış olan kültür envanteri [157] Antalya'nın yakın dönem arkeolojik verilerini içermeleri açısından önemli yayınlardır.

[150]Sönmez, ss. 23 – 167.
[151]Sencer Şahin, ''Bau Einer Säulenstrasse in Attaleia (Pamphylien) Unter Tiberius – Caligula ?'', **Epigraphica Anatolica**, Sayı: 25, Bonn, 1995.
[152] Çevik, Olbia, s. 96.
[153]Şahin, Olbia, ss. 146 – 167.
[154]Adak ve Atvur, ss. 54 – 68.
[155]Graauw, s. 176, 177.
[156]Dünden Bugüne Antalya, ss. 65 – 84.
[157]Antalya Kültür Envanteri Merkez 2003.

Tezler

Antalya bölgesi ile ilgili yayımlanan tezlerin büyük çoğunluğunun içeriği, kent merkezi ayrımı yapmaksızın, Pamphylia Bölgesi'ni genel bir şekilde ele almaktadır. Kent merkezi ile ilgili olan az sayıdaki tezin büyük çoğunluğu ise Kaleiçi üzerine yoğunlaşmıştır. Genellikle Attaleia ile ilgili olan tezlerde kısmen Magydos ve Olbia' ya değinilmektedir.

Antalya merkezindeki Attaleia üzerine yayımlanan ''Attaleia Kent Tarihi ve Yazıt Korpusu''[158] adlı doktora tezi, Attaleia'nın konumu, tarihçesi, unsurları ve komşu kentlerle olan ilişkileri hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bu nedenle bu çalışmada da gözetildiği gibi bölgeyle ilgili yapılacak olan araştırmalarda öncelikli başvurulması gereken kaynaklardandır.

Attaleia'nın anıtsal yapıları üzerine yayımlanmış olan 3 adet tez mevcuttur. 2004 yılında yayımlanmış olan ''Attaleia Kent Kapıları''[159] adlı tezde Hadrianus Takı'nın ve Yivli Minare Camiisi'nin avlusunda kentin kuzey kapısı olabilecek taş blokların; tipoloji, tarihleme, malzeme ve süsleme özelliklerinden bahsedilmiştir. 2009 yılında yayımlanmış olan ''Antalya Kaleiçi Kesik Minare Alanı' ndaki Antik Dönem Kapıları''[160] adlı yüksek lisans tezinde ise Cumanun Camii adıyla da bilinen ve ilk inşa aşaması bazilika olan yapının antik dokusuna ait mimari parçalar belgelenmiştir. İlk kez 1955 yılında Ballance[161] tarafından çalışılmış olan yapı bu tezde daha derinlemesine incelenmiş ve fotoğraflarla desteklenmiştir. Attaleia'nın anıtsal yapıları üzerine olan bir diğer tez ise Şebnem Alp'in 2005 yılında, Hıdırlık Kulesi üzerine yayımladığı yüksek lisans tezidir[162]. Tezde Karaoğlan Parkı olarak bilinen alanda, Kaleiçi semtinde bulunan ve günümüzde Hıdırlık Kulesi olarak bilinen Roma Dönemi anıt mezarının antik dönem mimari parçaları ve bölümleri ayrıntılı olarak belgelenmiş ve restorasyon projesi kapsamında değerlendirilmiştir. Ayşe Süer tarafından yayımlanan ''The Analysis of Historical / Cultural Pattern

[158]Gökalp, ss. 6 – 40.
[159]Fulya Okatan, **Attaleia Kent Kapıları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2004.
[160]Hülya Kökmen, **Antalya Kaleiçi Kesik Minare Alanı'ndaki Antik Dönem Kapıları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2009.
[161]Ballance, ss. 99 – 114.
[162]Şebnem Alp, **Hıdırlık Kulesi Antalya' da Bir Anıt Mezar Arkeolojisi, Rölöve-Restitüsyon-Restorasyon Projeleri**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2005.

Development And Conversation Plans Of Antalya Kaleiçi'' adlı tezde, Kaleiçi'nin tüm tarihi dönemlerinin dokusu görsellerle desteklenerek irdelenmiş ve Kaleiçi üzerine yapılmış olan koruma planları değerlendirilmiştir[163]. Bunların dışında, 2010 yılında yayımlanan "Kaleiçi'nin (Antalya) Kuruluşundan 16. yüzyıla Kadar Mekânsal Değişimi" [164] adlı tezde Kaleiçi semtinin antik dönem ve Selçuklu – Osmanlı yapıları ayrı ayrı irdelenmiş, yapıların tarihsel süreçteki durumlarından bahsedilmiştir.

2008 yılında yayımlanmış olan ''Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu''[165] adlı doktora tezi, bölge kentlerini anlamak açısından güzel ve ayrıntılı bir çalışmadır. Tezin odak noktası Phaselis olmasına karşın, Attaleia, Olbia, Thebe, Tenedos ve Magydos kentleri ile ilgili yararlı bilgiler içermektedir.

Bu çalışmaların dışında, son yıllarda yapılmış olan "Konumlarına ve Kullanımlarına Göre Antalya İli Kıyılarında Antik Limanlar ve Demirleme Yerleri'' [166] adlı 2012 yılında yayımlanmış olan doktora tezinde bölgenin kıyı yerleşimleri ele alınmıştır. Çalışmada aynı zamanda, ilgili bölgenin jeolojik özelliklerine de yer verilmiştir.

[163]Ayşe Süer, The Analysis of Historical/Cultural Pattern Development And Conversation Plans of Antalya Kaleiçi: **Antalya Kaleiçi Yerleşmesinin Kültür Dönemleri Açısından Kent Dokuları ve Koruma Planlarının İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İYTÜ Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2006.
[164]Özgen Kurt, **Kaleiçi'nin (Antalya) Kuruluşundan 16. yüzyıla Kadar Mekânsal Değişimi,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.
[165]Nihal T. Önen, **Phaselis Antik Kenti ve Teriyoryumu**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2008, (Önen, Tez).
[166]İlgili tezde, Antalya kıyılarının jeolojik özelliklerine değinilmiş olması, kıyıda kurulmuş antik yerleşimlerin geçmişini anlamak açısından önemlidir. (Öniz, s. 10 – 14.)

İKİNCİ BÖLÜM
ANTALYA KENT MERKEZİ'NİN ARKEOLOJİK UNSURLARI

2.1. YERLEŞİMLER[167]

Antalya'nın merkezinde yer alan yerleşimler iki ana grupta toplanmaktadır. Birinci grupta lokalizasyonu kesinlik kazanmış olan yani varlığı arkeolojik kalıntılar ve antik kaynaklarca belirtilen yerleşimler yer almaktadır. Bu yerleşimlerin iki tanesi yani Attaleia ve Magydos kent statüsündelerdir. Merkezin kuzeyinde yer alan Lyrboton Kome ise bir köy yerleşimidir.

2.1.1. Lokalizasyonu Kesinlik Kazanmış Yerleşimler

2.1.1.1. Attaleia

Attaleia'nın tarihini Pamphylia Bölgesi'nden ayırmak gerekirse, kentin kuruluşunun M.Ö. 2. yüzyılın ortalarına gittiğini görmekteyiz. Strabon'un aktarımına göre Attaleia, Attalos II Philadelphos tarafından M.Ö. 158 yılı civarında kurulmuştur. Çevre yerleşimlerin synoikismosu ile kurulan kent, günümüz Kaleiçi olarak adlandırılan yerde var olmuştur[168].

Attalos II Philadelphos'un Akdeniz kıyılarında hâkimiyet kurma düşüncesi vardı. Pamphylialılar Roma yönetimi tarafından özgür ilan edilmişlerdi. Attalos, Selge'den geçerek Pamphylia'ya ulaştığında Attaleia kentini kurmuştur. Merkez Roma'nın Attalos'a karşı gelmemesinin nedeni olasılıkla Pamphylia Bölgesi'ni stratejik açıdan yeterince önemli bulmamış olmalarındandır[169].

---

[167]Bkz: Şekil 101.

[168]Strabon, XIV. IV; Hellenkemper – Hild, **Tabula Imperii Byzantini 8. Lykie und Pamphylien, Teil 1**, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2004, s.298; F. von Luschan' a göre Attaloslar bu bölgeyi Manlius Vulso' nun seferleri sırasında hâkimiyetleri altına almışlar ve Attaleia'yı M.Ö. 189 civarında kurmuşlardır (F. von Luschan, **Reisen in Lykien Milyas und Kibyratis: Reisen im Südwestlichen Kleinasien Band 2**, Vienna, 1889, s.178); Krş: Magie' ye göre Manlius Vulso Pamphylia Bölgesi' ne hiç girmemiştir. Dolayısıyla kentin kuruluşu M.Ö. 158 civarında olmalıdır (David Magie, **Roman Rule in Asia Minor. To the end of the third century after Christ Volume: II: Notes**, (Magie 1975), Ayer Co. Publishers Inc. , New Hampshire, 1975, s. 1133; John D. Grainger 1995, s. 35.

[169]Magie 2001, s.58.

Antik yazarların da aktardığı üzere, genel kanı olarak, Attaleia'nın kurulduğu yerde daha eski bir yerleşim vardı. Bu yerleşim olasılıkla bir balıkçı köyü olan Korykos idi. Yakın döneme kadar antik kaynakların bize aktardıkları kadarıyla bildiğimiz bu küçük yerleşim, yapılan son kazı çalışmalarının bize gösterdiği üzere varlığını büyük oranda kanıtlamıştır[170]

Stephanos Byzantios'un aktarımına göre; Attaleia bir Lydia kenti olup eskiden Agroeira veya Alloeira olarak adlandırılmaktaydı. Demetrios'u kaynak gösteren Stephanos, Kilikia Korykosu'nun Attalos Philadelphos tarafından kurulduğunu aktarır. Ancak bu aktarım hatalıdır. Byzantios olasılıkla Lydia'daki Attaleia kentinden bahsetmektedir[171].

Her ne kadar Stephanos Byzantios'un aktarımı çelişkili olsa da, Attaleia'nın konumu antik kaynakların büyük kısmında günümüz Kaleiçi'ne işaret etmektedir. Birçoğu değinme şeklinde olmasına rağmen, antik kaynakların bu değinişleri kentin tarihine ışık tutmaktadır.

Pergamon krallığının Attaleia'yı kurmasının en büyük nedeni kentin stratejik konumu olmalıdır. Özellikle deniz ticareti açısından önemli bir konuma sahip olan kent, yapısı itibariyle korunaklı bir limana sahiptir. Ticaretin dışında, o dönemde Pergamon Krallığı ile rekabet içinde olan Seleukoslar'ın hareketlerini izlemek amacıyla kent, askeri açıdan da öneme sahip olmalıdır[172].

Attaleia, bölgedeki diğer kentlere göre daha yeni ve genç bir kenttir. Kurulduğundan itibaren önem kazanmaya başlayan kent zirve noktasına Bizans Dönemi'nde ulaşmıştır.

Attaleia kenti, modern Antalya'nın merkezinde, Muratpaşa ilçesine bağlı Kaleiçi yerleşiminde yer almaktadır. Antalya körfezinin tam ortasında yer alan kent bu haliyle modern şehrin çekirdeğidir (Şekil 24, 25).

Doğuda Magydos, Batıda Olbia ve Tenedos, Kuzeyde ise Lyrboton Kome ile komşu olan Kentin geniş bir teritoryumu yoktur[173]. Bunun nedeni olasılıkla, kuzeyde

[170]Kazılarda Korykos' un varlığına dair yazılı bir belge bulunmamasına karşın erken Hellenistik döneme tarihlenen buluntular burada Attaleia öncesi bir yerleşim olduğunu göstermektedir.
[171]Stephanos Byzantios' a göre Lydia' daki Attaleia ve Pamphylia Attaleiası Attaloslar tarafından kurulan aynı adlı iki kenttir. Ancak kentlerin adı aynı olsa da sikkelerdeki ve epigrafik belgelerdeki kent isminin yazılışları birbirinden farklıdır. (Byzantios, s. 137)
[172]Gökalp, s.31.
[173]Gökalp, ss. 9 – 11.

Bey Dağları ve kuzey batıda baskın Lykia kültürünün yer alması, doğu tarafında ise Aspendos, Perge ve Side gibi köklü Pamphylia kentlerinin yer almasıdır.

Pamphylia ovasında yer alan Attaleia ve Olbia kentleri ile ovanın batısında yer alan yüksek bölgeler arasında, antik dönemde sadece Kapıkaya Geçiti mevcuttu. Antalya merkezinin kuzeybatısında yer alan, Yenice Boğazı'ndaki geçit, Attaleia'nın etki alanının ulaştığı son nokta kabul edilebilir[174].

Attaleia kenti, eğimli arazisi nedeniyle teraslar halinde inşa edilmiştir. Genel görünüş itibariyle at nalı biçimini andıran kent, çok geniş bir alana yayılmasa da geç dönemlerde nüfusunun kalabalık olduğunu bilmekteyiz[175](Resim 15).

Kentin konumuna bağlı en önemli özelliği bir liman yerleşimi olmasıdır. Yani deniz ulaşımının burada kara ulaşımına nazaran daha ön planda olduğunu söylemek olasıdır. Nitekim bu bölgeden Anadolu içlerine yapılan kara ulaşımı, engebeli ve yüksek araziler nedeniyle hep zorlayıcı olmuştur.

Bölgede çok sayıda su kaynağı ve ırmak mevcuttur. Günümüzde bunların yatakları büyük oranda değişmiş olsa da genel yapı itibariyle antik dönem akarsuları varlığını sürdürerek günümüze kadar ulaşmıştır. Batıdan çıkıp Akdeniz'e dökülen Düden yani antik Kataraktes çayı bunların en ünlülerindendir ve Pamphylia'daki Magydos, Attaleia ve Olbia kentleri ile yakından ilişkilidir[176].

Son yıllara kadar Attaleia kentinin konumunun yalnızca Kaleiçi ile sınırlı olduğu düşünülmekteydi. Ancak 1980 yılında Doğu Garajı mevkiinde yapılan kurtarma kazılarında kente ait doğu nekropol alanı keşfedilmiştir. Bölgenin Attaleia öncesi antik yerleşimine ait izler de bu kazılar sırasında gün ışığına çıkmıştır. Bunun dışında 1998 ve 1999 yılında daha kapsamlı kazılar yapılmış buna bağlı olarak buluntu çeşitliliği artış göstermiştir[177].

---

[174]Aşkıdil Akarca, **Şehir ve Savunması**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, (Akarca Şehir), s.123.

[175]Rifat Özdemir, ''Osmanlı Döneminde Antalya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı (1800 – 1867)'', **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 7, İzmir, 1992, s. 164; Kentin genel görünümünü yansıtan gravürler üzerine ayrıca bkz: Duggan ve Kahya, ''Some Observations on The Earliest Known Engravings of Attalia - Satalia – Antalya'', **Anadolu Araştırmaları**, Sayı: 19, Cilt: 1, İstanbul, 2010, ss. 41 – 63.

[176]Strabon, XIV. IV

[177]Büyükyörük ve Tibet, ''1998 – 1999 Antalya Doğu Nekropolü Kurtarma Kazıları'', **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 4, İstanbul, 1999 – 2000.

Yapılar

Attaleia kentinin antik dönem mimarisine ve yapılarına dair bildiklerimiz ne yazık ki sınırlıdır. Bunun en önemli nedeni ise bölgenin antik dönemden günümüze kesintisiz biçimde yerleşim görmüş olmasıdır. Kentin antik dönem dokusuna ait yapılar bütünüyle günümüze ulaşamamıştır (Şekil 28, 29, 30).

Lanckoronski, Attaleia hakkında ki ilk izlenimlerini aktarırken, her yerde dağınık halde mimari parçalar, az sayıda da plastik eserler [178] gözlemlediğini belirtmektedir. Ayrıca yazarın bir diğer önemli tespiti, birçok antik mimari parçanın surlarda kullanıldığıdır. Lanckoronski'ye göre tapınaklardan sökülen mimari parçalar surların sağlamlaştırılmasında kullanılmıştır[179].

Kentin tapınaklarına ilişkin herhangi bir temele veya elle tutulur bir kalıntıya rastlanmamaktadır. Bu nedenle Attaleia'daki yaşamış ve tapınım görmüş kültleri ancak epigrafik ve nümismatik eserler doğrultusunda öğrenebiliyoruz [180]. Bu verilerden anladığımız kadarıyla kentin kurucu tanrısı Apollon Archegetes'dir[181]. M.Ö. 2. yüzyıl ortaları – M.Ö. 1. yüzyıl arasında görülen sikkelerde yoğun olarak Poseidon figürü görülmektedir. Ayrıca Athena başı da kentin erken dönem sikkelerinde yer almaktadır. Bunların dışında, olasılıkla kentin deniz ile yoğun ilişkisi doğrultusunda yunus figürü de kent sikkelerinde gözlenmektedir [182]. Hadrianus döneminden itibaren Athena ayakta ve 4 sütunlu bir tapınak içerisinde görülmektedir[183](Şekil 26, 27).

---

[178]Günümüzde Kaleiçi Hesapçı Sokak'ta yer alan Alp Paşa Oteli'nin bahçesinde çeşitli mimari plastik elemanlar ve olasılıkla M.S. 3. yüzyıla ait bir heykelin gövde parçası yer almaktadır. (Taner Korkut, ''Attaleia ve Alp Paşa Oteli'', **60. Yaşına Sinan Genim' e Armağan Makaleler**, Ege Yayınları, İstanbul, 2005).

[179]Lanckoronski, s.15.

[180]Lanckoronski burada bir lahit gördüğünü belirtir. Lahitte Hermes, Priamos ve Akhilleus' un birlikte betimlendiği bir kabartma yer almaktadır. Bu tekil plastik eserden anladığımız kadarıyla Apollon, Poseidon, Zeus ve Athena' nın dışında farklı kültler de Attaleia' da tapınım görmüş olmalıdır. (Lanckoronski, s.17); Nurgül Demirtaş, **Sikkelerin Işığında Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Kilikia' da Hermes**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013, s. 39.

[181]Cohen, s. 337.

[182]Nezahat Baydur, ''Yayımlanmamış Bazı Attaleia Sikkeleri'', **Anadolu Araştırmaları**, Sayı: 10, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1986, s. 439, 440;

[183]Baydur, s. 443 – 448; George F. Hill, **Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia and Pisidia**, (*BMC*), Sala Bolognese, Arnaldo Forni, London, 1982, s. 110; **SNG France 3**, Lvh. 11.

Günümüzde, Kaleiçi bölgesinde görülen baskın doku Osmanlı Dönemi yerleşimine aittir. Büyük çoğunluğunu, Geç Osmanlı konutlarının oluşturduğu yapı silsilesinin ikincil yoğunluktaki yapı türü camilerdir (Tablo 2).

Kaleiçinde, Selçuklu Dönemi'nden [184] itibaren anıtsal İslam mimarisi örnekleri görülmeye başlanır[185]. Bunun yanında, Spratt ve Forbes'in aktarımına göre kentte 10 adet camiinin yanında, Hıristiyanlar için de 7 adet kilise vardır[186]. 1850 yılında, Danieloğlu'nun aktarımına göre 4000 müslüman, 500 kadar da Hıristiyan nüfusu vardır [187] . Bunların dışında, kentteki varlıklarını Pergamon krallığı döneminden beri bildiğimiz ve Pamphylia bölgesinde 9. Ve 10. yüzyıllarda cemaatleşerek, varlıklarını pekiştiren Yahudilere ilişkin herhangi bir dini yapı mevcut değildir[188].

Hadrianus Takı: Üç adet bölmesi olduğundan dolayı günümüzde Üçkapılar olarak adlandırılan Hadrianus Kapısı veya Hadrianus Takı, Kaleiçinin antik dönem dokusunu, Hıdırlık Kulesi ile birlikte en iyi yansıtan 2 yapıdan biridir. Hatta dış süslemeleri ve mermer yapısı ile görsel açıdan bir adım daha öndedir.

İki tarafı sura bağlı burçlarla birleşik durumda olan Hadrianus Takı, tonozlu üç adet açıklığa sahiptir. İçten ve dıştan 8 adet kompozit düzende, granit malzemeden yapılmış sütunlar, attika tipi kaidelerle desteklenmiştir. Sütunların kompozit başlıkları mermerden üretilmiştir. Genel hatlarıyla yapının büyük bölümü yerel taştan imal edilmiştir[189] (Şekil 31, 32, 33, 34).

İşlevsel olarak kapının savunmaya çok elverişli olmadığı açıktır. Bu nedenle yapının anıtsal kapı niteliğinde olduğu söylenebilir. Nitekim anıtın inşa edildiği M.S. 2. yüzyılın ortaları, Roma imparatorluk kentleri için barış dönemidir. Bu nedenle olasılıkla savunma, bu dönemde, Attaleia kenti için ikinci planda kalmış olmalıdır.

---

[184]Antalya' nın Anadolu Selçuklu Devleti tarafından işgali yaklaşık olarak 1206 yılına tekabül eder. Bkz: İsmail H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi 1. Cilt: Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 19.

[185]Abdüllatif Armağan, ''XVI. yüzyılda Antalya (Antalya in the XVI. Century'', **Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu**, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Antalya, 2006, s.101.

[186]Spratt – Forbes, s.211.

[187]D. E. Danieloğlu, **1850 Yılında Yapılan Bir Pamphylia Seyahati**, çev. Ayşe Ozil, Suna – İnan Kıraç Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2010, s.141.

[188]Mustafa Oral, ''Duvarlar Arasında Antalya Yahudi Cemaati – I'', **Tarihin Peşinde – Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 5, Konya, 2011, s.129.

[189] Okatan, ss. 13 – 23.

Bunun dışında, Hadrianus Takı'nın bulunduğu yerde olasılıkla Attaleia kentinin Hellenistik Dönem orijinli bir kapısı vardı[190]. Hadrianus anıtsal kapısı ise imparator Hadrianus'u onurlandırmak için buradaki eski kapının yerine yapıldı[191].

Genel kanı olarak, kapının imparator Hadrianus'un M.S. 129 – 131 yılları arasındaki ikinci gezisi[192] sırasında, bizzat ziyareti dolayısıyla yapımına başlandığı düşünülmektedir[193].

Hadrianus Takı'nın ilk kez fark edilişi Fransız Consul Corancez [194] ile başlamasına karşın, kapının ilk kez detaylı biçimde açıklanması Beaufort ile başlar. Yazarın aktarımına göre, iki kule arasında bir açıklık vardır ve bu açıklık sonradan yapıldığı belli olan bir duvarla çevrelenmiştir. Bu olasılıkla Geç Bizans Dönemi'nde yapılmış olan ve girişi kapatan duvardır. Beaufort aynı zamanda 4 adet korinth düzeninde sütunu da gözlemleyebilmiştir. Bunların dışında, yapının iki katlı olduğuna değinmiştir ancak ne yazık ki ikinci katı daha sonra gelen Texier'in ziyaretinden önce yok olmuştur[195].

Yapıya dair ilk bilimsel nitelikli araştırma Lanckoronski ve ekibine aittir. Takın görkemine dair izlenimlerini aktaran Lanckoronski de Beaufort'un da aktardığı gibi, yapının bir dış duvarla örtüldüğünden bahseder[196] (Şekil 35). Detaylı çizimler ve ölçümler yapan ekip, kapının 4,15 metre eninde ve 6,18 metre yüksekliğinde üç açıklığa sahip olduğunu ve toplam yüksekliğinin 8,035 metre olduğunu aktarır[197].

Hadrianus Takı'nın bulunduğu alanda ilk kazı, restorasyon ve rölöve çalışmaları 1958 yılında Mahmut Akok ve Mustafa Ayaşlıoğlu tarafından yapılmıştır.

---

[190]Sencer Şahin burada inşa edilmiş olan ilk kapının M.Ö. 1. yüzyıla ait olması gerektiğini aktarmıştır. (Şahin 1995, s.28.)

[191]Suna Güven, ''Anadolu' da Roma Takları'', **4. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, İstanbul, 1986, s.103.

[192]Kapının, imparatorun bölgeyi ilk ziyaretinde yapılmış olma ihtimali de vardır. (Önen Hadrian, s.94.)

[193]Elizabeth Speller, **Following Hadrian: A Second – Century Journey Through the Roman Empire**, Oxford University Press, New York, 2003, s.167; Anthony R. Birley, **Hadrian: The Restless Emperor (Roman Imperial Biographies)**, Routledge, New York, 1997, s.261.

[194] Corancez, s. 374, 375.

[195]Beaufort, s.126.

[196]Kapının bir surla kapatıldığına dair ilk gözlem, surların kent savunması için hala önemli olduğu dönemde yaşamış olan Evliya Çelebi tarafından aktarılmıştır. Evliya Çelebi, kentin karaya ulaşan tek kapının ''Varoş Kapısı'' olduğundan bahseder. (Evliya Çelebi, s. 286).

[197]Lanckoronski, s. 20.

Yapının podyumları açılarak zemine ulaşılmış ve antik dönem yapısı bütünüyle meydana çıkarılmıştır[198].

Sütunlu Cadde (?): Asia Minor'un güneyinde yer alan Roma kentlerinin karakteristik özelliklerinden biri de sütunlu caddelerdir. Attaleia'nın sütunlu caddesine ait herhangi somut bir kanıt yoktur. Ancak Hellen ve Roma kent plancılığı ve örneklerinden yola çıkarak Attaleia'nın da bir sütunlu caddeye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda dayanak alınabilecek en önemli çalışmalardan bir tanesi Sencer Şahin' in 1995 yılında yayımladığı ''Bau Einer Saulenstrasse in Attaleia (Pamphylien) Unter Tiberius – Caligula?'' adlı bildirisidir. 1980 yılındaki müze kurtarma kazıları sırasında, Hadrianus Kapısının 300 metre kuzeydoğusunda Latince bir yazıt bulunmuştur. Yazıtın tercümesi şöyledir: ''Tiberius ve Caligula Caeser' lar Augustuslar, yüce rahipler, hükümdarlığın ilk yıllarında sütunlu yolu kendilerine temsil eden legat T. Helvius Basila aracılığı ile yaptırdılar''[199]. Yazıt ilk kez 1986 yılında St. Mitchell tarafından yayımlanmıştır[200]. Attaleia ile Perge arasındaki yol yapımını anlatan yazıtı, Şahin tekrar yorumlamıştır.

Bu yazıttan yola çıkarak, Attaleia ile Perge arasında bir sütunlu yol olduğunu söylemek olasıdır. Yine olasılıkla bu sütunlu cadde Attaleia kentinin içine de dahildir. Hadrianus Kapısı'ndan güneye, Hıdırlık Kulesi'ne doğru devam etmektedir.

Bu konudaki bir diğer önemli yayın da, Cemil Cahit Sönmez tarafından yayımlanan ''Antalya Kenti Kalesinin Tarihi'' adlı kitaptır. Sönmez, Kaleiçi'nin ilk profesyonel, bilgisayar destekli çizimlerini yapmıştır. Hadrianus Kapısı'nı anlattığı bölümde, İtalyan kazıları dönemindeki[201] buluntulardan yola çıkarak Attaleia'nın olası sütunlu caddesinin canlandırmasını yapmıştır[202] (Şekil 36, 37).

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak, Attaleia'nın sütunlu caddesinin Hadrianus Kapısı ile Hıdırlık Kulesi arasında yer almış olabileceğini söyleyebiliriz.

---

[198]Mahmut Akok, ''Antalya Şehri İçindeki Hadriyan Kapısının Mimari Kuruluş ve Restorasyonu'', **Türk Arkeoloji Dergisi**, Sayı: 19, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972, ss. 37 – 54.
[199]Şahin 1995, s. 28; Kurt, s. 137. Ayrıca yazıtlı mermer bloğun üzerinde, bir yapıyla ilişkili olabilecek dübel delikleri mevcuttur. Yazıt Antalya Müzesi' nde sergilenmektedir.
[200]Stephen Mitchell, ''Galatia under Tiberius'', **Chiron**, Sayı: 16, Munih, 1986, p. 23.
[201]G. Moretti, ''Oggetti Antichi Esistenti in Adalia'', **Annuario Della Regia Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente**, Cilt: 3, Istuto Italiano D'arti Grafiche, Roma, 1921, ss. 23 – 27.
[202]Sönmez, s.146.

Hıdırlık Kulesi / Roma Mezar Anıtı: Günümüzde Kaleiçi semtinin Kılıçarslan Mahallesi sınırlarından yer alan, Hıdırlık Kulesi[203](Şekil 38, 39) olarak adlandırılan ve Roma döneminden bir anıt mezar olarak kullanılmış olan yapı[204], Attaleia'nın antik Roma dokusunu en iyi yansıtan 2 yapıdan biridir. Kaleiçi'nin güneyinde, falez oluşumunun üzerinde yer alan yapı, Hadrianus Takı ile aynı aks üzerinde, Hesapçı sokağın sonunda konumlanmaktadır. (Şekil 28, 29).

Hıdırlık Kulesi, dönem dönem işlevsel olarak değişikliklere uğrasa da, özgünlüğünü büyük oranda koruyabilmiş bir anıt yapıdır. Erken Bizans Dönemi'nde, olasılıkla M.S. 7. yüzyıldaki Arap akınları sırasında, savunma amaçlı olarak sura bağlanmış ve özgün işlevini kaybetmiştir. (Şekil 40). Yapı, uzunca bir zaman, yaklaşık olarak 20. yüzyılın başlarına kadar bu haliyle kalmıştır[205]. Yapının belki de en önemli özelliği, mimari olarak Anadolu'daki tekil örnek olmasıdır. Dörtgen podyumu ve yuvarlak üst bölümüyle, Hıdırlık Kulesi, Anadolu'dan çok İtalya'daki örneklerine benzemektedir. Mausoleum tarzında, dörtgensel anıt mezarlar, Anadolu'da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Mylasa'daki Gümüşkesen mezar anıtı bu stilin önemli örneklerindendir. Piramit şeklindeki çatısı ve kare podyumuyla tipik Anadolu anıt mezar örneğini yansıtmaktadır[206]. Hıdırlık anıtını İtalya örnekleriyle karşılaştırdığımızda büyük orandaki benzerlik dikkat çekicidir. Augustus ve Hadrianus mausoleumları, İtalya anıt mezar mimarisini iyi şekilde yansıtmakta ve Hıdırlık Kulesi de bu iki yapıyla büyük benzerlik göstermektedir[207](Şekil 41, 42, 43).

Hıdırlık Kulesi ilk kez 17. yüzyılda Evliya Çelebi tarafından anılmıştır. Evliya Çelebi'nin tarif ettiği ve "Kız Kulesi" olarak adlandırdığı yapı olasılıkla Hıdırlık Kulesi'dir[208].

Kule Hakkında 19. yüzyılın sonlarına kadar açıklayıcı bir betimleme yapılmamıştır. İlk kez Hirschfeld bu yapının mezar yapısı olabileceğine işaret etmiştir[209].

---

[203]Yapının neden Hıdırlık Kulesi olarak adlandırıldığı bilinmemektedir. Ancak olasılıkla bu, bölgedeki Hıdırellez kutlamaları ile ilişkili bir adlandırmadır.
[204] Stupperich, s. 417; Alp, s. 2.
[205] Alp, s. 59.
[206]Akurgal Anadolu, s. 479.
[207]Augustus, Hadrianus mausoleumları ve benzer tipteki Roma İmparatorluk Dönemi anıt mezarları için bkz: J.M.C. Toynbee, **Death and Burial In The Roman World**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1971, ss. 143 – 149.
[208]Evliya Çelebi, s. 285.

Hıdırlık Kulesi üzerine ilk detaylı inceleme Lanckoronski ve ekibi tarafından yapılmıştır. Lanckoronski'nin gözlemleri ve ekibinin yaptığı çizimler ilk bilimsel çalışma niteliğindedir. Lanckoronski'nin aktarımlarına göre, yapının kare podyumunun kenar uzunluğu 17,18 metre, tüm yüksekliği ise 14 metredir. Alt katında küçük bir oda yer almaktadır[210]. Yapıda kullanılan temel malzeme yerel travertendir.

Lanckoronski, Hıdırlık anıtının surdan bağımsız, kendi başına bir yapı olduğunu söyleyen ilk araştırmacı olmuştur. Ancak yapının özgün işlevine dair bir fikir öne sürmemiştir[211]. Kulenin bir anıt mezar olabileceği, daha sonraları Paribeni ve Romanelli tarafından aktarılmıştır[212].

1923 yılında izlenimlerini aktaran Süleyman Fikri Erten'in Hıdırlık Kulesi hakkında görüşleri şöyledir:

> *Kalenin güneyinde ve sahil kenarında bir kule vardır. Bu kule kare kaide üzerine yapılmış olup, üst tarafı silindiriktir. Birkaç seyyaha göre Bergamalılardan kalmıştır. Diğer bir rivayete göre, vaktiyle Yunandaki aziz ismine ithafen kilise olarak kullanılmıştır.*

Erten, yapının bazı araştırmacılar tarafından mezar anıtı olarak değerlendirildiğini aktarır[213].

Bean, Hıdırlık Kulesi'nin bir anıt mezar olabileceğine değinmiş, taşlarından birinin üzerinde consullük makamını simgeleyen bir değnek demetinin bulunduğunu belirtmiştir[214].

Hıdırlık Kulesi'nin araştırma tarihi içinde, yapının tarihlemesi ve kime ait olabileceği yönünden en önemli araştırmalardan biri de Stupperich'in 1991 yılında yapmış olduğu araştırmadır. Yazar, yapının Nero döneminde, Attaleialı Konsül Calpurnius Rufus'a ait olabileceğini aktarır[215].

---

[209]Hirschfeld, s. 715.
[210]Lanckoronski, s. 25.
[211]Lanckoronski, s. 26.
[212]Paribeni – Romanelli, ''Studi e Ricerche Archeologiche Nell'Anatolia Meridionale'', **Monumenti Antichi**, Sayı: 23, Mainz, 1914, s. 40'dan aktaran Alp, s. 7.
[213]Erten, s. 23.
[214]Bean, s. 24.
[215]Stupperich, s. 417.

2005 yılında yayımlanan Şebnem Alp'in tezi, Hıdırlık Kulesi'nin tarihini ve mimari elemanlarını ayrıntılı biçimde irdelemektedir. Bunların dışında yapı üzerine restorasyon, rölöve ve restitüsyon projeleri hazırlanmıştır.

Kesik Minare Alanı / Cumanun Camii: Cumanun Camii, Kesik Minare, Korkut Camii veya Panhagia Kilisesi olarak bilinen yapı, Kaleiçi'nin Kılıçarslan Mahallesi'nde, Hıdırlık Kulesi ile Hadrianus Kapısı'nın bulunduğu aksta yer alan Hesapçı Sokak'ta yer almaktadır (Şekil 28, 29, 44, 45).

Yapı ilk olarak Erken Bizans Dönemi'nde, bazilikal planlı bir kilise olarak inşa edilmiştir. Daha sonraları, Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid kenti ele geçirdiğinde yani yaklaşık olarak 1389 yılında kilise, camiye dönüştürülerek, Korkut Cami adını almıştır[216].

Kesik Minare alanına ilişkin ilk gözlemler Lanckoronski tarafından aktarılmıştır. Lanckoronski izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır:

> *Bir Hıristiyan bazilikasının kalıntıları, şimdiye kadar tarif edilen yapılarla kıyaslandığında daha yeni bir zaman dilimini temsil etmektedir. Bu kalıntılar, artık yıkılmakta olan bir caminin parçasıdır. Hıristiyan bazilikasından geriye yarım yuvarlak, dışta düz hatlara sahip üzeri yarım kubbeyle örtülü bir apsis ve ayrıca bir dizi sütun kalmıştır.*[217]

Bu aktarımın ardından yazar yapının tarihlemesine de değinir: ''Bazilikaya ait parçalar arasında M.S. 2. yüzyıla ait olması gerekenler de bulunmaktadır. Bazıları da biçimleri nedeniyle en erken M.S. 7. yüzyıla işaret etmektedir.'' [218]

Cumanun Camii alanına ilişkin ilk detaylı bilimsel çalışma 1955 yılında Ballance tarafından yayımlanmıştır. Ballance yapıyı üç temel evreye ayırmış ve detaylı çizimler hazırlamıştır (Şekil 46, 47). Ballance'a göre geç dönem unsurlarını yoğun biçimde barındırmasına rağmen ilk kilise zihinde canlanabilmektedir. Dikdörtgen planlı ve üç nefli kilise 25 metre genişliğinde ve 27,5 metre uzunluğunda, yüksekliği ise olasılıkla 6 metre kadardır[219]. Ballance, süsleme

[216]Uzunçarşılı, s. 62.
[217] Lanckoronski, s. 26.
[218]Lanckoronski, s. 26, 27.
[219]Ballance, s. 101.

özelliklerinden yola çıkarak ilk kiliseyi M.S. 6. yüzyıldan öncesine tarihler[220]. Daha sonraları kilisenin ilk yapı evresine ait olabilecek Erken Bizans sütun başlıkları ve paye başlığı 1999 yılındaki Sema Alpaslan' a ait eserde yayımlanmıştır[221].

1970 yılında, Arif Müfid Mansel'in ekibinden olan araştırmacı Berge Aran, Ballance'ın çalışmasına eklemeler de bulunmuş ve fikirlerini aktarımıştır. Aran'a göre yapı, beş temel evreye ayrılmalıdır. Çeşitli kilise örneklemelerine atıfta bulunularak kilisenin tüm evrelerinin mimari ve sanatsal özellikleri incelenmiştir[222].

2009 yılında yayımlanan Hülya Kökmen'e ait "Antalya Kaleiçi Kesik Minare Alanı'ndaki Antik Dönem Kapıları" adlı tezde ilgili bölgenin sınırları içerisinde yer alan kapı, kapılara ait mimari parçalar ve bu parçaların stilistik, tipolojik özellikleri irdelenmiştir. Tezin son kısmında yer alan Ion kapıları ve bu kapıların kullanıldığı yerler hakkında bilgi veren bölüm, bu alandaki agora veya tapınak unsurlarına atıfta bulunmaktadır[223].

Agora (?): Agoralar tıpkı tapınaklar gibi bir Hellen şehrinin olmazsa olmaz unsurlarındandı. Öyle ki antik bir kentin tümüyle gelişimi agorasının da gelişimine paraleldi[224].

Attaleia her ne kadar çok uzun bir zaman Roma hâkimiyeti altında yaşasa da burada, kapalı bir forumdan çok açık ve ferah bir agora aramak daha uygun olacaktır[225] . Ancak daha sonraları doğal olarak, kentin Hellenistik agorası zaman içerisinde bir forum görünümü kazanmış olmalıdır. Bununla birlikte kentin Cardo Maximus ve Decumanus Maximus caddelerinin de aksının agora güzergahından Hadrianus Takı'na vardığını düşünebiliriz. Decumanus doğu batı doğrultulu Hesapçı Sokak üzerinde, Cardo ise Zafer Sokak üzerinde yer almış olmalıdır. [226](Şekil 28, 29).

---

[220]Ballance, s. 102.
[221]Sema Alpaslan, ''Antalya İli Likya Bölgesinde Bizans Dönemine Ait Taş Eserler 1999 Yılı Araştırmaları'', **18. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 2001, s. 109, 110.
[222]Berge Aran, **Antalya Cumanun Camisi**, Anadolu Sanatı Araştırmaları 2, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1970, ss. 60 – 83.
[223]Kökmen, ss. 77 – 87.
[224]R. E. Wycherley, **Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu ?,** Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993, s. 45, 46.
[225]Roma' nın yaymış olduğu kültür çok geniş bir alanı etkilemiş olsa da, Hellen kentleri yerel kültürlerini yaşamaya devam etmişler ve özellikle erken dönemlerde Romalılık yüzeyde kalmıştır. (Akurgal, Anadolu Jeo, s. 25; Vitruvius, V.I.I.)
[226]Kurt, s. 136.

Attaleia kentinin agorasına ilişkin herhangi somut bir veri ne yazık ki yoktur. Elimizde olanlar sadece dağınık halde bulunan mimari parçalardan ibarettir. Ancak Hellen kentlerinin ana hatları ve mevcut örnekler değerlendirildiğinde hem de mevcut yayınlar ve bu yayınların içerdiği mimari malzemelerden yola çıkarak fikir yürütmek mümkündür.

Attaleia'nın agorası, araştırmacılar tarafından genel olarak Kesik Minare / Cumanun Camii bölgesine lokalize edilmektedir[227]. Bunun en temel nedeni olasılıkla arazinin agoraya uygun yapısıdır. Çünkü Kaleiçinde daha düz ve kalabalığı rahatça barındırabilecek ve yoğun sosyal yaşama hizmet edebilecek başka bir alan yoktur[228]. Bunun dışında eğer Attaleia öncesi yerleşimi göz ardı edersek, kentin kurulduğu dönemdeki plancılık anlayışından yola çıkarak agoranın yine bu alanda kurulmuş olabileceğini söylebiliriz. Nitekim bir kentin kurulmasındaki en pratik ve hızlı yol ızgara plandı[229]. Bu ızgara plan büyük olasılıkla Bizans Dönemi'nin başlarında bozuldu[230]. Attaleia'nın kent planına ilişkin herhangi bir veri elimizde olmasa da, agoranın kent içindeki boş ve geniş bir alana yapılmış olabileceğini düşünebiliriz.

Kentin agorasına dair en önemli veriler kuşkusuz mimari parçalardır. Kesik Minare alanında ele geçen çok sayıda M.S. 2. yüzyıl mimari elemanı mevcuttur. Alanda gözlemlenen ve G. Kaymak tarafından çalışılan stoa revakları[231] ile yine aynı alanda yer alan kesik minare kapılarının mimari ve süsleme özellikleri göz önüne alındığında, bu buluntuların agoraya veya agoranın yakınındaki bir tapınağa ait olabileceği düşünülmektedir[232].

Sonuç itibariyle Attaleia kentinin antik dönem agorasına ilişkin kesin bir bilgi yoktur. Ele geçen veriler bir bütün halinde değerlendirildiğinde ise ancak fikir yürütülebilmektedir.

Surlar: Surlar, Kaleiçi'nin antik dönem sınırlarını ve görselliğini, en iyi yansıtan öğelerdendir ve başlı başına, ayrıntılı bir çalışma gerektirmektedir. Ayrıca

---

[227]Hansgerd Hellenkemper, ''Attalos und Attaleia'', **60. Yaşında Fahri Işık' a Armağan Anadolu' da Doğdu / Festschrift für Fahri Işık zum 60. Geburtstag**, Ege Yayınları, İstanbul, 2004, s. 333.
[228]Wycherley, s. 45.
[229]E. J. Owens, **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 75.
[230]Süer, s. 22.
[231]Gamze Kaymak, **Die Cumanın Camii in Antalya: Ihre Baugeschicte und Ihre Byzantinischen Ursprünge Bauaufnahme – Bauforschung – Denkmalpflege,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Viyana, 1997, Bölüm II. 1.2' den aktaran Kökmen, s. 1.
[232]Kökmen, s. 86.

Attaleia kent dokusunun büyük oranda gözlemlenebildiği ender unsurlardandır (Şekil 28, 30).

Kentin surlarının mevcut görünümüne dair detaylı betimleme Evliya Çelebi ile başlar. Gezginin tanımı şöyledir:

> *Etrafı 4400 adımdır. Batıda Paşa Sarayı köşesinden Narin Kule'ye ve Varoş Kapısı üzerinden Mehterhane Kulesi'ni geçip Doğuda Lala kulesi' ne kadar iki kat kale duvarıdır. Bu taraf kırk kule, 1300 adımdır. Buradan kız kulesine kadar bin adım ve 15 kuledir. Kara tarafları ikişer kat kale duvarıdır ve derin hendektir. Liman tarafı 12 kuledir. Tamamı 80 kule ve her kule arası yirmişer bedendir. Dört kapısı vardır.*[233]

Olasılıkla kent, ilk kurulduğu evreden itibaren bir sur sistemine sahipti. Ancak ne yazık ki günümüzde, Hellenistik dönem Attaleiası' nın savunma sistemine dair somut veriler sunabilen bir buluntu, şu an itibariyle mevcut değildir[234].

Kaleiçi'nde gözlemlenen surların günümüzde yoğun olarak görülen dokusu Osmanlı dönemindendir. Çok büyük olasılıkla, gözlemleyebildiğimiz bu surların büyük bölümü Roma Dönemi Attaleiası'nı ve kentin sur sisteminin aksını net bir şekilde yansıtmaktadır[235].

Kaleiçi surları doğu – batı doğrultusunda uzanmakta ve kenti bütünüyle kuşatmaktadır. Attaleia'nın kara surlarının toplam uzunluğu yaklaşık olarak 1600 metredir. Deniz surları ise büyük oranda tahrip olmuş durumda olduğundan sağlıklı bir tespit yapılamamaktadır. Deniz surlarına ait bir burç rahatça görülebilmektedir (Şekil 48). Sur aksı büyük oranda gözlemlenebilmesine karşın, kentin doğu – batı doğrultusunda uzanan, Kaleiçi'nin kuzey kesiminde, Atatürk Caddesi üzerinde yer alan surlar, modern yapılaşmadan dolayı günümüze kadar varlığını sürdürememiştir(Şekil 49). Yine, Kaleiçi' nin doğusunda, Karaoğlan Parkı'ndan Hıdırlık Kulesi'ne dönen güzergahtaki surların da büyük bölümü görülememektedir(Şekil 50).

---

[233]Evliya Çelebi, s. 285.

[234] Burhan Varkıvanç, "Antalya Surlarının Oluşum Süreci Üzerine Bazı Gözlemler", **Taşa Yazılan Zafer: Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnâmesi**, (Ed. Scott Redford ve Gary Leiser), Suna - İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 58'den aktaran Kurt, s. 53, 54.

[235] Kurt, s. 59, 60.

Surların uzunlukları 20 metre ile 40 metre arasında değişmektedir. Yükseklikleri 8 metreye 12 metre, kalınlıkları ise 2,5 metre ile 4 metre arasında değişmektedir. Kullanılan malzeme, yerel traverten taşıdır[236].

Attaleia'nın savunma sistemine bağlı burçların büyük bir kısmı mevcut şekilde görülebilmektedir. İlk kurulan yerleşimin savunma sisteminin ayrıntıları bilinemediğinden, bu yerleşimin surlarında burç olup olmadığı da bilinmemektedir. Ancak Roma Dönemi ile birlikte sur sisteminde burçların yer almış olması büyük olasılıktır.

Evliya Çelebi' nin gözlemlerine göre kalenin toplamda 80 tane burcu vardı[237]. Ancak bu burçların günümüzde tamamı görülememektedir. Olasılıkla bunlar, yakın çevreye dağılmış ve taşları devşirme olarak diğer yapılarda kullanılmak üzere yerinden çıkarılmıştır[238](Şekil 51).

Kent surları olasılıkla Arap akınlarından dolayı, Erken Bizans döneminde bir gömlek suruyla çevrelenmiştir. Daha sonraki dönemlerde de bu gömlek suru sürekli yenilenmiştir. Buna ilişkin ilk betim Evliya Çelebi tarafından aktarılmıştır. Gezgin, açık şekilde kara surlarının iki kademeli olduğundan bahseder[239]. Beaufort da kentteki gözlemlerini anlatırken, ana sur aksının dışında kalan ve kötü işçilikli olarak tabir ettiği gömlek surundan bahsetmektedir[240] (Şekil 35).

Kaleiçi'nin, Selçuklu döneminden itibaren kent içi sur sistemlerinin olduğunu ve bu surlarla çeşitli etnik grupların birbirlerinden ayrıldığını biliyoruz[241]. Bu konu hakkında ilk tasvir İbn Battuta tarafından belirtilmiştir. Battuta 1356 yılındaki tasvirinde kentten şu şeklinde bahsetmektedir[242]:

> *Ahali içindeki taifeler ayrı ayrı mahallelere yerleşmiş. Hıristiyan tüccarlar Mina adıyla anılan semtte oturmaktadırlar. Bu mahallenin çevresini büyük bir duvar kuşatmakta. Cuma vakti ve her gece bu duvarın kapıları kapalı*

[236]Sönmez, s. 39.
[237] Evliya Çelebi, s. 285.
[238]Burçlar hakkında ayrıntılı açıklama için bkz: Sönmez, s. 63 – 119.
[239]Evliya Çelebi, s. 285, 286.
[240]Beaufort, s.127.
[241]Farklı etnik ve dini unsurların yaşadığı Antalya' da Müslümanlar da kendi içerisinde üçe ayrılmıştır. Kentin yerel Müslüman halkı ile adalardan gelen göçmenler kentin farklı mahallelerinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. (Danieloğlu, s. 141.)
[242]İbn Battuta, s. 403; İbn Havkal, s. 171; 1850 yılında kentte; 3000 – 4000 arası Müslüman, 500 kadar da Hıristiyan hane mevcuttur. (Danieloğlu, s. 141.)

tutulmaktadır. Müslüman ahaliye gelince bunlar tam şehrin merkezinde yaşamaktadırlar. (Şekil 51, 52, 53)

Attaleia kentinin sur sisteminin tarihlemesi zorlayıcı ve sorunlu bir konudur. Bu durumun nedenleri, surların gereksinimler gereği sürekli onarılmış olması, modern kentleşmenin getirdiği sorunlar ve tatmin edici düzeyde, yeterli epigrafik belgenin elimize ulaşamamış olmasındandır. Lanckoronski'nin yayımladığı, kentin Bizans Dönemi'ne ait yazıtlar[243] ve ilk olarak Beaufort'un Hadrianus Takı'nın üzerinde belirlediği Yunanca yazılar[244] ne yazık ki surların erken evrelerine ışık tutmamaktadır. Bunun dışında surların duvar sistemine bakılarak bir tarihleme büyük oranda doğru olmasa da en azından fikir vermektedir (Şekil 54). Yer yer gözlemlenebilen büyük kütlesel, dikdörtgen taşlar genel itibariyle Roma Dönemi'ne işaret edebilir. Ancak yine de böyle bir tarihleme yöntemi tahminden öteye gidememektedir[245].

Kaleiçi bölgesindeki sur duvarları, antik kent dokusunu en belirgin şekilde yansıtan öğeler olduğundan, üzerine en çok koruma politikası üretilen ve uygulanan arkeolojik unsurlardır. Kaleiçi, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 09.06.1973 gün ve 7176 sayılı kararı ile kentsel sit alanı ilan edilmiştir[246]. 1979 yılında ise ODTÜ şehir ve bölge planlama bölümü tarafından hazırlanan Kaleiçi Koruma – Geliştirme planı çerçevesinde yerleşimin ilk koruma imar planı oluşturulmuştur (Şekil 55, 56). İkinci plan revizyonu ise 1992 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu ilk iki planın en büyük amacı Kaleiçi'nin antik dokusunu, bilhassa surlar üzerinden yansıtmaktır[247] . Surların korunması ve antik dokunun ortaya çıkarılmasına ilişkin önemli atılımlardan bir tanesi de "Sur Önü Projesi" dir. Bunların dışında 31.12.2004 gün ve 25687 sayılı

[243]Lanckoronski' ye göre ikinci kara suruna ait olan yazıt M.S. 10. yüzyıldan olup filozof VI. Leo ve Konstantinos Kopronymos' a aittir. (Lanckoronski, s. 9.)
[244]Beaufort, s. 127; Yazıt daha sonra Sencer Şahin tarafından tekrar çalışılmış ve buradaki üç satıra göre M.S. 129 yılı sonrasına tarihlendirilmiştir. (Sencer Şahin, **Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien Band 54: Die Inschriften von Perge: Teil I**, Rudolf Habelt GMBH, Bonn, 1999,(Şahin Perge), s. 123; Gökalp, s. 71.
[245]Akarca Savunma, s. 190.
[246]Hülya Keskinkılıç, **: Kentsel ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanlarının Sorunları: Antalya, Kaleiçi Örneği**, (Uzmanlık Tezi), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008, s. 57; Konu ile ilgili ayrıca bkz: N. Yaşar (*der*), **Antalya Kent Surları Çalıştayı**, Mimarlar Odası Antalya Şubesi Yayınları, Antalya, 2011.
[247]A. Emre Madran, ''Koruma İmar Planları ve Antalya Kaleiçi Örneği'', **Mimarlık**, Sayı: 297, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 2001, s. 32.

Resmi Gazete'de yayınlanan kararla Kaleiçi ve çevresinin arkeolojik ve kentsel sit alanları resmi olarak belirlenmiştir.

Tiyatro (?): Attaleia kentinin tiyatrosuna ilişkin henüz somut bir buluntu veya iz gözlemlenememiştir. Kaleiçi tamamıyla geç dönem yapı silsilesiyle kaplanmış olduğundan tiyatroya dair bir siluet dahi belli olmamaktadır. Bunun dışında, Avrupalı gezginlerin de herhangi bir tasvir vermemesi, buradaki tiyatronun varlığına ilişkin en büyük sorunlardan biridir. Ancak tıpkı diğer antik yerleşimler gibi burada da bir tiyatronun olması gerektiği açıktır. Şu ana kadar her hangi bir somut veri bulunamamış olsa da makul ve mantıklı yorumlar yapılabilmektedir (Şekil 28).

Kentin tiyatrosu hakkında ilk ve önemli yorum Lanckoronski' den gelmiştir. Lanckoronski' nin anlatımı şu şekildedir:

> *Tabii burada muhakkak bir tiyatro vardı. Ancak şimdiye kadar yeri bile bulunamamıştır. Kışla kapısının biraz doğusunda, surun dış duvarlarına örülmüş arkalıklı bir taş koltuk, gösterilerin yapıldığı bir yapıya ait olabilecek tek kalıntıdır. Bu koltuk yandan görülür durumdadır ve yüksekliği 1,15 metre, genişliği 0,70 metredir*[248]*. Tiyatro ve stadionlarda, diazomata kenarında karşılaşılan prohedrianın ucundaki koltuğa benzemektedir. Yunus biçimli kol yaslama yeri, deniz kıyısındaki kente uygun düşen bir süslemedir."*[249]*(Şekil 57). Lanckoronski' nin verdiği örneğin benzer durumu stadion için de geçerlidir. Olasılıkla stadiona ait olabilecek oturma yerleri bir burcun üzerinde yer almaktadır*[250]**.**

Lanckoronski'den sonra Süleyman Fikri Erten, tiyatroyu Mermerli mevkiine lokalize eder. Erten'in bu lokalizasyonundaki sebebi, bu mevkinin bir tiyatro için kentteki en uygun yer olduğudur. Nitekim gerçekten de öyledir. Bugün Mermerli Parkı'nın olduğu bölge tiyatro inşası için gerekli eğime sahiptir. Olasılıkla Attaleialılar, hızlıca bir kent kurma anlayışını benimsemişlerdi ve tiyatroyu da en zahmetsiz biçimde inşa etmek istemişlerdi. Bu nedenle, tiyatroyu uygun eğimli bir

[248]Koltuk, günümüzde Antalya Müzesi'nde sergilenmektedir.
[249]Lanckoronski, s. 16.
[250]Sönmez, s. 74.

yamaca yaslamışlardı[251]. Erten gibi Cahit Sönmez de tiyatroyu aynı bölgeye lokalize eder[252] (Şekil 28).

2.1.1.2. Magydos

Magydos antik kenti, Antalya merkezinin Muratpaşa ilçesine bağlı Lara (Manastır) semtinde, günümüz Karpuzkaldıran mevkiinde yer almaktadır. Kent, Kaleiçi yani Attaleia'nın yaklaşık olarak 8 km. doğusunda bulunmaktadır. Magydos'un bulunduğu bölgenin iklimsel özellikleri, Attaleia'nınki ile tamamıyla aynıdır. Yalnızca Attaleia'dan farklı olarak daha düşük bir rakıma sahiptir. Bu bağlamda, Kaleiçi bölgesindeki falez oluşumları burada daha düşük yükseklikte gözlenir. Zira kent merkezinden doğuya doğru gidildikçe, falez oluşumları kısalmaya başlar. Nitekim Lara burnu neredeyse deniz seviyesiyle aynıdır. Bununla birlikte kıyı yapısı taştan kuma dönüşür (Şekil 24, 58, 59, 60).

Olasılıkla Perge'nin limanı olarak kurulan kent, ilk olarak M.Ö. 4. yüzyılda Pseudo – Skylaks Periplousu'nda adından söz ettirir. Bu yazına göre Magydos bir Lykia kenti olarak gösterilmiştir. Magydos'un yanında Olbia, Perge ve Kataraktes Irmağı da Lykia bölümünde gösterilir. Aspendos ve Side kentleri ise Pamphylia Bölgesi sınırları içerisinde gösterilir. Pseuodo – Skylaks'ın tanımlaması hatalı da olsa Magydos'un varlığına dair önemli bir kanıt sunmaktadır[253]. Stadiasmus Maris Magni'de, Pamphylia bölümünde Magydos adına rastlamamaktayız[254]. Strabon da Magydos'dan bahsetmemiştir. Ptolemaios'da Magydos adına, Attaleia, Olbia ve Kataraktes ile rastlamaktayız[255]. Hierokles'de yer alan Pamphylia eyalet kentleri arasında, açık şekilde Magydos'u görmekteyiz[256]. M.S. 7. yüzyılda yazılmış olan Ravennatis'de Magydos, "Magaudo" adıyla belirtilmektedir[257].

Magydos isminin etimolojik açıdan kökeni Hitit Dönemi'ne dayanıyor olmalıdır. Hitit krallarının Batı Anadolu'ya sefer düzenlemeye başladıkları zaman Akdeniz kentleri de adından söz ettirmeye başlar. III. Hattusili'nin M.Ö. 1267 – 1237

[251]Erten, s. 30; Vitruvius, V.III.III; Wycherley, s. 145.
[252]Sönmez, s. 193.
[253]''Μάγυδος'' (GGM 1, s. 75; Vossius s. 37; Arslan, s. 251.)
[254]GGM I, s. 488.
[255]Ptolemaios, V.II.II.
[256]Hierokles, 679
[257]Ravennatis, V. 8.

yılları arasına tarihlenen yıllıklarında ‘‘Nahita’’ adında bir yerleşimi görmekteyiz. Recai Tekoğlu’nun görüşüne göre buradaki Nahita adı Magydos kentinin kökeni olabilir[258]. Bilge Umar’a göre ise Magydon ve Magydos adlarının kökeni olasılıkla ‘‘Magudawana’’dır. Burada ki ‘‘Ma’’; ‘‘yeri’’, ‘‘hisarının ülkesi’’ gibi bir anlam vermektedir. Ayrıca Magouda adı Magydos’ un daha doğru biçimi olabilir[259].

Perge kentinde olduğu gibi Magydos kenti için de, etimolojik kaynaklara dayanarak bir Hitit kökeninden söz edilebilmektedir. Her ne kadar arkeolojik açıdan bir ipucu ve buluntu elimizde yoksa da, kentin kökeni hakkında fikir belirtmek mümkündür. Magydos’un Hitit kökenini destekleyen en önemli örnek yukarıda bahsedildiği üzere kentin hemen 13 km kuzeyindeki Perge antik kentidir. Nitekim Perge’ nin hem Erken Tunç Çağı seramikleri hem de Hitit metinlerindeki Parha adı bu durumun en sağlam dayanağıdır[260].

Magydos’un ilk sikkeleri Nero (M.S. 54 – 68) döneminden itibaren görülmeye başlanır. Kent Gallienus dönemine (M.S. 253 – 268) kadar sikke basmıştır. Sikkelerinde Athena, Demeter ve Zeus görülmesinin yanında Hermes[261] ve nehir tanrısı figürleri de görülebilmektedir[262].

Kent, özellikle Hıristiyanlığın ilk yayılmaya başladığı dönemlerde adından söz ettirmiştir. Erken Hıristiyanlık döneminin en önemli isimlerinden biri olan ancak hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Aziz Nestor, Magydoslu idi. Hıristiyanlığın yayılmasından korkan imparator Traianus Decius’un emri üzerine, dönemin Pamphylia Valisi Pollio, M.S. 250 yılında Nestor’u idam ettirdi[263]. Kent Hıristiyanlık inancının yasallaşmasından sonra özellikle Erken Bizans döneminde önemli kentlerden biri oldu. Ptolemaios’da, Perge metropolitliğine bağlı bir piskoposluk merkezi olarak Magydos’u görmekteyiz[264].

Magydos kentini, 12. yüzyıldan sonra tarih sahnesinde göremiyoruz. Nitekim erken dönem İslam gezginleri ve Evliya Çelebi’de bu bölgede herhangi bir

[258]Recai Tekoğlu’ na göre Magydos adı Hellence olmayıp bu adın daha eski bir etimolojik kökeni vardır. (Tekoğlu Prehist, s. 68; Tekoğlu 2000, s. 49.)
[259]Bilge Umar, **Türkiye’ de Tarihsel Adlar**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 535.
[260]Fahri Işık’ a göre Perge, Magydos, Aspendos ve Sillyon kentleri Yunan göçleri öncesinde de yaşamın var olduğu köklü kentlerdir. (Fahri Işık, ‘’Anadolu – İon Uygarlığı ‘’Kolonizasyon’’ ve ‘’Doğu Hellen’’ Kavramlarına Eleştirisel Bir Bakış’’, **Anadolu (Anatolia)**, Ankara Üniversitesi DTCF, Ankara, 2009, s. 58.)
[261]Demirtaş, s. 40.
[262]BMC, s. 115, 116; SNG France 3, Lvh. 15.
[263]Alban Butler, **Butler’s Lives of the Saints**, The Liturgical Press, Minnesota, 1998, s. 243.
[264]Ptolemaios, V.V.II

yerleşimden söz etmez. 16. Ve 17. yüzyıl Avrupalı kartografların da Magydos'u haritalarında belirtmedikleri görülmektedir. Yine Avrupalı gezginler de Magydos'dan hiç bahsetmez.

Kentin yeniden gündeme gelişi Beaufort ile başlar. Beaufort, Kaleiçi'nin 5 mil uzağında yer alan Lara semtinde; antik liman kalıntıları, yıkık su kemerleri ve çeşitli yapı kalıntıları gördüğünü aktarır. Ancak Beaufort Lara semtindeki bu kalıntıları Attaleia ile özleştirir[265].

Leake**,** Magydos ile ilgili detaylı bir açıklama yapmamıştır. Yazar, Magydos'un Lara'ya lokalize edilmesi gerektiğini belirtmiş ve Beaufort'un tanımlamasına karşı çıkmıştır[266]. Nitekim Beufort'un D'Anville'e de dayanarak aktarmış olduğu bölge kentlerine dair sıralama, ne Strabon ile ne de arkeolojik verilerle bir uyum sağlamaz.

Rott, Adalia'dan ayrıldıktan sonra, iki saat güneyde bulunan Lara'ya geldiğini aktarır. Buradaki sahil kasabasının, eski piskoposluk merkezi Magydos olduğunu söyler. Yazarın betimlemesine göre burada eski ve fosilleşmiş dere yatakları vardır. Yine olasılıkla Düden'den su teminini sağlayan bir su kemerinden de bahseder. Ayrıca kalıntıların genellikle liman çevresinde yoğunlaştığını aktaran Rott, limanın güney duvarlarına ait olabilecek örülmüş antik duvarlardan bahseder. Bunların dışında, mozaik döşeme ve tuğla kalıntılarının her tarafta dağınık halde gözlemlenebildiğini aktarır[267].

Ormerod – Robinson 1911 yılında Lara'ya geldiklerinde burada geç dönem karakterli yapılar gördüklerini aktarırlar. Araştırmacıların ilk dikkatlerini çeken şey antik karakterli mezarlar olmuştur. Bunlardan biri, daha önce köylüler tarafından kazılmış olan kısa dromoslu bir kaya mezarıdır. Dikdörtgen biçimindeki bu mezar 2.20 m x 2.15 m ölçülerindedir. Tabanı ise mozaikle döşenmiştir. Yine bu mezara benzer nitelikte başka bir mezar da araştırmacılar tarafından gözlenmiştir. Bunların dışında, Lara'nın kuzeyinde kayaya oyulmuş bir yol ve yolun yanlarında yapay mağaralar olduğunu araştırmacılar aktarmaktadır[268].

[265]Beaufort, s.137.
[266]Leake, s. 192.
[267]Rott, s. 55.
[268]Ormerod – Robinson, ss. 221 – 223.

1960 yıllarında bölgeye gelen Bean, Magydos kenti ile ilgili aktarımlarda bulunmuştur. Bean, Magydos'u Antalya kent merkezinin 8 km batısında yer alan Lara semtine lokalize etmiştir. Yazara göre Magydos, Karpuzkaldıran askeri üssünün bulunduğu yerde var olmuştur. Bean'in ilk dikkatini çeken unsur 228 metre uzunluğundaki ve 340 metre genişliğindeki yapay liman olmuştur[269]. Magydos'un izlerini aktaran Bean, yapay limanın büyüklüğünden yola çıkarak bu yerleşimin Attaleia'dan daha önce kurulduğunu ve antik dönemde burada yoğun bir yerleşimin olduğunu öne sürmüştür[270].

1970'li yıllardaki müze kazıları Magydos'un tarihi ve arkeolojik unsurlarını belirlemesi açısından önemlidir. Bu kazılar sırasında kente ait önemli buluntular gözlenmiştir. Liman suru, su kemerleri ve revak kalıntıları bu kazılar sırasında bulunmuştur. Mustafa Adak, 1999 yılındaki çalışmasında, 70'li yıllardaki müze kazıları ve diğer çalışmalardan derlediği yayınında Magydos' a ait bugüne kadar bulunmuş olan 4 adet yazıtı yayınlamıştır. Yazıtlardan biri 1989 yılında Antalya Müzesi tarafından yapılan bir kurtarma kazısında bulunmuştur. Diğer yazıt 1999 yılında bir heykel kaidesi üzerinde gözlenmiştir. Diğer iki yazıt ise sırasıyla 1906'da Rott ve Michel tarafından, 1911' de ise Ormerod ve Robinson tarafından bulunmuştur. Yazıtlardan ikisi onurlandırma diğer ikisi ise mezar yazıtıdır[271].

Yapılar

Magydos kentine ilişkin, Hellenistik veya Roma dönemine atfedilebilecek bir yapı ne yazık ki mevcut değildir. Kent tamamıyla modern yerleşimin özellikle de Karpuzkaldıran Askeri Kampı'nın altında kalmıştır. Kentin planlaması ve tam konumuna ilişkin bir gözlem yapılamamasına karşın, olasılıkla büyük çoğunluğunun Karpuzkaldıran Askeri Kampı, Fethi Bayçın Huzurevi ve Saime Salih Konca Lisesi üçgeni içerisinde bir alana yayıldığını söyleyebiliriz (Şekil 59). Liman kalıntıları da dikkate alınarak, mantıklı yorumlamalar çerçevesinde, bu çevrede bir kent kurulabilecek en uygun yerin burası olduğu söylenebilir.

[269]Adak, s. 53.
[270]Bean, s. 93.
[271]Adak, s. 68.

Kentin su teminine ilişkin en önemli kanıt, Magydos ve Perge kentleri arasında yer alan 335 metrelik kısmı rahatça gözlemlenebilen geçit ile 55 metre uzunluğundaki su kemeridir. Magydos'tan 7 km. Perge'den ise 6 km uzaklıkta olan su kanalı; iki kentin sadece siyasi değil, organik olarak da birbirleriyle bağlı olduklarının kanıtı niteliğindendir[272] (Şekil 61, 62, 63).

Magydos kentinden izler taşıyan en önemli unsur olan liman kalıntıları Bean tarafından, ölçüleri verilerek aktarılmıştır. Bean'in aktarımı şöyledir:

> *Batıda antik mendireğin bir parçası, su düzlemini aşmakta, sonra bir süre su altında devam edip, bir noktada yeniden ortaya çıkmaktadır. Liman girişi bu noktanın hemen batısındadır. Kıyıda ise antik yapılara ilişkin çeşitli kalıntılar ile karşılaşılır. Özensiz duvar işçiliği ile bol harç kullanımı, tüm yapıların geç döneme tarihlenmesine yol açmaktadır. İçlerinde en ilginci, 6,1 metre yükseklikte koruna gelen ve bir Türk ailesini barındıran hamamdır. Sahilde yan yana sıralanan yapılar, belki dükkan veya işlik niteliği taşımıştır. Arkadaki hafif eğimli yamaçta açık kanalıyla bir su kemeri uzanır. Olasılıkla su 1,5 km kadar batıdaki bir yar üzerinden harika bir çavlanla denize dökülen Düdensu'dan getirilmiştir. Çeşitli formlarda bloklar ve sütun tamburları yamaca yayılmıştır.*[273] *(Şekil 65, 66, 67).*

2.1.1.3. Lyrboton Kome

Lyrboton Kome, Antalya'nın Kepez ilçesinin Varsak semtinde bir tepe üzerinde yer alan antik yerleşimin adıdır. Köy anlamına gelen Yunanca ''Kome'' sözcüğünden de anlaşılacağı üzere burası antik dönemde bir köy yerleşimi olup, Perge kentine bağlı olarak varlığını sürdürmüştür[274]. Bu köy, Magydos ve Olbia gibi kent yerleşimlerinin aksine antik dokusunu korumayı başarmıştır. Lyrboton Kome' nin temel dokusunu koruyarak günümüze ulaşabilmesinin en büyük nedeni, modern

[272]Magydos' un su sistemine ilişkin olarak Wisconsin Lutheran College tarafından gerçekleştirilen çalışma için bkz: http://blogs.wlc.edu/anatolianroads/roads/magydos-road/magydos-cut/ ; Perge teritoryumunun suyolları için ayrıca bkz: Aziz Albek, ''Perge Şehri Su Yolları'', **Belleten**, Sayı: 143, Cilt: 36, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972.

[273]Bean, s. 93.

[274] Sencer Şahin, ''Perge Territoriumundaki Antik Varsak Yerleşimi: Lyrboton Kome – Elaibaris'' , **Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu**, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1996,(Şahin, Varsak) s. 437.

Antalya'nın yayılım alanının dışında kalmış olması ve yoğun yapılaşmaya izin vermeyen engebeli bir arazi üzerinde konumlanmasıdır (Şekil 68, 69, 70).

Perge teritoryumuna bağlı Lyboton Kome'nin en önemli niteliği bir üretim merkezi olmasıdır. Perge'nin tarımsal ihtiyaçlarını karşılama görevini üstlenen köy yerleşimi, kendini zeytinyağı üretimi konusunda geliştirmiş ve aktif olarak zeytinyağı üretim merkezliği yapmıştır[275]. Öyle ki yerleşimin ikinci adı olan Elaibaris, buranın zeytinciliğine atıf yapan bir adlandırmadır. Bu hususta Sencer Şahin'in aktarımını temel alacak olursak, Elaibaris iki sözcüğün birleşiminden oluşmaktadır. Elai ve Baris. Yunanca Elai sözcüğünün anlamı açıkça ''Zeytin'' yada ''zeytinyağı''dır. Baris sözcüğü ise Yunanca değil, olasılıkla Suriye kökenli olup ''Kale, şato, büyük çiftlik'' gibi bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla birleştirdiğimizde, Elaibaris' in etimolojik olarak anlamının ''Zeytin Çiftliği'' veya ''Zeytin Kalesi'' olabileceğini söyleyebiliriz[276]. Bu etimolojik tanımlamaların dayanağı ele geçen yazıtlardır. Nitekim ilk olarak Ormerod – Robinson' un yayımladığı yazıtlardan sonra Sencer Şahin' in 5 adet yazıtı tekrar irdeleyerek Türkçe' ye çevirmesi, epigrafik açıdan da yerleşimin varlığını doğrulamaktadır. Yazıtlarda geçen ''Ἐλαιβάριος''(Elaibarios) ve ''Ἀπόλλωνι Λυρβωτών'' (Apollon Lyrboton) sözcükleri buranın adına atıf yapmaktadır[277]. Bunların dışında, yörenin bugünkü adı olan Varsak, 19. yüzyılın başlarında Barsak olarak geçmektedir. Şahin'e göre Barsak, yörenin eski adı ''Baris''ten türemiştir[278].

Perge kentinin tarımsal üretim merkezi olma görevini üstlenen yerleşimin yaygın olarak bilinen adı olan Lyrboton Kome ise Arete isminde bir hayırseverin inşa ettirdiği kuledeki yazıtta ilk kez gözlemlenmiştir[279]. Yazıttan anlaşıldığına göre, kule Perge Artemisi'ne adanmıştır ve Domitianus döneminde inşa edilmiştir. Aynı kulenin

[275]Lyrboton Kome' nin ürettiği zeytinler belki de Kıbrıs ve Mısır gibi yakın Akdeniz ülkelerine de ihraç ediliyordu. Özellikle geç antik çağda üretim yoğunluğunun artması bu duruma işaret ediyor olabilir. Zira Attaleia ve Magydos gibi kıyı kentlerinin zeytinyağı ihracatı konusunda aktif olmadıklarını biliyoruz. Belki de Perge, Lyrboton Kome' den aldığı zeytinleri uzak ülkelere pazarlıyordu (Nihal T. Önen, Nuray Gökalp ve Akdoğu Ebru, ''Pamphylia Bölgesi' nin Mısır ve Kıbrıs İle Olan İlişkileri'', **Olba XIX**, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi, Mersin, 2011, s. 293.)

[276]Şahin, Varsak, s. 444; James M. Whiton, **A Lexicon Abridged From Liddle & Scott's Greek – English Lexicon: The Eighteenth Edition**, Harper & Brothers Publishers, New York, 1879, s. 213.

[277]Elaibarios sözcüğünün geçtiği yazıtta, Tiberius Claudius Apollonios isimli bir Elaibarisli, Perge kentine sağladığı faydalardan dolayı onurlandırılmıştır (Şahin, Varsak, ss. 438 – 442.)

[278]Şahin Varsak, S. 445; ''Barsak'', (Ormerod – Robinson, s. 218, 219.)

[279] Nevzat Çevik, ''An Olive Oil Producing Center in Pamphylia: Lyrboton Kome'', **Lykia III**, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 1997, (Çevik, Lykia), s. 82.

blok taşları üzerinde yer alan ve Hadrianus dönemine ait başka bir yazıtta ise ‘‘Αὐτοκράτορι Καίσαρι Τραϊανῷ Ἁδριανῷ Σεβαστῷ καὶ Ἀπόλλωνι Λυρβωτῶν’’(İmparator Caesar Traianus Hadrianus Augustus’ a ve Lyrbotai Apollonu’na adanmıştır) ifadesi yer almaktadır. Yine bu kulede yer alan ‘‘θεῷ Ἀπόλλωνι τῷ ἐν τῇ κώμῃ’’ (Köydeki Apollon) ifadesi buranın bir kome olduğunu kanıtlar niteliktedir[280].

Yerleşimin, Elaibaris ve Lyrboton Kome adlandırmalarındaki anlam ayrımının nedeni kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda, Sencer Şahin’ in görüşü, burada neden iki adlandırma olduğuna dair mantıklı bir açıklama getirmektedir. Şahin’in aktarımına göre Elaibaris sadece bey konağının yani yöneticinin veya Monagrion olarak tanımlanan zeytin çiftliğinin bulunduğu yerdir. Lyrbotai / Lyrboton ise Elaibaris’ in etrafında köylülerden oluşan yerleşimin adıdır[281].

Lyrboton Kome’nin varlığı Hellenistik dönemde başlar[282]. Kurulduğu ilk dönemden itibaren zeytin ve zeytinyağı üretimi yapan köy, Geç Bizans Dönemi’ne kadar bu özelliğini kaybetmemiş hatta üretim yoğunluğunu daha da artmıştır[283].

Varsak’ın dolayısıyla Lyrboton Kome’nin erken dönemine ilişkin olarak, mimari unsurları destekleyen en önemli veri, günümüzde Antalya müzesinde sergilenmekte olan ve M.Ö. 4. yüzyılın başlarına tarihlenen Kırmızı figürlü bir Kerch vazosudur. Attika tipi krater formunda olan vazo Varsak köyünde bulunmuş ve 1927 yılında müzeye teslim edilmiştir[284] (Şekil 71).

Her ne kadar Hellenistik döneme işaret eden tekil buluntular olsa da, Lyrboton Kome’nin genel dokusu Roma ve Bizans dönemlerine aittir.

Varsak’ın araştırma tarihine bakılacak olursa çok detaylı bir araştırma geçmişene sahip olmadığı görülür. Bölgedeki ilk araştırma, Ormerod ve Robinson’ın 1911 yılındaki yayınıyla başlar. Pamphylia Bölgesi’nin geneli hakkında yayınladıkları çalışmalarında, ‘‘*Bazar – ghediyi örenlik and Neighbourhood”* Başlığı altında Varsak bölgesi hakkında gözlemlerde bulunulmuştur. Araştırmacılar burada Roma yapılarını, yazıtları ve küçük bir kilise kalıntısını tespit etmişlerdir. Bunların

[280]Burak Takmer ve Nihal T. Önen, **Via Sebaste: Anadolu’nun En İyi Korunmuş Roma Yolu’nun Varsak’tan Geçen Güzergahı**, Varsak Belediyesi, Antalya, 2007,(Takmer ve Önen 2007), s. 22.
[281]Şahin Varsak, s. 445.
[282]Aşkıdil Akarca, ‘’Varsak Kerch Vazosu’’, **Belleten**, Sayı: 53, Cilt: 14, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1950, (Akarca Kerch), s. 31; Şahin, Varsak, s. 437.
[283] Çevik, Lykia, s. 81; Çevik Dergi, s. 104.
[284]Akarca Kerch, s. 31.

dışında kaya mezarları ve sarcophaileri de gözlemlerinde aktarmışlardır. Ormerod ve Robinson aynı zamanda yerleşimde gördükleri yazıtları da yayınlamışlardır[285]. 1960'lı yıllarda, George Bean kısaca yerleşime değinmiştir[286]. 1995 yılında Sencer Şahin, kısaca yerleşimden bahsetmiş ve yazıtları detaylı biçimde irdeleyerek yerleşimin adının etimolojik dayanaklarını belirtmiştir[287]. Bunların dışında Nevzat Çevik, Lyrboton Kome'yi detaylı olarak irdelemiştir. 1997 yılında ''An Olive Oil Production Center in Pamphylia: Lyrbotonkome'' adlı çalışması[288], yerleşimin yapıları hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Yine, 1998 yılındaki araştırma sonuçları toplantısında, ''Kent Antalya' nın Arkeolojik Envanteri'' adlı proje kapsamında sunduğu Lyrboton Kome ile ilgili araştırma detaylı bir yüzey araştırması niteliğindedir. Aynı zamanda bir makale ile de desteklenmiştir[289].

Yapılar

Hellenistik Dönem'den beri varlığı bilinen Lyrboton Kome'nin ana dokusunu Roma ve Bizans unsurları oluşturmaktadır. Bizans Dönemi dokusu ise kiliselerle temsil edilmektedir. Geç dönem yapıları ve yapıların üzerindeki izler, Lyrboton Kome'nin genel yayılım aksını büyük oranda koruduğunu göstermektedir.

Kentin ana yolları büyük oranda kaybolmuş olsa da yer yer izleri gözlemlenebilmektedir. Doğuya kıvrılan Perge istikametindeki yol ana girişe bağlanmaktadır. Kuzeydoğudaki yolun yönelimi yine Perge'ye doğrudur. Ana kayaya oyularak yapılmış yolda tekerlek izleri görülebilmektedir[290]. Ayrıca Attaleia'dan çıkıp kuzeye yönelen ve Pisidia'ya ulaşan bir yol da yine Varsak'tan geçmektedir[291]. 2007 yılında yürütülen araştırmalar sonucunda, Varsak'ın Gaziler mevkiinde bir yol

[285]Ormerod – Robinson, ss.217 – 221.
[286]Bean, s. 98.
[287] Şahin, Varsak, ss. 437 – 445..
[288] Çevik, Lykia, ss. 79 – 102.
[289]Nevzat Çevik ve Fatih Gülşen, ''Kent – Antalya'nın Arkeolojik Envanteri Projesi III: Varsak (Lyrboton Kome) Yüzey Araştırması'', **15. Araştırma Sonuçları Toplantısı II. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, ss. 365 – 373; Çevik, Lykia, ss. 79 – 102.
[290]Çevik ve Gülşen, s. 366.
[291]Giray Ercenk, ''Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi'', **Belleten**, Sayı: 216, Cilt: 56, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 2; Varsak ve yakınındaki antik dönem yolları için ayrıca bkz: Burak Takmer ve Nihal T. Önen, ''Batı Pamphylia Antik Yol Araştırmaları: Via Sebaste'nin Perge – Klimaks Güzergahında Yeni Bir Yol Kalıntısı'', (Takmer ve Önen 2008), **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 11, İstanbul, 2008, ss. 109 – 132.

ağı tespit edilmiştir. Bu yol Perge'den çıkıp, Döşeme boğazı üzerinden Pisidia' ya ulaşmaktadır. Yine aynı yol, Ephesos ve Pergamon kentlerine de ulaşımı sağlamıştır[292] (Şekil 11, 72, 73)**.**

Eğimli ve engebeli bir arazi üzerine kurulan yerleşimin sur sistemi araziye bağlı olarak şekillenmiştir. Bazı bölgelerde doğal koşullar savunma sistemini destekler şekildedir. Kentin ana kapısı güney tarafın merkezinde yer almaktadır. Anıtsal nitelikli bu kapı ''Ören Gediği'' olarak bilinmektedir. Bu anıtsal giriş olasılıkla sadece yayalar için kullanılmıştır. Güneydoğu – kuzeybatı yönelimindeki rampa yol, ana kapıyı kullanarak kentin içine doğru yönelmektedir[293]. Bu yol yerleşimi ikiye bölmektedir. Önemli kamu yapıları ve yönetimdeki kişilere ait yapılar bu yolun iki yanında konumlanmıştır. Konutlar ise ana cadde üzerinde değil, arka bölümlerde yer almaktadır. Roma Dönemi sonrasında da bu yerleşim değişmemiştir. Nitekim Bizans Dönemi yapıları da Roma yapılarının temelleri üzerine inşa edilmiştir ve aynı aks kullanılmıştır[294].

Savunma sistemine bağlı en önemli yapı, Roma Dönemi'nde yapılmış olan kare planlı bir kuledir. Yaklaşık 4 metrelik bölümü ayakta olan kulenin iki katlı olduğu üzerindeki izlerden anlaşılabilmektedir. Yazıtına göre Arete isimli bir hayırsever tarafından ilk kez Vespasianus döneminde inşa ettirilen kulenin çatı onarımı Hadrianus döneminde yapılmıştır. Kule savunma sistemine bağlıdır ancak yine de kullanım amacı şüphelidir[295] (Şekil 74).

Ana caddenin doğusunda kuzey – güney doğrultusunda uzanan, beşik tonozlu bir hamam kalıntısı vardır (Şekil 75). Yapının duvar örgüsü yoğun olarak tuğladır ve dış yüzeyi sıva ile kaplıdır. Hamam yapısının dışında yaklaşık olarak 65 tane kuyu ve sarnıç mevcuttur. Bu sarnıçlar genellikle işliklerin olduğu bölgede yoğunlaşmıştır[296].

Lyrboton Kome'nin özgün niteliğine bağlı olarak en önemli yapıları zeytinyağı işlikleridir. İşlikler konutlara bağlı olabildikleri gibi evlerin yakınında veya ayrı bir bölgede yer alabilmektedir. Bu üretim yerleri genellikle ana kayaya oyularak inşa edilmiştir. Yerleşimde unsurlarını büyük oranda koruyabilmiş yaklaşık

[292]Takmer ve Önen 2007, ss. 3 – 8.
[293]Çevik, Lykia, s. 79.
[294]Çevik ve Gülşen, s. 366.
[295]Çevik, Lykia, s. 83; Nevzat Çevik' e göre Pamphylia kentlerinin savunma sistemlerinde 2 katlı kulelere rastlanmaz. Bunun dışında, mahsul kulesi de olabilecek yapı zeytinyağı koruma ve depolama işlevi de üstlenmiş olabilir (Çevik Varsak, s. 103); yazıtlar için bkz: Şahin Varsak, ss. 438 – 442.
[296]Çevik, Lykia, s. 84, 85.

11 tane işlik görülebilmektedir. Bunların dışında kent içine yayılmış, dağınık halde çok sayıda üretim malzemesi gözlemlenmektedir [297] (Şekil 76). Çok sayıdaki malzemeye rağmen bunların tarihlendirilmesi problemlidir. Bu durumun en önemli nedeni, işliklerin ve işliklerde kullanılan araç gereçlerin birkaç dönem boyunca tekrar tekrar kullanılmış olmasıdır. Ayrıca, az sayıdaki Geç Roma ve Bizans seramiği haricinde, tarihlemeye yardımcı olabilecek seramikler gözlemlenememiştir.

Nekropol alanı, yerleşimin batısında, hafif eğimli bir alan üzerinde yer almaktadır ve çok çeşitli mezar tiplerini içermektedir. Varsak'taki mezarlar genel olarak 3 farklı gruba ayrılır. Aedicula mezarlar, yer altı mezarları ve lahitler. Bu 3 temel tipin dışında bir de az sayıda ev mezarları mevcuttur[298]. Nevzat Çevik' in görüşü burada 80' in üzerinde mezar olduğu yönündedir. Bunların 70 tanesi lahit mezar tipindedir[299].

Yerleşim iki kiliseye bir de şapele sahiptir. Kiliselerin detaylı tarihlemesi yapılamasa da Bizans döneminde inşa edildikleri düşünülmektedir. Güney kilise ve Kuzey kilise olarak adlandırılan yapıların plan özellikleri ve boyutları neredeyse aynıdır. Ancak Kuzey kilisenin apsisi dışa çıkıntılı değildir. Kiliseler 3 nefli olup bazilikal planlıdır. Kiliselerin ölçüleri kabaca, 21 metreye 13 metredir[300].

2.1.2. Lokalizasyonu Kesinlik Kazanmamış Olan Yerleşimler

2.1.2.1. Mygdalis, Masoura ve Rhuscopus

Bu üç küçük yerleşim hakkında bilinenler oldukça azdır. Antik yazarlar tarafından göz ardı edilmiş ve günümüze hiçbir unsuru ulaşamamış olan yerleşimler olasılıkla çok küçük köylerdi. Bu 3 köyün adının geçtiği tek antik kaynak Stadiasmus Maris Magni'dir. Stadiasmus'a göre Kestros'tan Rhoscopous'a 35 stadia, Rhoscopous'dan Masura'ya 50 stadia, Masura'dan Mygdalis'e 15 stadia ve Mygdalis'ten Attaleia'ya 10 stadiadır[301].

[297]Çevik ve Gülşen, s. 367.
[298]Çevik, Lykia, s 86.
[299]Çevik, 2014, s. 1.
[300]Çevik, Lykia, s. 11.
[301]GGM I, s. 491; Graauw, s. 177.

Modern ölçü birimlerini kullanarak bir mesafe analizi yapacak olursak şu sonuca varırız: Kestros(Aksu Çayı) ile Rhuscopous arası yaklaşık olarak 5 km'lik bir mesafe demektir. Dolayısıyla Rhuscopous'u Lara / Kundu oteller bölgesine konumlamamız gerekmektedir. Masoura ise Fener Mahallesi ile Barınaklar Bulvarı arasında bir yerde varolmuş olabilir. Mygdalis'in Attaleia'dan 10 stadia yani yaklaşık olarak 1,7 km uzaklıkta olduğunu varsayarsak, yerleşimin bugünkü Yeşilbahçe Mahallesi'nin kıyı kesimlerinde aranması gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Şekil 77).

Bu üç yerleşimle ilgili olarak Lanckoronski'nin yorumu dikkat çekicidir. Yazara göre Mygdalis, Masura ve Rhoskopous'un Plinius'da adı geçen Promontorium Leucolla ve Sardemisus[302] gibi dağların önündeki tepelerin isimleri olma ihtimali de vardır[303].

Şu ana kadar, Stadiasmus'un aktarımı dışında maalesef elimizde başka herhangi bir veri yoktur. 2007 yılında, Fener Mahallesi 5745 ada 15 parselde bulunmuş olan Geç Klasik Dönem mezarı, özellikle Masoura'nın varlığına işaret edebilecek tek arkeolojik veridir[304].

2.1.2.2. Tenedos

Antalya kent merkezi sınırları içerisinde yer alan Tenedos kenti, kesin lokalizasyonu yapılamayan yerleşimlerden biridir. Günümüzde, merkeze bağlı Konyaaltı ilçe sınırları içerisinde, olasılıkla Arapsuyu mevkiinde yer aldığı düşünülmektedir[305]. M.Ö. 7. yüzyılda Aiol kolonisi olarak kurulan[306] Tenedos hakkında bilinenler, bölgedeki diğer küçük yerleşimlere göre daha fazla değildir. Kentin konumuna antik kaynaklarca değinilmiştir. Stadiasmus Maris Magni' de

[302]Plinius, V. XXVI
[303]Lanckoronski, s. 5.
[304] Tosun, ss. 89 – 102.
[305]Mustafa Adak, ''Olbia in Pamphylien'', **Gephyra**, Vol. 3, Ege Yayınları, İstanbul, 2006, (Adak Olbia), ss. 1 – 23.
[306]Önen, Tez, s. 34; Adak ve Güzelyürek' e göre, M.Ö. 11. yüzyılda kurulmuş olan Troas Bölgesi'ndeki Tenedos ve Thebe kentleri; Pamphylia'daki aynı adı taşıyan iki kent ile komşuluk derecesi bakımından benzerlik göstermektedir. Bu durum da, Tenedos ve Thebe kentlerinin rastlantı sonucu kurulmadıklarını gösterir. Bununla bağlantılı olarak Strabon, Kalisthenes' e göre Troialı Kilikialılar' ın bir kısmının Thebe Ovası'ndan Pamphylia'ya sürüldüğünden bahseder. (Mustafa Adak ve Celal Güzelyürek, **Mağara Çağından Günümüze Beldibi**, Beldibi Belediyesi Kültür Yayınları I, İstanbul, 2005, s. 45); Strabon XIV. IV; Adak Olbia, ss. 1 – 28.

kentin konumu şu şekilde geçmektedir: ‘‘Attaleia’dan Tenedos arazisine 20 stadia, Tenedos’ tan Lyrnas’ a 60 stadia, Lyrnas’tan Phaselis’ e 170 stadia’’ [307]

Stadiasmus Maris Magni’nin tanımlaması ışığında Attaleia ile Tenedos arasında yaklaşık 4 km bir mesafe olduğunu söyleyebiliriz. Bunun dışında, Antalya kent merkezinin 13 km kadar batısında yer alan Elmalı Kocaköy’de ele geçen M.S. 2. yüzyıla ait bir mezar yazıtında, Attaleia ile batıdaki Tenedos arası yine 20 stadia olarak belirtilmektedir[308]. Phaselisli Hermaios ve ailesine ait olduğu anlaşılan yazıtta Tenedos ve Phaselis kentleri arasında bir sympoleteia’dan bahsedilmektedir[309]. Bu duruma destekleyen, Hellenistik Dönem’e ait başka bir yazıt da Beldibi’den gelmiştir. Kesin tarihlemesi yapılamayan yazıtta yine Phaselis ile Tenedos kentleri arasında bir birlikten bahsedilmektedir[310]. Bu iki yazıttan yola çıkarak Tenedos’un Phaselis teritoryumu içerisinde olduğunu düşünülmektedir. Epigrafik belgelerce Tenedos kentinin Attaleia ile değil de Phaselis’le yakın ilişki içerisinde gözükmesi büyük olasılıkla topografik nedenlere bağlı değil sadece daha köklü bir geçmişe sahip bir ittifaktan ileri gelmektedir. Yani bu iki kent, yeni kurulmuş olan Attaleia’ya karşı bir duruş sergilemiş olabilir[311].

Stephanos Byzantios, Apollodorus’a atıf yaparak Pamphylia Tenedosu’ndan bahsetmiş ancak detaylı bir bilgi vermemiştir[312]. Bunların dışında açıklayıcı bir tanımlama ne yazık ki antik çağ yazarları tarafından aktarılmamıştır. Nitekim Strabon da Phaselis ile Attaleia arasında Olbia, Thebe ve Lyrnessos yerleşimlerinin yer aldığını aktarır ancak Tenedos’dan bahsetmez[313].

Yazılı kaynakların ve arkeolojik buluntuların yetersizliği nedeniyle Pamphylia Tenedosu’nun kesin lokalizasyonu yapılamamaktadır. Ancak kent, büyük olasılıkla Antalya’nın batısında, Konyaaltı sınırları içerisinde yer alan Hurma veya Arapsuyu’ndaki kalıntılarla ilişkilendirilebilir (Şekil 78). Bu nedenle aynı kalıntılarla

[307]GGM I, s. 491.
[308]Gökalp’ a göre yazı karakterleri M.S. 2. yüzyıla tarihlenir (Gökalp, s. 9); Önen’ e göre ise M.S. 3. yüzyıla tarihlenir (Önen, Tez, s. 239).
[309]*Yazıtın Tercümesi: ‘’ ’Ben Moles torunu, Hermaios oğlu Tenedos kentinden Phaselisli Hermaios bu mezarı sadece kendim ve Karpos kızı Demetria için yaptırdım” (Ormerod – Robinson, s. 32; Önen, Tez, s. 239).*
[310] Önen, Tez, s. 238.
[311]Önen, Tez, s. 238.
[312]Byzantios, s.648.
[313]Strabon, XIV.IV

ilişkilendirilen Olbia' nın lokalizasyonunun kesinlik kazanması; Tenedos' un da nerede olduğu sorusunun yanıtlanmasında büyük önem arz edecektir.

2.1.2.3. Korykos

Korykos veya Corycus (Κωρυκαῖος), literatürde, genel olarak Kilikya'da bir burun olarak anılır[314]. Korykos sözcüğünün farklı anlam ayrımları vardır. Sıfat olarak da kullanılan bu sözcük topografik bağlamda, antik yazarlar tarafından farklı yerleşimler için kullanılan bir yer adıdır. Nitekim Kilikia, İonia, Lykia[315] ve Pamphylia'da bu Korykos adıyla anılan yer adları mevcuttur. Örneğin Thukydides bu adla Korika Burnu'ndan bahsetmiştir[316]. Menderes'deki Ephesos ve Magnesia savaşlarını anlattığı bölümde Diogenes Laertius, Delphi yakınlarındaki Korykos Dağı'ndan bahseder[317]. Plinius' un Naturalis Historiası'nda Kilikia'da ki Korykos Dağı sıkça anılmıştır[318]. Strabon ise Pamphylia'daki Attaleia öncesi yerleşimin Korykos adıyla anıldığını aktarır[319]. Strabon ayrıca Ionia'da Korykos adında bir dağ olduğunu söyler[320]. Suidas'ta ise Korykos'un Pamphylia'da Attaleia'dan sonra yer alan bir burun olduğu belirtilmektedir[321].

Her ne kadar yer adı olarak biliniyor olsa da, antikçağda Korykos; genellikle aşırı meraklı ve her şeyi dinleme gayreti içindeki kimseler için kullanılan bir sıfat olarak kullanılmıştır. Yine bu sıfatla bağlantılı olarak özellikle korsanlık faaliyetlerinin yoğun olduğu yerlerin Korykos adıyla bir anıldığı da bilinmektedir[322].

---

[314]Whiton, s. 403.
[315]Lykia Korykosu'nun lokalizasyonu için bkz: Mustafa Adak, ''Lokalisierung von Olympos und Korykos in Ost – Lykien'', **Gephyra**, Vol. 1, Ege Yayınları, İstanbul, 2004, s. 27 – 34.
[316]Thukydides, Peloponnes Savaşları, VIII. XIV; Bilge Umar' a göre ''Kor – uwa – ka'' çıkıntılık yer anlamına gelmektedir (Umar, s. 469); Titus Livius, Korykos Dağı' nın Erythrai Körfezi'nde bulunan Cissus yani bugünkü Çeşme'nin ötesinde yer aldığından bahseder (Titus Livius, **History of Rome**, çev. Canon Roberts, E.P. Dutton & Co., New York, 1912, XXXVI. XIII).
[317]Diogenes Laertius, **Lives of the Eminent Philosophers**, çev. Robert D. Hicks, William Heinemann, London, 1925, I. XI
[318]Plinius, XIII.XX; XXXI.XXX
[319]Strabon, XIV, 4
[320]Strabon, XIV, 1
[321]Κώρυκος γάρ τής Παμφυλίας άκρωτήρίον, παρ· ώι πόλις Άττάλεια (Suidas, **kappa 2299**).
[322]Korykoslar ve korsanlık faaliyetleri için bkz: Murat Arslan ve Nihal T. Önen, ''Akdeniz' in Korsan Yuvaları: Kilikia, Pamphylia, Lykia, Ionia Bölgelerindeki Korykoslar'', **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 14, Antalya, 2011, s. 189 – 199; Hüseyin S. Öztürk, **M.Ö. II. – M.S. IV. yüzyıllarda Likya – Pamfilya Bölgesinde Kırsal Alan Güvenliği**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, ss. 44 – 77.

Bu bağlamda Suidas'ın ''Korykoslu Adam'' başlıklı bölümünde, Pamphylia Korykosu'nda yaşayanların korsanlardan zarar görmemek ve saldırılara karşı hazırlıksız yakalanmamak için istihbari bilgileri öğrenmek amacıyla her diyaloğu dinleme çabası içinde olduklarından bahsedilir[323]. Bu durumla ilgili olarak ''Korykoslu adam onu dinliyordu'' veya Dioxippus[324]' un bahsettiği üzere ''Umarım Korykoslu adam bir şey duymamıştır'' gibi atasözlerine de antik yazarlarca değinilmiştir. Yine Menandros'un yaptığı alıntıda, ''Korykoslu gibi tanrı'' deyimi abartılı olsa da bu sıfatın niteliğini vurgular niteliktedir[325].

Pamphylia Attaleiası ile bağlantılı olan Korykos hakkındaki en önemli bilgiyi kuşkusuz Strabon'dan öğrenmekteyiz. Coğrafyacı aktarımını şu şekilde yapmaktadır: ''… Bundan sonra Attaleia kentine gelinir, adını kurucusu Attalos Philadelphos'tan almıştır; o, aynı zamanda büyükçe bir surla çevrilmiş küçük bir çevre kasabası olan Korykos'a da bir koloni göndermiştir''[326].

Birçok antik yazar tarafından anılan Pamphylia Korykosu'nun lokalizasyonu tamamıyla kesinlik kazanmış değildir. Nitekim bir kent statüsü kazanamamış olmasından dolayı sikke basmamıştır. Bunun dışında şu ana kadar herhangi bir epigrafik belge de elimize geçmemiştir. Ayrıca eğer bu yerleşim Kaleiçi civarında kuruldu ise de ne yazık ki modern kentin dokusu altında kaybolmuştur. Ancak 1998 – 1999 yılları arasında Doğu Garajı'nda gözlemlenen mezarlar, bu bölgede, Attaleia öncesi erken bir yerleşim olduğuna işaret etmektedir. Bilindiği üzere, genel kanı Attaleia'nın Attalos II tarafından M.Ö. 158 yılları civarında kurulduğu yönündedir[327]. Ancak 1998 – 1999 yılı kazılarında Attaleia'nın doğu nekropolünde, M.Ö. 4. yüzyıl sonuna tarihlenen seramik buluntuları içeren mezarlar bu bölgede erken bir yerleşim olduğunu kanıtlamaktadır ve olasılıkla bu erken yerleşim Korykos'un ta kendisidir[328]. Yine aynı kazı çalışmaları neticesinde, yazarların da değindiği gibi, buradaki dromoslu mezarların basit formda olmaları, bu mezarların birer halk mezarı olma özelliği taşımış olduğunu göstermektedir. Bu özensiz mezarların bu bölgede var olmuş olan küçük bir yerleşime işaret ettiği düşünülebilir. Bunun dışında, Roma

[323]Suidas, kappa 2299.
[324]Dioxippus, II. VII; John M. Edmonds (Ed.), **The Fragments of Attic Comedy**, Vol. 3A, Leiden, 1961, s. 295.
[325]Menandros, **Encheiridion**, Fg. CL
[326]Strabon, XIV. IV
[327] Magie, 1975, s. 1133
[328]Tibet – Büyükyörük, s. 118.

Dönemi mezarlarının bariz olarak daha iyi görünümlü olduğunu ve kaliteli işçilikli plastik eserlerle donatıldığını söyleyebiliriz. Bu mezarlardan yola çıkarak, erken yerleşimle Attaleia arasındaki sosyokültürel bir fark olduğunu söylemek doğru olacaktır[329].

2.1.2.4. Olbia

Genel kanı olarak, Olbia'nın Antalya'nın batısında; Attaleia ile Phaselis kentleri arasında bir yerde varolduğu bilinmektedir (Şekil 79). Olasılıkla İon kolonisi olarak kurulan kent [330] , Pamphylia Bölgesi'nde, lokalizasyonu kesin olarak bilinmeyen yerleşimlerdendir. Bunun en önemli nedeni, Olbia'ya ait olabilecek bir kentin, günümüz koşullarında gözlemlenememiş olmasındandır. Kentin varlığını kesin olarak kanıtlayan en önemli veriler kuşkusuz antik yazınlardır. Antik yazınların dışında, Attaleia'da gözlemlenmiş olan az sayıdaki epigrafik belge de Olbia'nın konumuna işaret etmektedir. Bunlardan başka olarak elimizde Olbia'ya ait olduğu kesinleşmiş herhangi bir sikke[331] veya kentin tam konumunu gösteren yazılı bir belge bulunmamaktadır. Bu konu hakkında tezin ilgili bölgesinde detaylı açıklamaları yapılacaktır.

Antik yazarlar detaylı bilgi vermemiş olsalar da Olbia kentine sıkça değinmişlerdir. Pseudo Skylaks'da, Lykia bölgesi başlığı altında '' *Ὀλβία* '' yer almaktadır[332]. Aristoteles ve öğrencisi Theophrastes'in aktarımlarını göre şiddetli kuzey rüzgarı ''Idyros'' adında bir vadiden esmektedir[333]. Her ne kadar kent Lykia sınırları içerisinde belirtilmişse de genel kanı; Olbia'nın Pamphylia sınırları

[329]Tibet - Büyükyörük s. 124; 2010 yılındaki kazılarda gözlemlenen dromoslu mezarların tarih aralığı M.Ö.3. yüzyıl ile M.Ö. 2. yüzyıl arasında değişmektedir.(Ayşe Akman ve Aynur Tosun, ''Attaleia Nekropolü (Eski Doğu Garajı – Halk Pazarı Mevkii) Kurtarma Kazısı 2010 Yılı Çalışmaları'', **20. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu**, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2012, s. 55.
[330]Adak Olbia, s. 12.
[331]Olbia'ya ait olduğu düşünülen iki adet M.Ö. erken 5. yüzyıl staterleri British Museum tarafından yayınlanmıştır. Sikkelerin ön yüzünde çöker vaziyette kanatlı ve çıplak bir erkek figürü, arka yüzde ise aslan yer almaktadır (BMC, s. 118).
[332] GGM 1, s. 75; Arslan, s. 251.
[333]Valentini Rose (Ed.), **Aristoteles: Pseudepigraphus**, (Aristoteles Rose), in aedibus B. G. Teubneri, Leipzig, 1863, s. 247.

içerisinde yer aldığıdır[334]. Plinius'un aktarımına göre Olbia kenti, Lyrnesos ile birlikte komşu olup Kataraktes ırmağının yanında yer almaktadır[335].

Olbia kentinin nerede yer aldığı hususunda en önemli verilerden biri Strabon' un aktarımıdır. Strabon'a göre: ''Phaselis'ten sonra Pamphylia'nın başlangıcı ve büyük bir kale olan Olbia gelir. Oradan sonra da sesi uzaktan duyulabilen Kataraktes ırmağına ulaşılır.''[336] Bu tanımlama Plinius'un aktarımı ile uyuşmaktadır. Strabon'un yaptığı ''büyük bir kale'' tanımı aynı zamanda büyük bir kafa karışıklığının da kaynağıdır. Nitekim kente dair elle tutulur herhangi somut bir kanıt mevcut değildir. Ancak çeşitli yorumlamalar yapılabilmektedir.

Stadiasmus Maris Magni'de Olbia adı geçmez. Bu perioplusa göre Attaleia'dan Tenedos arazisine olan mesafe 20 stadiadır. Ancak Müller'e göre burada Tenedos ile Olbia bir sayılmalıdır[337].

Ptolemaios V.V.II'de Olbia, Phaselis'ten sonra Pamphylia kıyı kentleri arasında yer almaktadır[338]. M.S. 7. yüzyıl yazını olan Ravennatis'de Attaleia ile Phaselis kentleri arasında Olbia; ''Olivia'' şeklinde gösterilmiştir[339]. Bir başka 7. yüzyıl yazını Hierokles'de Olbia'yı ''Ιοβία''olarak Pamphylia Eyaleti sınırları içinde görmekteyiz[340].

Yukarıda değinilen antik kaynaklarda Olbia'nın tarifleri birbirleriyle örtüşmektedir. Kent, Phaselis ile Attaleia arasında yer almaktadır ayrıca Kataraktes'e komşudur.

Hem erken İslam gezginleri hem de Osmanlı Dönemi'nde yaşamış olan gezginler Olbia'dan yahut bu bölgede Attaleia dışında herhangi bir kentten bahsetmezler. Bunun dışında, 16. Ve 17. yüzyıl kartograflarının haritalarında da Olbia'yı göremekteyiz. Kent daha sonra 18. yüzyılın ortalarında yaşamış olan D'Anville' in ''Géographie Ancienne Abrégée'' adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Yazar, antik yazınları kaynak olarak kullanmış ve Olbia'nın aslında Satalie /

[334]GGM 1, s. 75; Arslan, s. 251.
[335]Plinius, V. XXVII
[336]Strabon' un aktarımına göre Olbia Cape Hiera yani kutsal dağlardan 367 stadia uzaklıktadır (Strabon XIV. III)
[337]GGM I, s. 491.
[338]Ptolemaios, V.V.II; Gökalp, s. 22.
[339]Ravennatis, V. 8.
[340]Hierokles 679.

‘’D’antalia’’ yani bugünkü Kaleiçi’nde yer aldığını aktarımıştır[341]. 1811 – 1812 yılları arasında bölgede incelemeler yapan Beaufort, D’Anville i kaynak göstererek Olbia’ yı Attaleia’ nın bulunduğu yer ile özdeşleştirmiştir[342].

Leake, 1824 yılında, Olbia’nın konumunun hala belirsiz olduğunu, kentin Strabon ve Ptolemaios’a göre Pamphylia’nın başlangıcında olduğunu belirtir. Strabon’un müstahkam ve güçlü bir kale tanımlamasına dayanarak, böylesi bir kentin mutlaka bulunacağını söyler. Leake’in gözlemlediği, Attaleia’nın 7 mil batısında, Solym dağının eteklerinde yer alan kalıntılar yazara göre Olbia’ ya ait olabilir[343].

Olbia’nın konumu ile ilgili olarak en önemli çalışmalardan biri Spratt – Forbes’inkidir. Yazara göre Stadiasmus’ dan Olbia adının yer almamasının iki nedeni vardır. Birinci neden kentin deniz kıyısında yer almamasıdır. İkinci neden ise güçlü bir komşu kentin burayı absorbe etmesi olabilir. Spratt’un görüşü; Attaleia’nın özellikle Hıristiyan dünyasında bölgenin en önemli kenti olduğu yönündedir ve Olbia’yı Lykia’ya yerleştirmek daha doğru olacaktır. Nitekim yazarlar gezileri sırasında Arapsuyu nehri etrafında gördükleri kalıntıları Olbia ile özdeşleştirmişlerdir. Araştırmacılar, Attaliea’ nın 3 mil batısında ilk olarak masif bir duvar kalıntısı[344] (Şekil 80) gördüklerini ancak bölgedeki yapıların genel olarak antik karakterli olmadıklarını aktarırlar. Daha detaylı incelemelerle antik döneme tarihleyebildikleri kaya mezarları, bir köprü[345] ve tekerlek izleri görülebilen antik bir yol gözlemlemişlerdir. Görülebilen kalıntılar, antik yazarların değinimleri ve korunaklı yapısıyla bu kalıntılar Spratt ve Forbes’ e göre Olbia’ya aittir[346] (Şekil 81).

Lanckoronski’ye göre Olbia, Spratt’ın bahsettiği gibi Antalya Körfezi’nin kuzeyinde ve Lykia’ya bağlı bir yer değildir. Yazara göre kent, daha batıda yani Phaselis’e daha yakın bir konumda yer alan Klimaks Dağı’nın eteğinde aranmalıdır ve Spratt’ın belirttiği yer belki de Attaleia veya Olbia’ya bağlı bir demostur.

[341]D’Anville, s. 83
[342] Beaufort, s. 136; M. Vivien Martin, Description Historique et Geographique de l’Asie Mineure I, Librairie de la Societe Geographie – Arthus Bertrand, Paris, 1852, s. 462.
[343]Leake, s. 190, 191.
[344]Bean’ in aktarımı: ‘’Duvar büyük ve düzensiz kesme taşlardan örülmüş ve harç kullanılmamıştır. Duvarlar erken karakterlidir. Özellikle göze çarpan bloklardan biri 1,3 x 6.1 metre, bir başkası ise 0.86 x 0.81 metredir. Bu duvarın kalınlığı 4.27 metreden aşağıya düşmez’’ (Bean, s.95).
[345]Bean’ e göre bu köprü Roma antik değil Roma dönemi sonrasındandır. (Bean, s. 95).
[346]Spratt – Forbes, ss. 215 – 217.

Luschan'ın çeşitli kalıntılar ve bir lahit gördüğü bu demosun adı Lanckoronski'ye göre Uliambos veya Kanavra'dır[347] (Şekil 82).

Olbia ve kentin lokalizasyonu hakkındaki erken araştırmalar yukarıdaki gibidir. Araştırmacılar kısmen birbirlerini destekleseler de genellikle tartışmalı olan bu konu üzerinde birbirleriyle çelişmişlerdir. Bu bölümde genel hatları verilen Olbia'nın lokalizasyon sorunu ve görüşleri ile Nevzat Çevik ve Sencer Şahin'in yorumlamaları da tezin 3.1 numaralı bölümünde yer bulacaktır.

Kentin ilk kuruluşuna ilişkin kesin veriler olmasa da üçüncü binyıldaki Luwi göçleri ile bağlantısı olduğu düşünülmektedir. Nitekim kentin ilk kurucuları Luwi kökenli olan ve Termessos çevresinde yaşayan Solymler olmalıdır. Genellikle Pisidia'da yaşamış olan Solymler'in Olbia'yı kurma nedeni olasılıkla bir liman ihtiyacı ve denize ulaşma isteğindendir[348]. Kentin etimolojik olarak karşımıza çıkışı Homeros' un İlyadası'ndaki Bellorophontes destanını anlattığı bölümde başlar[349].

Olbia'nın siyasi açıdan ilk gündeme gelişi Attaleia'nın kuruluşu ile başlar. Attaleia' ın kuruluşunda bazı Olbialılar'ın katkıları olmuş olmalıdır. Nitekim birbirine çok yakın olan bu iki kentin aralarında bir ilişki içinde olması kaçınılmazdır[350]. Peki, neden hemen yakında Olbia gibi yerleşime ve genişlemeye hazır bir kent varken Attaleia kuruldu? Nevzat Çevik' e göre bunun nedeni Olbia'nın yer aldığı kıyının Boğaçay tarafından alüvyonlarla dolmaya müsait bir yapıya sahip olmasındandır[351].

Her ne kadar Attaleia'nın kuruluşu Olbia'yı gündeme getirmiş olsa da kent, M.Ö. 4'da önem kazanmaya başlamış ve M.Ö. 2. yüzyılın ortalarına kadar bu

[347]Lanckoronski, s. 18, 19.
[348]Çevik, Olbia, s. 89; Termessos Kentinin sikkelerinde Zeus Solymos ifadesi yer almaktadır. Ayrıca Plinius ve Strabon' da Termessos' da yaşayanların Solymler olduğu aktarılmaktadır. Bunların dışında Stephanos Byzantios' da Olbia' nın Solymler' in yeri olduğu belirtilmektedir.
[349]Burada Bellorephontes ile Solymler arasındaki savaş anlatılmaktadır (Homeros, **İlyada**, VI. 184 – 185; 203 – 204).
[350]Çevik, Olbia, s. 90.
[351]Çevik, Olbia, s. 90; Saraçoğlu 1960'larda tam da bahsi geçen yerde bir rıhtım kalıntısı gözlemliyor (Hüseyin Saraçoğlu, **Türkiye Coğrafyası Üzerine Etüdler Cilt III, Akdeniz Bölgesi 1. Kısım**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968, s. 655); Hurma ve Sarısu bölgelerinde bulunan Boğaçay vadisi ve kıyısı Holosen dönemden bu yana sürekli değişiklik göstermekte, bölgede düşey yer kabuğu hareketleri gözlenmektedir. Boğaçay' ın getirdiği alüvyonel dolgu, dalga ve akıntıların etkisiyle vadinin önünde bariyer oluşturmuş, vadinin denizle bağlantısı kesilmiştir. (Öniz, s. 10 – 21; M. Tamer Özmen, **Deprem ve Antalya' nın Depremselliği**, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Antalya Şubesi, Antalya, 2007, s. 25)

önemini korumuştu [352] . Varlığını ispatlamış bir kent olduğunu koloni kurmuş olmasıyla kanıtlamaktadır. Zira kent, Lykia'da Kadrema adında bir koloni kurmuştur[353]. Kent M.Ö. 2. yüzyıldan sonra giderek önemsizleşmeye başlamış, geç antik çağda varlığını küçük bir yerleşim olarak sürdürmüştür. Kentin M.S. 5. yüzyılda önemsizleştiğini, M.S. 5. yüzyıl piskoposlar listesinde adına hiç rastlanmamasından anlamaktayız[354].

2.2. DİĞER BULUNTU ALANLARI

2.2.1. Doğu Garajı Mevkii / Nekropol Alanı

Antalya kent merkezi ve Attaleia'nın erken tarihleri henüz 20. yüzyılın sonlarına kadar bilinmiyordu. Bölge hakkında detaylı incelemeleri ve ilk bilimsel çalışmaları başlatan 19. yüzyıl gezginleri, kentin erken dönem arkeolojik buluntularından haberdar değillerdi. Antik kaynakların büyük çoğunluğu sadece Attaleia'nın kuruluşundan bahsediyor ve pek azı da Korykos a kısaca değiniyordu. Kaleiçi'ndeki antik doku da sadece Roma Dönemi'nde belli başlı yapılarla görülelebildiğinden dolayı kentin erken evresi arkeolojik açıdan kanıtlanamamıştı. Ancak 1980 yılında, Ali Çetinkaya Caddesi'nin güneyinde, Atatürk ve Burhanettin Onat caddelerinin kesiştiği bölgede yer alan ve Doğu Garajı olarak adlandırılan bölgede (Şekil 83, 84) yapılan ilk kazılar Attaleia'nın doğu nekropolünü gün yüzüne çıkarmıştır. Bu ilk kazılar ''Halk Pazarı Kurtarma Kazısı'' kapsamında yapılmıştır. Yapılan bu ilk kazıda Geç Roma – Erken Bizans Dönemine tarihlenen bir sanduka mezar bulunmuştur. 1987 yılında gerçekleştirilen ikinci kurtarma kazısında ise M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 4. yüzyıl arasına tarihlenen çeşitli tiplerde mezarlar gözlenmiştir. Bunların dışında, Doğu Garajı'nın hemen doğusunda yer alan Kızıltoprak Mahallesi'nde yapılan kazılarda Erken Hellenistik Dönem'e kadar giden mezarlara rastlanmıştır[355].

[352]Çevik, Olbia, s. 90.
[353]Byzantios, s. 343; Bean 94.
[354]Çevik, Olbia, s. 90; Bean, s. 94.
[355]Büyükyörük – Tibet, s. 115.

Doğu Garajı / Halk Pazarı bölgesinde, 12672 ada, 1. ve 2. parsellerde üzere, işhanı yapımı için gerçekleştirilen hafriyat çalışmalarında antik dönem mezarlarının tespit edilmesiyle bölgedeki üçüncü dönem kurtarma kazıları 2008 yılında başlamıştır. 2010 yılına kadar süren kazılarda M.Ö. 3. yüzyıl ile M.S. 4. yüzyıla tarihlenen toplam 840 adet mezar ortaya çıkarılmıştır[356].

Erken Hellenistik Dönem'den itibaren buluntular veren Doğu Garajı kazılarında gözlemlenen mezar tipi çeşitleri, kazı yayınları doğrultusunda şöyledir[357]:

1. Dromoslu oda mezarlar
2. Khamasorion tipi mezarlar
3. İki seviyeli çukur mezarlar
4. Basit çukur mezarlar
5. Pişmiş toprak ve kremasyon gömüler

Kazı raporlarından anlaşıldığına göre Attaleia'nın doğu nekropolü olan günümüz Doğu Garajı bölgesindeki mezarlar genel olarak halk mezarlarıdır. Nitekim mezarların işçilikleri ve stilleri, Kaleiçi'nde gözlemlenen mezarlara göre daha basit ve kaba işçiliklidir. Bunun dışında, gelişigüzel bir toplu gömü örneği de buranın bir halk mezarlığı olduğuna işaret etmektedir[358].

2.2.2. Fener Mezarı

Fener Mezarı adından da anlaşılacağı üzere; Antalya merkez Muratpaşa ilçesine bağlı Fener Mahallesi'nde[359] yer almaktadır. Kaleiçi'nin yaklaşık olarak 6 km. kadar doğusunda gün ışığına çıkarılan mezar özellikle Antalya kent merkezinin kronolojisi açısından oldukça önemlidir.

2007 yılında, yoğun modern yerleşimin yer aldığı bölgede (Şekil 85, 86), bir apartmanın fosseptik çukurunun kazıldığı esnada mezara şans eseri rastlanmıştır. İlk

[356]Akman – Tosun, s. 48.
[357]Doğu Garajına yaklaşık olarak 14 km uzaklıkta, Aksu ilçesi sınırlarında yer alan Karaçallı nekropolünde de mezarlar benzer tiptedirler (S. Çokay Kepçe, **Antalya Karaçallı Nekropolü / The Karacalli Necropolis Near Antalya**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 2006, ss. 9 – 17).
[358]Büyükyörük – Tibet, s. 127.
[359]Mezarın tam adresi: Fener mah, 1975 sk, No: 15, 5745 ada, 15 parsel, Muratpaşa / ANTALYA

tespitin ardından Antalya Müzesi bir kurtarma kazısı gerçekleştirmiştir. Mezarın kazısına dair ilgili yayına göre mezara ait detaylar şöyledir: Kayaya oyulmuş oda mezar, yüzeyden 175 cm derinlikte olup güney – kuzey doğrultusunda konumlanmıştır. Gömü, 2,64 metreye 2,22 metre boyutlarında bir oda mezardır. Yapının tavan yüksekliği ise 110 cm.dir. Mezarın girişi, güney cephede yer alan kapısından yapılmaktadır. Kapı 1 m. Yüksekliğinde ve 67 cm. genişliğindedir[360].

Oda mezarda 5 adet yetişkin iskeleti tespit edilmiştir[361]. Bu haliyle gömünün aile mezarı olma ihtimali vardır[362] İskeletlerin yanında ise mezar hediyeleri olarak çok sayıda seramik parçası bunun dışında bir adet strigil ve bir adet de Selge obolü bulunmuştur. Buluntular arasında yer alan panter ve siren figürlü 2 adet kırmızı figürlü bodur lekythos[363], bir ticari amphora ve Selge sikkesinden yola çıkarak, yazar mezarı M.Ö. 5. yüzyıl sonu – 4. yüzyıl başına tarihlemektedir[364].

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda, Geç Klasik Dönem'e tarihlendirilen mezar, bu haliyle Antalya kent merkezinin en erken mezarıdır. Nitekim yakın Attaleia'nın nekropol kazılarında gözlemlenen mezarlar en erken M.Ö. 4. yüzyıl ortalarına gitmektedir. Bunun dışında yakın çevrede, merkez sınırlarına dahil olmayan Aksu ilçesinde yer alan Karaçallı Nekropolü'nde ise en erken buluntular M.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısında tarihlenmektedir[365].

Mezarın hangi yerleşime ait olduğu bilinmemektedir. Ancak antik kaynaklar ve arkeolojik verilerden yola çıkarak bir takım varsayımlar yapılabilmektedir. Bilindiği üzere yakın çevrede Magydos antik yerleşimi varlığını ispatlamıştır. Magydos'un dışında, Stadiasmus Maris Magni'de adı geçen Masoura ve Mygdalis yerleşimleri de bölgeye yakındır. Tezin ilgili bölümünde**,** Fener Mezarının hangi kente ait olabileceği konusuna değinilmiştir.

[360]Tosun, s. 90.
[361]Yapılan antropolojik incelemelerde, 20 ile 30 yaşları arasında ortaya çıkarılan 5 iskeletin 3' ü kadın 2'si erkek olduğu tespit edilmiştir. (Tosun, s. 93)
[362]Toplu gömü biçimindeki aile mezar geleneği Protogeometrik dönemden itibaren Yunan dünyasında görülmektedir (Bilge Hürmüzlü, **Eski Yunan'da Ölü Gömme Gelenekleri**, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2008, s. 6**).**
[363]Benzer formdaki bodur lekythoslar Karaçallı nekropolünde de gözlenmiş ve M.Ö. 4. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir (Kepçe, s. 100).
[364]Yazar Selge Obolünden yola çıkarak bu tarihi vermiştir (Tosun, s. 93)
[365]Kepçe, s. 91.

2.2.3. Gürsu Roma Hamamı

Antalya merkeze bağlı Konyaaltı ilçesi sınırlarında yer alan Gürsu Mahallesi'nde, 5339 ada, 1. Parselde yer alan antik dönem yapısı (Şekil 87, 88) 2009 yılına kadar sadece yapı kalıntısı olarak biliniyordu. 10.09.1998 tarihinde ilk kez tescillenen yapının özgün işlevini ve tarihini belirlemek amacıyla, Elmalı Müzesi'nden bir ekip 03.02.2009 - 13.06.2009 tarihleri arasında kazı çalışması gerçekleştirmiştir. Kazı çalışmaları sonucunda yapının Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen bir hamam olduğu anlaşılmıştır [366]. Gürsu Hamamı Pamphylia tarihi açısından önemlidir çünkü bu hamam dışında sadece Perge ve Side kentlerindeki yapıların kesin olarak hamam olduğu tespit edilmiştir[367].

Hamam, güneydoğu – kuzeybatı doğrultusunda uzanmakta olup 13,60 x 24 metre ölçülerindedir ve dikdörtgen planlıdır (Şekil 91, 92). Duvar örgüsü büyük oranda sıvayla kapatılmış moloz taştır ancak yer yer tuğla malzeme de kullanılmıştır (Şekil 89). Tüm özensiz işçiliğe rağmen tonozlarda az da olsa düzgün yontulmuş taşlar kullanıldığı gözlenmiştir. Bunun dışında, kazıda mermer parçaları ele geçmiş bu da yapının bazı bölümlerinin mermerle kaplanmış olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca Yener' in aktarımına göre yapı tek katlıdır[368].

Yapının özgün işlevinin hamam olmasına rağmen daha sonraki dönemlerde farklı işlevler için kullanılmıştır. M.S. 3. yüzyıl sonlarında inşa edildiği düşünülen hamam, M.S. 6. yüzyılda geçirdiği bir yangından sonra işlik olarak 14. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Farklı devirlerde farklı amaçlar için kullanılmış olmasına ve yoğun tahribata rağmen yapılan kazılarda tipik Roma hamamı unsurlarının tamamını içermektedir. Özellikle hypocaust sistemi büyük ölçüde kendini belli etmektedir. Bunun dışında, apodyterium, frigidarium, tepidarium, caldarium ve palaestra bölümlerinin tamamı yapıda izlenebilmektedir[369].

Hamamın erken bir evresinin olup olmadığı bilinmiyor. Yener, hamamın yapımının M.S. 3. yüzyıl ortaları olduğunu belirtmektedir. Kazılar sırasında bulunan

[366]Azize Yener, ''Antalya – Gürsu Roma Hamamı Kazısı'', **Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi**, Sayı: 11, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2011 – 2013, s. 17.
[367]Haluk Abbasoğlu, ''Pamphylia Hamamları: Plan Açısından Bir Değerlendirme'', (Abbasoğlu 2004), **60. Yaşında Fahri Işık' a Armağan Anadolu' da Doğdu / Festschrift für Fahri Işık zum 60. Geburtstag**, Ege Yayınları, İstanbul, 2004, s. 1.
[368]Yener, ss. 18 – 23.
[369]Yener, s. 18.

en erken seramikler M.S. 4. yüzyıla tarihlenmektedir[370]. Nitekim duvar sisteminin özensiz yapısı ve az yoğunlukta tuğlanın kullanımı yapının en erken M.S. 3. yüzyıla tarihlenebileceğini göstermektedir[371]. Bunların dışında yakın örneklere bakacak olursak Perge'deki Kuzey Hamamı, tonozlarda yer yer kullanılan tuğlalar ve karışık malzemeli dış duvar örgüsünden dolayı M.S. 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir[372]. Side büyük hamam da yine M.S. 3. Yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir[373]. Ancak yine de Perge ve Side hamamları, Gürsu hamamına göre çok daha özenli bir görüntüye sahiptir.

Hamamlar antik bir kentin sosyalliğe en çok hizmet eden yapılarından biridir. Nitekim hiçbir hamam da yerleşimden uzağa yapılmamıştır. Pamphylia Bölgesi'nin hamamlarına baktığımızda, hepsinin kentin sosyal merkezlerine yakın ve işlek yerlerde yer aldığını görürüz Örneğin Side kentindeki Liman Hamamı hem ticari açıdan hem de sosyal açıdan önemli bir konumdaydı. Agora hamamı ise kentin kalbi ve sosyal hayatın merkezi olan agoraya bağlıydı[374]. Gürsu hamamının yanında yer alan ve burada bir yerleşim olabileceğini belirten başkaca herhangi bir kalıntı yoktur. En yakındakiler Hurma ve Deliktaş mevkiindekilerdir. Ancak yine de burada bir hamam varsa hemen yakında bir yerleşimin de var olmuş olması kesindir.

Gürsu hamamı ile ilişkilendirilebilecek 2 yerleşim vardır. Bunlar Olbia ve Tenedos kentleridir. Bu iki kentin teritoryumları ve yayılım alanları bilinmemektedir. Ancak Olbia'nın bir koloni kurmuş olması, bu bölgedeki geniş bir yerleşim için Tenedos' a göre daha makul bir aday olduğunu göstermektedir. Ancak Roma Dönemi'nde çok küçük yerleşimlerin bile bir hamamı olduğu göz önünde tutulursa Gürsu Hamamı' nın Tenedos'a da ait olma ihtimali vardır[375].

---

[370]Yener, s. 24.
[371]Tuğlanın Pamphylia bölgesinde yaygın olarak kullanılmaya başlanması M.S. 3. yüzyılda gerçekleşir (Berge Aran, **Anadolu'da Roma Devri Mimarisi: Plan Bakımından Bölgesel Özellikleri Üzerinde Bir** Araştırma, İtü Yayınlarıİstanbul, 1971, s. 69.
[372]Haluk Abbasoğlu, **Pamphylia Bölgesi Roma Devri Hamamları**, (Abbasoğlu 1982), (Yayımlanmamış doçentlik tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1982, s. 116.
[373]Abbasoğlu 1982, s. 48.
[374]Abbasoğlu 2004, s. 1; Arif Müfid Mansel, **Side: 1947 – 1966 Yılları Kazıları ve Araştırma Sonuçları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978, ss. 215 – 221; 232 – 240.
[375]Fikret Yegül, **Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 215.

2.2.4. Konyaaltı Roma Yolu Kalıntısı

Konyaaltı ilçesine bağlı Varlık Mahallesi'nde yer alan, 20.03.1991 tarihinde tescillenen ve 50 metrelik kısmı görülebilen yol kalıntısı olasılıkla Attaleia ile Olbia/Tenedos arasında ulaşımı sağlamaktaydı. Eni yaklaşık olarak 2,5 metre olan yol anakayaya oyularak yapılmıştır ve kanal izleri görülebilmektedir[376] (Şekil 94).

Yol, Phaselis – Olbia – Attaleia hattında yer alır ve kıyı şeridini takip eder (Şekil 72, 73, 93). Sıçan adası olarak bilinen Lyrnessos ve daha sonra Hurma kalıntılarının güneyinde yolun izleri görülebilmektedir. Olbia'ya girmeden ikiye ayrılan yolun bir hattı Attaleia'ya diğer hattı ise Ahatlı'nın batısından geçerek Yenice, Çubuk ve Döşeme boğazlarına yönelir[377].

[376]Antalya Valiliği, s. 187.
[377]Ercenk, s. 6.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KENT MERKEZİNİN LOKALİZASYON SORUNLARI

Antalya Kent Merkezinde yer alan antik yerleşimlerden Olbia, Tenedos, Korykos, Mygdalis, Masoura ve Rhuscopus yerleşimlerinin kesin olarak nerede oldukları bilinmemektedir. Bu yerleşimlerden Olbia ve Tenedos'a ait olabileceği düşünülen mimari kalıntıları mevcuttur. Ancak Korykos, Mygdalis, Masoura, Rhuscopus yerleşimlerinin konumlanmış olabileceği düşünülen yerlerde ise ne yazıkki mimari kalıntılar görülememektedir.

3.1. OLBIA' NIN KONUMU HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

Bu tezin önceki bölümlerinde açıklandığı üzere Olbia, Attaleia'nın batısındaki kıyı şeridi üzerinde bir yerde yer almaktadır. Ancak ne yazık ki kentin kesin olarak nerede yer aldığı bilinmemektedir. Nitekim modern kentleşme, antik kalıntıların büyük çoğunluğunu tahrip etmiş ve somut izlerin bulunmasını zorlaştırmıştır.

Kentin lokalizasyonu hususunda en önemli ipucunu Strabon vermektedir. Strabon Olbia'nın Cape Hieria'dan 367 stadia uzaklıkta yer aldığını ve büyük bir bastion yani kale olarak Pamhylia'nın başlangıcı olduğunu açıkça belirtir[378]. Antik yazınları kaynak alarak Olbia hakkında ilk kez görüş belirten kişi ise 18. yüzyılda yaşamış olan D'Anville'dir. Yazar Olbia'yı Kaleiçi'ne lokalize etmiştir[379].

Antik kaynakların ışığında modern araştırmacılar 4 farklı görüş öne sürmektedir. Bunlardan birincisi Olbia'nın modern Antalya'nın içinde, Attaleia'nın 4 km. batısında, Arapsuyu Mevkii'nde yer alan kalıntılardır. İkinci görüş kentin, Attaleia'nın 9 km batısında yer alan Hurma kalıntılarıdır. Diğer bir görüş ise Sencer Şahin tarafından belirtildiği üzere, Olbia'nın Kemer Antalya'nın Kemer sınırları içerisinde yer alan Çalışdağ Tepesi'dir. Bunların dışında; yaygın bir görüş olmamakla birlikte, Olbia'nın Attaleia kentinin kurulduğu alanda eski bir kent olarak var olmuş olabileceği de bazı kaynaklar tarafından belirtilmektedir.

[378]Strabon, XIV. III
[379]D'Anville, s. 301.

3.1.1. Arapsuyu / Deliktaş Mevkii

Olbia kentinin lokalizasyonu hakkında önemli görüşlerden biri kentin, günümüzde Kaleiçi'nin yaklaşık olarak 4 km batısında Konyaaltı ilçesi sınırlarında yer alan Arapsuyu semtinde yer aldığı görüşüdür. Bu bölgede, kıyıdan başlayarak Akdeniz Üniversitesinin içine kadar dağınık halde bulunan arkeolojik kalıntılar Olbia kentiyle ilişkilendirilmektedir (Şekil 79).

Olbia'yı Arapsuyu kalıntılarıyla ilişkilendiren ilk araştırmacılar Spratt ve ekibidir. Ekip, Attaleia'ya doğru giderken Arapsuyu nehri etrafında dağılan antik kalıntılardan bahseder. Araştırmacıların belirttiğine göre, Attaleia'dan yaklaşık olarak 5 km uzaklıkta karşılarına antik yapıda, harç kullanılmadan örülmüş masif bir duvar çıkmıştır. Bean, Spratt'ın keşfettiği bu duvar hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Büyük ve düzensiz kesme taşlardan örüldüğü belirtilen duvarın en dar yeri 4,27 metredir. Duvarın iç ve dış çeperlerinin arası moloz taşlarla doldurulmuştur. Duvarın doğu ucunda kayaya oyularak açılmış bir yol bulunmaktadır. Bean'in aktarımına göre araba tekerleklerinin izleri yolda görülebilmektedir. Arapsuyu nehrinin geçtiği vadi boyunca ilerleyen Spratt burada sıkça geç karakterli yapılar görmüşlerdir. Antik duvar ve geç dönem yapılarının dışında hem Spratt hem de Bean antik bir köprüden bahsederler. Spratt köprüyü antik karakterli olarak nitelendirirken Bean yapının daha geç bir döneme ait olduğunu söyler. Köprünün yaklaşık olarak 180 metre yukarısında ise Roma dönemine tarihlenen 20 adet mezar[380] gözlenmiştir[381].

Spratt'ın bölgeyi antik bir yerleşim olarak nitelendirmesine ve buranın Strabon'un tarif ettiği üzere güçlü bir kale olabilecek yapıda olduğunu belirtmesine rağmen, Bean buradaki yerleşimin Olbia olmaktan uzak olduğunu aktarır. Bean' e göre burası Strabon' un tanımladığı üzere Gelidonya Burnu'na uzak kalmaktadır. Ayrıca bu yerleşim güçlü bir kale olamayacak yapıda olup rakımının düşük olması nedeniyle savunmaya elverişli değildir[382].

Olbia'nın Arapsuyu mevkiinde yer aldığını savunan araştırmacılardan Nevzat Çevik'in Olbia'nın konumu üzerine yayınladığı makalesinde, kentin Deliktaş

[380]Bean mezarları archosoliumlu olarak nitelendirmiş ve Roma dönemine tarihlemiştir (Bean, s.95); Çevik, Olbia, s. 93.
[381]Spratt – Forbes, ss. 215 – 217; Bean, s. 94, 95.
[382]Bean, s. 96.

(Konyaaltı Koruluğu) merkezli Arapsuyu mevkiinde yer aldığını öne sürmektedir. Çevik'e göre, günümüzde Deliktaş – Arapsuyu mevkinde, Boğaçay'ın batısında ve Akdeniz Üniversitesi sınırları içerisinde gözlemlenen kalıntılar Olbia'ya aittir. Nevzat Çevik bölgede dağılan farklı buluntuları belgelemiştir. Yazarın ''*Kaya Odası*'' olarak tabir ettiği yapı Deliktaş adlı bölgenin kuzey tepesinde yer almaktadır. Bunun dışında yarım şekilde bulunmuş, kapaksız ve kayaya oyularak yapılmış bir lahit Deliktaş mevkiinin doğu yamacında yer almaktadır[383].

Nevzat Çevik tarafından yürütülmüş olan araştırmalarda, kentin tahkimatına ilişkin önemli bir ipucu olan Kuzeybatı – güneydoğu yönlü bir duvar keşfedilmiştir. Deliktaş' ın kuzeydoğusundaki kayalık üzerinde, yaklaşık 100 metre mesafede yer alan ve M.Ö. 4. yüzyıl karakterinde olduğu düşünülen tahkimat yaklaşık 20 metre uzunluğunda ve 2,70 metre genişliğinde olup büyük blok taşlardan yapılmıştır. Bunun dışında Spratt ve Bean' in bahsettiği köprüye[384] Çevik de değinmiştir. 6 metre genişliğindeki köprü Çevik tarafından Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Çevik'in gözlemlediği mimari buluntulardan biri de tuğla ve taşlardan yapılmış olan tonoz kalıntılarıdır. Deliktaş' ın kuzeydoğusunda yer alan kalıntılar olasılıkla Erken Roma'dan geç Roma Dönemi'ne kadar kullanılmış olan küçük bir hamama aittir. Tonozların dışında ısıtma sistemi de görülebilmektedir[385]. Kentin su temini ile ilişkin bir su kemeri de yine Çevik tarafından belgelenmiştir[386].

Deliktaş – Arapsuyu mevkiinde çok sayıda ve farklı yerlerde mezarlar keşfedilmiştir. Bölgenin üç ayrı bölgesi nekropol olarak belirlenmiştir. Bu alanlarda farklı dönemlerde kullanılmış lahitler, yer altı kaya mezarları ve kiremit örtülü mezarlar olmak üzere çeşitli tiplerde mezarlar belirlenmiştir. Yerleşimin ölü gömme gelenekleri üzerine keşfedilmiş en ilginç unsur T şeklinde girişi olan kaya mezarıdır. Çevik' e göre mezar Olbia'ya ait özgün bir parçadır. 0,70 - 0,40 metre boyutlarındaki girişe sahip mezar olasılıkla bir urneyi muhafaza etmekteydi. Ağır hasarlı durumda olan kaya konstrüksiyonu 3 x 2,5 metre boyutlarındadır[387].

Spratt – Forbes ve Bean tarafından buluntuların ilk olarak gözlemlendiği ve daha sonra Nevzat Çevik tarafından detaylı bir araştırma ile ortaya konan veriler

[383]Çevik, Olbia, s. 91.
[384] Spratt – Forbes, ss. 215 – 217; Bean, s. 94, 95.
[385]Çevik, Olbia, s. 92.
[386]Çevik, Olbia, s. 93.
[387]Çevik, Olbia, ss. 91 – 93.

göstermektedir ki; tahkimata ilişkin duvar kalıntıları, su kemeri, hamam, köprü, yol kalıntıları ve farklı tipteki gömütler Arapsuyu bölgesinde antik bir kentin varlığını kanıtlar niteliktedir. Bu veriler ışığında Çevik'in detaylı çalışmasından çıkardığı sonuca göre Olbia kenti, Deliktaş merkezlidir. Ayrıca çeşitli yol ağları ve nekropol alanları göstermektedir ki kent günümüz Arapsuyu semti ve Akdeniz Üniversitesinin yer aldığı alanda yayılım göstermiştir.

3.1.2. Hurma Mevkii

Olbia kentinin konumuna ilişkin önermelerden biri de günümüz Konyaaltı ilçesi sınırları içinde yer alan Hurma Mahallesi'ndeki kalıntılardır. Büyük bölümü tahrip edilmiş halde olan kalıntılar, Kaleiçi'den yaklaşık olarak 9 km kuş uçumu mesafede olup Kalimax (Beydağları) eteklerinde yer almaktadır.

Yerleşimi ilk ziyaret eden ekip Spratt – Forbes'tir. Araştırmacılar ''Goormah Köyü'' adını verdikleri yerde birkaç kırık lahit gördüklerini aktarırlar[388]. Yine Spratt – Forbes'e göre burası Olbia'nın kolonisi olan Kadrema'ya aittir[389]. Lanckoronski Olbia'nın Klimax dağlarının eteğinde aranması gerektiğini söyler[390]. Leake ise Olbia'nın Solym dağının ayağında olabileceğini belirtir[391]. Ancak Nevzat Çevik'e göre Hurma kalıntıları Olbia'ya ait olmayıp, küçük bir çiftlik yerleşimidir[392].

Nevzat Çevik, Hurma kalıntılarının bulunduğu yeri şöyle tarif eder:''Beydağların'dan (Kalimax) Hurma'ya uzanan kayalık Üzümcek Dağı'nın kuzey eteklerinde Hacısekilitaşı ve Tahra Gediği arasında dağılıdır'' [393].

Hurma yerleşimini temsil eden kalıntılar, nekropol alanına ait olabilecek lahitler, bir kutsal alan ve bu kutsal alana bağlı bir kabartma, antik yol, lahit atölyesi ve çeşitli yapı kalıntılarından oluşmaktadır.

---

[388]Spratt – Forbes; 207,208; Karl Ritter, **Die Erdkunde von Asien Band IX. Kleinasien Theil II: Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und zur Geschicte des Menschen**, G. Reimer, Berlin, 1859, s. 636; Lanckoronski' nin aktarımına göre burası Luschan' ın lahitler gördüğü yerdir (Eugen Petersen – Felix von Luschan, **Reisen in Lykien Milyas und Kibyratis Reisen im südwestlichen Kleinasien II**, Viyana, 1889, s. 150).
[389]Spratt – Forbes, s.218.
[390]Lanckoronski, s. 18.
[391]Leake, s. 190.
[392]Nevzat Çevik, ''Antalya – Hurma Köyü'nde Bir Çiftlik Yerleşimi'', (Çevik Hurma), **Lykia II**, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 1995, s. 39 – 61.
[393]Çevik Hurma, s. 39.

Yol: Batı nekropolünün yaklaşık 300 metre batısında antik bir yol başlar. Yaklaşık 75 metrelik kısmı görülen taş döşeli yolun genişliği bazı yerlerde 4 metreyi bulmaktadır. Batı tarafına yönelen bu yol olasılıkla Trebenna'ya çıkmaktadır. Yolun görünmeyen doğu kısmı ise Attaleia'ya çıkıyor olmalıdır. Ayrıca bu yola bağlı, yaklaşık 50 ve 60 metre uzunluklarda ara yollarda görülebilmektedir[394].

Kutsal Alan: Antik yolun iki ara yolla birleştiği bölgenin hemen güneyinde yaklaşık 1 metre boyunda bir kabartma yer alır. Çevik'in yorumuna göre bu kabartma tanrı Zeus'u betimlemektedir[395]. Dolayısıyla bu tanrı betimi ile bağlantılı olarak burada bir açık hava kutsal alanın yer aldığı düşünülmektedir[396].

Yapı Kalıntıları: Bu kalıntıların çoğunun planını saptamak olası olmasa da bunların bir çiftlik yerleşimine ait konutlar veya kırsal kamu yapıları olabileceği düşünülmektedir. Kutsal alanın 200 metre kadar doğusunda yer alan kalıntılardan biri diğerlerine göre daha özenli bir yapıdadır. Bu da olasılıkla çiftliğin yöneticisine ait bir konuttur. Duvar işçiliği ve yüzeydeki çeşitli mimari parçalar buranın Geç Roma ve Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenebileceğini göstermektedir. Bunların dışında bir Bizans şapeli de yapı kalıntılarının arasında kendini göstermektedir[397].

Nekropoller: Hurma'da görülen nekropoller doğu nekropolü ve batı nekropolü olmak üzere 2 bölgede toplanmıştır. Hurma nekropolleri büyük yoğunlukta lahitlerle temsil edilmektedir. Doğu nekropolünde 5 ve batı nekropolünde ise yine 5 adet, yer almaktadır. Nekropollerin dışında 5 adet de bağımsız halde duran lahit gözlenmiştir. Lahitlerin üç tanesinde yazıt bulunmaktadır[398].

Lahitler genel olarak M.S. 3. yüzyıla tarihlenmektedir. Nitekim Nevzat Çevik'in yorumuna göre lahitler M.S. 212 yılından önce olamaz. Çünkü lahitler üzerinde Aurelius ve Aurelia önadları gözükmektedir. Bunlar imparatorluk hanedanınca kullanılan isimler olmasına karşın Caracalla dönemiyle birlikte halktan

[394]Çevik Hurma, s. 39.
[395]Çevik'e göre figürün yaslandığı taşlar bölgedeki dağları betimlemektedir. Bu tarzda oturur biçimdeki benzer figürlere Attaleia, Magydos, Perge, Etenna ve Termessos sikkelerinde de rastlanmaktadır.
[396]Çevik, Hurma, s. 41.
[397]Çevik, Hurma, s. 42.
[398]Nevzat Çevik, ''Kent Antalya'nın Arkeolojik Envanteri Projesi II: Hurma Köy Yüzey Araştırmaları'', **14. Araştırma Sonuçları Toplantısı I. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, (Çevik Proje), ss. 237 – 240.

kişilere de Roma vatandaşlığı hakkı tanınmıştır. Bu nedenle bu durum lahitler ve dolayısıyla yerleşim için alt tarihi vermektedir[399].

Lahit Ocağı: Batı nekropolünün 50 metre yukarısındaki kayalık tepede yer almaktadır. Yapılan gözlemler, lahitlerin kaba üretiminin bu ocakta yapıldığını göstermiştir. Bu bağlamda, kaba işçiliği bitirilmiş ancak süsleme ve diğer detayları verilmemiş 3 adet lahit bu ocağın yakınında yer almaktadır[400].

Tamamı belirlenmiş olan Çandır Çayı'nın yanındaki Hurma kalıntılarının geniş bir alana yayılmadığı görülmektedir. Yine lahitlerden ve Bizans şapelinden yola çıkarak buradaki kalıntılar genel olarak M.S. 3. yüzyıla tarihlenmektedir.

Her ne kadar Bean[401] buranın Olbia olabileceğini söylemişse de yerleşim hakkında en güncel ve detaylı araştırmayı yapmış olan Nevzat Çevik buranın Olbia değil, Attaleia ile Trebenna arasında küçük bir çiftlik yerleşimi olduğunu söylemektedir. Lahitlerden birinin üzerinde ''Gömüte zarar verecek kişi Attaleia kasasına 2500 drachmi para cezası ödeyecektir'' ifadesi buranın Attaleia'ya bağlı bir demos olduğuna işaret etmektedir. Bunun dışında Hurma yerleşiminin yakın bir benzeri olan hemen batıdaki Tünektepe'nin kuzeyinde yer alan antik dönem çiftlik yerleşiminde yer alan lahitlerin ve süslemelerin benzerliği bu iki yerleşim arasındaki yakınlığa ışık tutmaktadır[402].

Tüm bu yorumların dışında, John Grainger'in ''The Cities of Pamphylia'' adlı kitabındaki açıklaması da dikkate değer niteliktedir. Yazar, Olbia' nın Hurma'da yer almış olma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmektedir. Nitekim burada bulunmuş olan ve ilk kez H. Metzger tarafından 1952'de yayınlanan bir Arkaik terracotta kadın başı Hurma'da erken bir yerleşimin olduğuna kanıt teşkil eder. Kıbrıs üretimine benzeyen bu terra cotta figürin başı M.Ö. Geç 7. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu dönemde ise buradaki olası en eski kent Olbia'dır[403].

[399]Çevik, Proje, s. 243.
[400]Çevik, Hurma, s. 41.
[401]Bean, s. 96.
[402]Çevik Proje, s. 242.
[403]John D. Grainger, **The Cities of Pamphylia**, Oxbow Books, Oxford, 2009,(Grainger 2009), s. 24; H. Metzger, ''Tête en terre cuite du Musée d'Adalia'', **REA,** Vol. 54, Paris, 1952, ss. 13 – 17.

3.1.3. Kemer / Çalışdağ Tepesi

Antik Olbia'nın lokalizasyonuna ilişkin bir diğer önerme, Antalya kent merkezinin yaklaşık 35 km güneybatısında bulunan ve Kemer ilçesi sınırları içinde yer alan Kocaburun Yarımadası üzerindeki Çalışdağ Tepesi (Çalış Tepesi)' dir (Şekil 95, 96). Bu yer ile ilgili öncül önerme Sencer Şahin tarafından, 2001 tarihli ' 'Olbia und Einige Andere Küstenorte Bei Kemer In Westpamphylien'' adlı makaledir. Şahin, burada yer alan antik kalıntıların Olbia kentine ait olduğunu aktarmıştır. Şahin' e göre ne Hurma ne de Arapsuyu mevkiindeki kalıntılar güçlü bir kaleye ait bulgular vermemektedir. Oysa Kemer'deki Çalışdağ Tepesi güçlü kale nitelendirmesini tam anlamıyla karşılamaktadır[404].

Şahin'in Olbia'yı Kemer mevkiindeki kalıntılarla ilişkilendirmesinin çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle, Şahin' in Kocaburun yarımadası üzerinde yer alan tepedeki Klasik Dönem'e ait kale kalıntılarını Olbia ile ilişkilendirmesinin en önemli nedenlerinden biri, buranın hem Pamphylia' nın başlangıcında yer alan bir konumda bulunması hem de savunmaya son derece elverişli bir yapıda olmasıdır. Nitekim en yüksek noktası 320 m. Olan tepenin rakımı insan yaşamı için son derece uygun koşullara sahiptir ve savunma için son derece elverişlidir. Bunun dışında, M.Ö. geç 4. yüzyılda yaşamış olan Aristoteles ve öğrencisi Teophrastos bölgede esen Idyreus adında kuvvetli bir rüzgârdan bahsederler. Her iki antik yazarın aktarımına göre Idyreus rüzgarı Olbia'dan başlayıp Magydos' a kadar tüm Pamphylia boyunca hissedilir[405]. Idyreus yani Idyros aynı zamanda Ağva Çayı yani günümüz Kesme Çayı'dır. Burası Kemer'in hemen güneyinde, Çalışdağın yamacındadır. Idyros rüzgarının Olbia'dan başlaması ve burada esebilmesi için Idyros nehrinin yakınında olması gerekir. Bu nedenle Şahin, Olbia ile Idyros nehrinin komşu olduğunu savunur[406].

Sencer Şahin'in Olbia'nın lokalizasyonu üzerine yaptığı çalışmaların bir ayağı da kentin kolonisi olan Kadrema' nın konumu hakkındaki araştırmalarıdır. Yazar isim benzerliğinden yola çıkarak Kadrema'yı Gedelma adıyla anılan yere

[404]Şahin 2001, s. 166, 167.
[405]Aristoteles Rose, s. 247;*David Sider ve Carl W. Brunschön* (Ed.), **Theophrastus of Erestus on Wheather Signs**, Brill, 2006, s.223.
[406]Şahin 2001, ss. 151 – 156.

lokalize etmektedir. Gedelma, Kemer' in hemen güneyindeki Kesme Çayı yani antik Idyros'un kaynağının yanında bulunan bugünkü Güneşli Köyü'dür. Köyde bir Ortaçağ Kalesi yer almaktadır. Stephanos Byzantios' un aktarımına göre Kadrema, hububat kurutma işiyle uğraşan bir yerleşimdi[407]. Bu nedenden dolayı Şahin, bu dağ çanağının hububat kurutmak için son derece elverişli olduğunu ve bu nedenle Kadrema'nın bahsettiğimiz Gedelma yani Güneşli Köyünde yer aldığını savunur[408].

3.1.4. Kaleiçi

Yaygın bir görüş olmamakla birlikte Olbia'nın aslında Attaleia'dan önce Kaleiçi'nde yer aldığı da düşünülmektedir. Nitekim Attaleia' nın kuruluş evresi ile Olbia'nın yakın bir ilişkisi vardır. Bu görüş ilk defa D'Anville tarafından aktarılmıştır. D'Anville'in yorumuna göre Olbia aslında Attaleia' nın varolduğuna inanılan yerde yani Kaleiçi yerleşimindedir. Bu nedenle yazar Attaleia'nın Eski Antalya olarak bilinen yerde var olduğunu belirtir. Ancak Eski Antalya' nın aslında Side olduğu genel olarak kabul görmüş bir yaklaşımdır[409]. Kaptan Beaufort D'Anville'in görüşünün doğru olduğunu savunmuştur. Ona göre D'Anville'in görüşünü destekleyen çok sayıda kanıt vardır. Ancak yazara göre asıl sorun, Strabon'un Olbia ile Attaleia arasına yerleştirdiği Kataraktes Irmağı'nın yeridir çünkü Strabon çağlayanın denize aktığını belirtmemektedir. Ancak ırmağının denize gürültülü bir şekilde yüksekten aktığını farz edecek olursak da Olbia ile Attaleia arasında kalan böyle güçlü bir su kaynağı yoktur. Öyle ki Beaufort' a göre antik Attaleia kenti Lara'da yer almalıdır. Çünkü burada Strabon'un aktarımını destekleyen Kataraktes denize dökülmektedir ve bölgede antik kalıntılar mevcuttur[410].

Beaufort'a göre Olbia'nın Kaleiçi bölgesinde yer aldığını gösteren en önemli ipuçlarından biri, buranın Strabon' un belirttiği üzere, güçlü bir kale olmaya elverişli

[407]Byzantios, s. 343.
[408]Sencer Şahin, **Kemer'de Antik Kent…**, 22.08.2000, http://arsiv.ntv.com.tr/news/25402.asp, (11.05.2015).
[409]D'Anville, s. 301.
[410]Beaufort, ss. 133 – 135.

yakın civardaki tek yer olmasıdır. Ayrıca yazar, Kaleiçi'nin batı şeridi boyunca herhangi bir kentin izine rastlamadığını da belirtir[411].

D'Anville ve Beaufort gibi aynı görüşü sahiplenen bir başka kişi de Cramer'dir. Cramer'e göre Strabon'un aktarımı kuşkuya açıktır. Ayrıca ona göre Stephanos Byzantios' un eserini tekrar kaleme almış olan Lucas Holstenius, Olbia'yı Pisidia'da ki Olbasa kentiyle karıştırmıştır. Netice olarak Cramer Adalia' nın aslında Olbia olduğunu, Attaleia' nın ise daha doğuda yer alması gerektiğini aktarmıştır[412].

Mimar Cahit Sönmez tarafından ortaya atılan fikre göre Kaleiçi yerleşimi iki bölümlü olarak kurulmuştur. Hem Osmanlı hem de Avrupalı gezginler tarafından, kent içindeki etnik grupların surlarla ayrılmış farklı bölümlerde yaşadığı aktarılmıştır. Zira yerleşim içindeki sur duvarları bunu kanıtlar niteliktedir. Sönmez, Kaleiçi'nin Osmanlı dönemindeki durumuna atıfta bulunarak bu yerleşimin antik dönemde kuzey ve güney kent olmak üzere iki yerde kurulduğunu aktarmaktadır. Yazara göre Kuzey kent Olbia'yı güney kent ise Korykos'u temsil etmektedir[413] (Şekil 98).

3.2. FENER MEZARI IŞIĞINDA MYGDALIS VE MASOURA'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Nekropolisler antik bir kentin olmazsa olmaz öğelerindendir. İster küçük bir kome isterse bir metropol olsun tüm yerleşimler ölülerini muhafaza edecekleri bir yere sahip olmuştur. Çağlar boyunca farklı gömü tipleriyle birlikte uygulanan yerleşim içi gömüler, M.Ö. 9. yüzyılın başından itibaren yerini yerleşim dışı gömülere bırakmaya başlar. M.Ö. 7. yüzyılın başından itibaren ise Yunan dünyasında gömüler tümüyle yerleşim dışına taşınmış böylelikle ölüler ile yaşayanların dünyası tümüyle ayrılmıştır[414].

Mezarlık alanları seçilirken bazı genel ölçütler dikkate alınmıştır. Örneğin nekropol alanları, ulaşım kolaylığını sağlamak amacıyla kente ulaşan yolların

[411]Beaufort, s. 136.
[412]John A. Cramer, **A Geographical and Historical Description of Asia Minor: With a Map II**, Oxford University Press, Oxford, 1832, s. 275.
[413]Sönmez, s. 33.
[414]Donna C/ Kurtz – John Boardman, **Greek Burial Customs**, Cornell University Press, New York, 1971, s. 49 – 58; Robert Parker, **Miasma: Pollution and Purification in Early Greek Religion**, Clarendon Press, Oxford, s. 71; Hürmüzlü, s. 4.

kenarına yapılmıştır. Bunun dışında, mezarlıklar genellikle tarıma elverişli olmayan araziler üzerine kurulmuştur[415].

M.Ö. 5. yüzyıl sonu ile M.Ö. 4. yüzyıl arasına tarihlenen[416] Fener Mezarı'nın bir yerleşime ait olması gerektiği aşikârdır. Ancak ne yazık ki mezarın bulunduğu bölgenin yakın çevresinde herhangi başka bir antik unsur görülmemektedir. Bu nedenle mezarın Magydos, Masoura ve Mygdalis yerleşimlerinden biriyle bağlantılı olabileceği en kuvvetli ihtimal olarak gözükmektedir. Ancak bu üç yerleşim de mezara oldukça uzakta kalmaktadır. Bunun dışında, bölgedeki modern yapılaşma 2000ler'den sonra yoğunluk göstermeye başlamıştır. Uydu fotoğraflarına bakıldığında, örneğin 2004 yılında buluntu yerinde ve yakın çevresindeki bina sayısı son derece az olup alanın büyük bölümünü herhangi bir işlev için kullanılmayan, boş araziler oluşturmaktadır (Şekil 99). Fakat bölgede imar faaliyetleri artmış olmasına rağmen Fener Mezarı dışında başka hiçbir arkeolojik kalıntı gözlenmemiştir. Bu da bölgede hangi yerleşimin olduğu sorusunu yanıtsız bırakan önemli nedenlerden bir tanesidir.

Magydos kenti birçok antik kaynakta anılmaktadır ve yeri kesin olarak bilinen yerleşimlerdendir. Karpuzkaldıran mevkiinde yer alan Magydos' un Fener Mezarı'na yaklaşık uzaklığı 3,5 km.dir. Masoura'nın mezara uzaklığı 1,30 km, Mygdalis' in ki ise 4,30 km kadardır. Mygdalis ve Masoura adındaki bu antik köy yerleşimlerinin varlığını sadece Stadiasmus Maris Magni' den bilmekteyiz. Bu antik yazına göre Attaleia ile Mygdalis arasında 10 stadia, Mygdalis ile Masoura arasında ise 15 stadia mesafe bulunmaktadır[417]. 2014 yılında Arthur de Graauw tarafından yayınlanan ''Ancient Ports and Harbours'' adlı yayında yazar, Stadiasmus' a atıf yaparak Mygdalis'i, Falez Parkı'nın bulunduğu alana, Masoura'yı ise Fener Mahallesi'ne lokalize etmiştir[418]. Ancak bu ölçümlerin güvenilirliği kuşkuludur çünkü Stadiasmus, bir Periplus'dur. Peripluslar antik dönem denizciliğinde limanları ve demirleme yerlerini gösteren elyazmalarıdır. Antik dönemin kıyı yerleşimleri

[415]Hürmüzlü, s. 6.
[416]Tosun, s. 93.
[417]GGM I, s. 491.
[418]Graauw, s. 177.

hakkında önemli bilgiler verse de Peripluslar' a şüpheyle bakılmaktadır Bu nedenle Stadiasmus tarafından verilen mesafeler kesinlik göstermeyebilir[419].

Fener Mezarı'nın Magydos ve Mygdalis'e ait olma ihtimali düşük görünmektedir çünkü iki yerleşim de mezara oldukça uzak kalmaktadır. Nitekim Magydos' un hâlihazırda tespit edilmiş bir nekropolü vardır. Bunun dışında, belli ki Mygdalis küçük bir yerleşimdir ve etki alanının Fener Mezarı'nın bulunduğu yere kadar gelmesi zor görünmektedir. Fener Mahallesi'nin bulunduğu kıyıya yerleştirilen Masoura ise elimizdeki en güçlü aday olarak gözükmektedir çünkü mezara en yakın yerleşim konumundadır. Ancak ne yazık ki Masoura yerleşiminden herhangi bir ipucu bahsi geçen kıyı şeridi üzerinde görünmemektedir. Dolayısıyla elimizde iki seçenek kalmaktadır. Ya Masoura kıyıdan daha içlere kadar yayılan bir yerleşim olarak varlığını sürdürmüştür ya da bölgede Fener Mezarı'nın ait olduğu başka bir yerleşim var olmuştur.

3.3. KORYKOS SORUNU

Bu tezin ilgili bölümünde Korykos'un etimolojisine ve antik kaynaklardaki yerine değinilmiştir. Korykos'un var olduğu yer genel kanı olarak Kaleiçi'dir. Yani antik Attaleia kentinin yer aldığı bölgede, Attaleia'dan önce balıkçılıkla geçinen küçük yerleşim Korykos var olduğu düşünülmektedir. Modern kaynaklarca bu fikrin ortaya çıkmasındaki en büyük neden Strabon'un aktarımıdır. Bu aktarım şöyledir: ''…Bundan sonra Attaleia kentine gelinir, adını kurucusu Attalos Philadelphos'tan almıştır; o, aynı zamanda büyükçe bir surla çevrilmiş küçük bir çevre kasabası olan Korykos' a da bir koloni göndermiştir.''[420]

Strabon'un bu aktarımından yola çıkarak, Attalos Philadelphos' un Korykos adlı küçük kasabayı genişleterek aynı yerde Attaleia' yı kurduğu görüşü hakim olmuştur. Bunun dışında, 1990'lı yıllarda Doğu Garajı bölgesindeki nekropol kazılarında bulunan Erken Hellenistik objeler de bu görüşü doğrular niteliktedir. Ancak bu hususta Lanckoronski' nin fikri dikkate değer niteliktedir. Yazara göre

[419]James Ermatinger, **Stadiasmus Maris Magni: Armchair Geography or Sailor's Manual ?**, http://apaclassics.org/sites/default/files/documents/abstracts/Ermatinger.pdf, (11.05.2015); Leake Olbia'nın Stadiasmus'da belirtilmemesinin nedeni bu yazının sadece kıyıları gösteren bir perioplus olmasıyla bağlantılı olduğunu aktarır (Leake, s. 190).
[420]Strabon, XIV. I

Strabon' un ''*komşu"* tanımlaması tutarsızdır. Olasılıkla burası Ionia, Lykia veya Kilikya'da ki üç Korykos' tan biriyle karıştırılmıştır. Ayrıca Lanckoronski'ye göre Strabon' un Pamphylia'da ki Korkykos tan haberi yoktur[421].

Pamphylia Korykosu'nun varlığını kanıtlar nitelikte gösterilen bir diğer önemli antik kaynak ise Suidas'ın, ''Κωρυκαίος'' başlığı altında aktardığı bir komedi atasözünü açıklarken ki kullandığı ''Pamphylia'da, Attaleia'nın yanındaki bir burun'' anlamına gelen ''Κώρυκος γὰρ τῆς Παμφυλίας ἀκρωτήριον, παρ' ᾧ πόλις Ἀττάλεια'' ifadesidir[422]. Aynı atasözünden Strabon da bahseder. Ancak Strabon bu deyişi Ionia'daki Korykos Dağı' nın yer aldığı bölge ile ilişkilendirir. Yine aynı bölümde Attalos' un Myonnessos' a koloni göndermesinden bahsedilmektedir[423]. Nitekim bu hikaye Attaleia' nın anlatıldığı bölümle benzerlik göstermektedir. Başka bir bölümde[424] Strabon, Zeniketes' in ele geçirdiği bölgelerin Servilius Isauricus[425] tarafından geri alınışını aktarırken ''...Ἀλόντος δὲ τοῦ ὄρους ὑπὸ τοῦ Ἰσαυρικοῦ, ἐνέπρησενέαυτὸν πανοίκιον. τούτου δ ἦν καὶ ὁ Κώρυκος καὶ ἡ Φάσηλις καὶ πολλὰ τῶνΠαμφύλων χωρία: πάντα δ εἶλεν ὁ Ἰσαυρικός'' ifadesini kullanmıştır. Bu yazından Pamphylia' daki Korykos, Phaselis ve diğer kentler Isauricus tarafından geri alındı ifadesi çıkmaktadır. Yine bu bağlamda; Cicero aynı olayı anlatırken[426], ''*Attaleia' nın ve Olympos' un arazileri"* anlamına gelen ''…Attalensium atque Olympenorum'' ifadelerini kullanmıştır. Strabon ve Cicero' nun ifadelerinden yola çıkan Lanckoronski, Olympos'un yakınındaki Korykos'un Attalensium yani Attaleia halkına ait olabileceğini, bu nedenle de Attaleia' nın kuruluşunda bahsi geçen Korykos' un burası olabileceğini söyler[427].

Strabon'un Korykos üzerine anlattıklarına dair Emin Bosch'un yorumu ise Lanckoronski'nin yorumu ile benzerlik göstermektedir. Bosch'a göre Pamphylia Korykosu önemsenmeyen ve küçük bir yerleşim idi. Strabon ise burayı Lykia Korykosu ile karıştırmıştı. Ancak bir noktada Bosch Lanckoronski'den farklı düşünmektedir. Yazara göre, Strabon Lykia'yı anlatırken buradaki Korykos'un

[421]Lanckoronski, s. 14.
[422]Suidas, Kappa 2299; Photius, Kappa 1330
[423]Strabon, XIV.I
[424]Augustus Meineke (Ed.), **Strabonis Geographica**, Vol. 3, in aedibus B.G. Teubneri, Leipzig, 1898, s. 931 (Bu aktarım Türkçe edisyonda yer almadığı için bu edisyondan alıntılanmıştır.)
[425]Paul T. Keyser, ''Sallust Historiae, Dioskorides and the Sites of the Korykos Captured by P. Servilius Vatia'', **Historia**, Vol. 46: 1, Wiesbaden, 1997,s s. 64 – 79.
[426]Cicero, **De lege Agraria**, 2. 50
[427]Lanckoronski, s.14.

Attalos Philadelphos tarafından kurulduğuna değinmemiştir. Eğer burası Attaleia'ya bağlı olsaydı, Strabon bunu belirtirdi. Yine bunun dışında, Suidas'ın Pamphylia Korykosu üzerine anlattıkları, bu yerleşimin varlığını kanıtlamaktadır. Ayrıca Lykia Korykosu'nun bulunduğu bölge hiçbir zaman Attaloslar'ın idaresi altına girmemiştir. Çünkü burası Apamea barışından sonra Rhodos'a verilmiş daha sonra M.Ö. 168 yılında Romalılar tarafından sahiplenilmiştir[428].

Sonuç olarak iki yazar da tutarlı ve mantıklı görüşler öne sürmüşlerdir. Ancak unutulmamalıdır ki bu iki yazarın da görüşü 90'lı yıllardaki Doğu Garajı kazılarından önce öne sürülmüştür. Nitekim buradaki buluntular Attaleia öncesi bir yerleşimi kanıtlamaktadır. Ancak bu konuda, iki yazarın da mutabık kaldığı görüş, Strabon' un bir karışıklık yapmış olabileceğidir. Zira Strabon açık bir şekilde Attaleia'dan önce aynı yerde Korykos'un var olduğuna dair bir bilgi aktarmaz. Ancak bu noktada özellikle Dionysios Periegetes'in aktarımı önemlidir. Hadrianus döneminin bu kaynağında Korykos; Phaselis, Aspendos ve Perge ile birlikte Pamphylia kentleri olarak belirtilmiştir[429]. Bunun dışında, her ne kadar Doğu Garajı kazılarında Erken ve Orta Hellenistik dönemlere tarihlenen buluntular açığa çıkarılmış olsa da ne yazık ki henüz, burada Korykos'un varlığına dair yazılı bir belgeye ulaşılamamıştır.

[428]Bosch, s. 37.
[429]Dionysos Periegetes 855; GGM 2, s.156.

SONUÇ

‘‘Antalya Kent Merkezi’nin Arkeolojik Haritası ve Lokalizasyon Sorunları’’ adlı yüksek lisans tez çalışmasında, çalışmanın amacı ve kapsamı, bölgenin topografyası, konumu ve tarihi, yerleşimlerin genel özellikleri ve unsurları yer almış bunun dışında lokalizasyonu sorunlu yerleşimlere değinilmiştir.

Çalışmanın başlangıcı olan giriş bölümünde, amaç ve kapsama değinilmiştir. Burada, bu çalışmanın yapılma nedeni, çalışmanın topografik sınırı, hangi antik yerleşimleri kapsadığı ve nasıl bir yöntem izleneceğine aktarılmıştır.

Giriş bölümünden sonra Antalya Kent Merkezi adlı bölümde, Antalya’nın dolayısıyla da Pamphylia Ovası’nın topografyası, iklimi ve sınırlarına değinilmiştir. Daha sonra modern kent merkezini oluşturan ilçeler olan Kepez, Konyaaltı ve Muratpaşa ilçelerinin genel özelliklerinden bahsedilmiş ve ilçelerde hangi antik unsurların yer aldığı belirtilmiştir. Genel tarihçe bölümü ise en erken mağara yerleşimlerine değinilerek başlatılmış daha sonra Hititler Dönemi, Yunan Kolonizasyon Dönemi, Hellenistik Dönem ve Roma Dönemi gelmiştir. Buradaki tarihçe, Pamphylia Bölgesi’nin genel bir tarihçesi niteliğinde olmuştur zira Antalya Ovası’nın tarihi Pamphylia’nın tarihi ile paraleldir.

Çalışmanın temelini oluşturan ve dayanak noktalarını barındıran bölümlerden biri ‘’Antik kaynaklarda Antalya’’ diğeri ise ‘’Araştırma Tarihi’’ adlı bölümdür. Bölgenin antik kaynaklar tarafından nasıl değerlendirildiği ve antik yazarların değinişleri ayrıca önem arz etmektedir. Nitekim bölge kentlerinin lokalizasyonları konusunda en önemli kaynağı antik yazınlar oluşturur. Çünkü bu bölgede yer alan, Olbia, Masoura ve Mygdalis gibi yerleşimlerin varlıklarını antik kaynaklar kanıtlar. Bizans döneminden başlayarak körelen bu kentler modern metropolün dokusu altında yok olup gitmişlerdir. Hatta Attaleia dahi antik dönem dokusunun çok az bir bölümünü yansıtır ve ne yazık ki Attaleia’nın Kaleiçi’nde var olduğunu gösteren az sayıda kanıt vardır. Ancak antik kaynaklar şüphelerimizi yok eder. Bunun dışında Avrupalı erken dönem kartografların yapmış olduğu haritalarda Attaleia’ nın yeri açıkça belirtilmektedir.

Antik kaynaklar içinde Stadiasmus Maris Magni oldukça önemlidir. Çünkü Pamphylia Ovası’nın tüm kıyı yerleşimlerini aralarındaki mesafelere göre

sıralamıştır. Ayrıca diğer antik kaynakların hiçbirinde görülmeyen Masoura ve Mygdalis kırsal yerleşimleri Stadiasmus Maris Magni tarafından aktarılmaktadır.

Antik dönemin ardından, Erken İslam dönemi ve Osmanlı gezginlerinin notları, bölgenin antik dönemini aydınlatmada yardımcı olmaktadırlar. Ancak bu seyahatnameler sadece Attaleia'nın antik dönemine ışık tutmaktadırlar. Çünkü 9. yüzyıldan itibaren Attaleia dışındaki diğer yerleşimlerin tamamı tarih sahnesinden silinmiştir. Erken İslam ve Osmanlı gezginlerinin ise bize verdikleri en önemli bilgiler, kentin demografik yapısı ve genel görünümüdür.

Modern araştırmalara geçiş evresi 18, 19 ve 20. yüzyıllardaki Avrupalı gezginlerin notları ile başlar. Antik kaynakların bilincinde olan ve bölgenin antik dönem kentlerinin lokalizasyonu üzerine ilk yorum, 1698'de kente gelen D'Anville ile başlamıştır. Daha sonra birçok Avrupalı gezgin Antalya'ya gelmiş ve gözlemlerini aktarmıştır. Ancak bilimsel nitelikli ilk çalışma Lanckoronski ile başlar. Yazar son derece ciddi bir çalışmayla Pamphylia'nın tarihine değinmiş ve unsurlarını belgelemiştir. Ancak Lanckoronski daha çok Kaleiçi üzerine yoğunlaşmıştır. Olbia ve Magydos'un konumları üzerine yeteri kadar yer vermemiştir. Beaufort ise tüm bölgeyi detaylı gezmesine karşın yanlış lokalizasyonlar yapmıştır. Zira ona göre Olbia Kaleiçi'nde var olmuştur. Leake kendinden öncekilerden farklı olarak Olbia'nın lokalizasyonu konusuna oldukça önem vermiştir. Ormerod ve Robinson ise yine Olbia'nın konumu üzerine detaylara yer vermişlerdir. Bu hususta, Leake ve Ormerod – Robinson' ın gözlemleri, Olbia araştırmalarının temelini teşkil etmiş ve daha sonra Nevzat Çevik bu yazarların çalışmalarına paralel olarak Olbia' nın lokalizasyonuna yeni bir yorum getirmiştir.

Genel olarak Antalya Kent Merkezi'nde yer alan yerleşimlerin konumları, mimarisi, tarihi ve sosyal yapısı belirsizlikler içermektedir. Nitekim bölgenin, Attaleia kurulmadan önceki siyasi durumu hakkında detaylı bir yorum yapmak olası gözükmemektedir. Ancak antik kaynakları göz önüne alacak olursak M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren bölgede var olan Magydos, Olbia ve Lyrboton Kome'nin siyasi açıdan önemli bir rol oynamadıkları, küçük yerleşimler olarak kaldıkları anlaşılmaktadır. Attaleia ile birlikte bölgede özellikle iktisadi hayatın yoğunluğu artmış ve bu durum Bizans Dönemi'nin sonuna kadar devam etmiştir.

Attaleia öncesi bir yerleşimin varlığı özellikle Doğu Garajı mevkiindeki kazılarla kesinlik kazanmıştır. Bu yerleşim de Korykos olmalıdır. Ancak Kaleiçi'nde ne Korykos'a ne de Attaleia'nın kuruluş dönemine ilişkin mimari bir kalıntı görülememektedir. Son dönemlerde yapılan sur içindeki kazılarda da yerleşimin erken dönemlerine ilişkin herhangi bir ize rastlanmamıştır. Yine de kentin, özellikle kamu yapılarının topografik olarak en uygun olan, düz bir alana yapılmış olabileceğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda Kesik Minare'nin yer aldığı alan özellikle agora ve diğer çeşitli kamu yapıları için uygun görülmektedir. Bu alana bağlı bir sütunlu caddenin varlığı da gerek Sencer Şahin gerekse Cahit Sönmez' in yorumları doğrultusunda olası gözükmektedir. Nitekim Hıdırlık Kulesi Roma Anıt mezarı da bu aks üzerindedir.

M.Ö. 4. yüzyıldan beri varlığı bilinen Magydos' un antik dönem mimarisine ilişkin ciddi bir veri yoktur. Kentin lokalizasyonu Karpuzkaldıran mevkiindeki askeri üssün bulunduğu yere yapılmıştır. Bean burada gördüğü liman kalıntılarından bahseder. Kıyıdaki bu kalıntıların antik Magydos' a ait olması büyük olasılıktır. Eğer kentin ikinci bir limanı yoksa da yerleşim bu limanın kuzey yönünde büyümüş olmalıdır. 70'li yıllarda Antalya Müzesi tarafından yapılan çalışmalarda bulunan stoa, hamam ve su kemeri kalıntıları kentin yerleşim aksına ışık tutmaktadır.

Stadiasmus Maris Magni'de adları geçen Mygdalis ve Masoura yerleşimlerinin çok küçük köyler olduğu kesindir. Nitekim Stadiasmus'dan başka bir antik kaynakta bu iki köyün adına rastlanmaz. Bu iki köy kıyı yerleşimi olsa dahi denizden faydalanabildiklerini söylemek zordur. Çünkü bulundukları alan tamamıyla yüksek falezlerden ibarettir. Sonuç olarak bu iki yerleşimin neden kuruldukları belirsizdir.

Lara semtinin Fener Mahallesi'nde şans eseri bulunan Klasik Dönem mezarı, Magydos ve Masoura yerleşimlerini ilgilendirmektedir. Eğer bu mezarın yakınında başka bir antik dönem yerleşimi yoksa mezar büyük olasıkla Magydos veya Masoura'ya ait olmalıdır. Ancak Magydos'un çok uzakta yer alması Masoura ihtimalini artırmaktadır. Eğer Stadiasmus'un aktarımı doğruysa Masoura yerleşimi Fener Mahallesi'ne oldukça yakın bir yer olan Yeşilbahçe'de yer almaktadır. Bu da Fener Mezarı'nın Masoura'ya ait olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak

henüz mezarın bulunduğu alanın nekropol olduğunu gösteren herhangi bir bulgu yoktur.

Günümüzde Antalya Kent Merkezi'nde yer alan ancak antik dönemde Perge kentine bağlı bir zeytinyağı üretim merkezi olan Lyrboton Kome'nin M.Ö.4. yüzyıldan itibaren var olduğu düşünülmektedir. İlk olarak 1910 yılında Ormerod ve Robinson tarafından keşfedilen, son yıllarda ise Nevzat Çevik tarafından gündeme getirilen yerleşim, antik dokusunu kısmen de olsa koruyabilmiştir. Her ne kadar Antalya'nın merkez Varsak semtinde yer alsa da antik dönemde Attaleia ile

Lyrboton Kome arasında nasıl bir ilişkinin olduğu bilinmemektedir. Ancak bu iki yerleşimin bir yol ağıyla birbirine bağlanmıştır.

Stadiasmus Maris Magni ve Stephanos Byzantios'un aktarımlarından yola çıkarak Attaleia'nın batısında, günümüz Konyaaltı sınırları içerisinde yer aldığı düşünülen Tenedos kentinin lokalizasyonu Olbia'nın lokalizasyon sorununun çözümüne bağlıdır. Çünkü Arapsuyu ve Hurma semtlerindeki kalıntılarından birinin Olbia'ya denk geldiği kesinleştiği takdirde diğer kalıntıların olasılıkla Tenedos'a ait olması gerekmektedir.

Olbia'nın lokalizasyonu, kent merkezi sınırları içerisinde yer alan diğer antik yerleşimlere göre daha karmaşık bir konudur. Kentin lokalizasyonu kesinleştiğinde bölgenin diğer kentlerinin geçmişi de büyük oranda aydınlanacaktır.

Olbia'nın nerede olabileceğine dair genel olarak 3 adet görüş yer almaktadır. Arapsuyu, Hurma ve Antalya merkez sınırlarının dışında yer alan Kemer'deki Çalışdağ Tepesi, Olbia'nın var olduğu düşünülen yerlerdir. Bu görüşlerin kendine göre haklı sebepleri vardır. Örneğin Nevzat Çevik Arapsuyu, Deliktaş mevkiindeki kalıntıları kentle özdeşleştirir. Hurma görüşüne karşı çıkar. Çevik'e göre Hurma'daki yerleşim sadece küçük bir köyün kalıntılarıdır. M.Ö. 4. yüzyıl karakterli duvar da buranın Olbia olma ihtimalini güçlendirir. Bunun dışında, Solymler'in denize ulaşmak amacıyla burada Olbia'da yaşadıklarını da varsayarsak Arapsuyu, Hurma kalıntılarına göre daha baskın gelmektedir. Çünkü Arapsuyu'ndaki yerleşim Hurma'dakine göre denize daha yakın konumdadır. Olbia'nın Arapsuyu'nda yer aldığını varsaydığımızda Stadiasmus Maris Magni'nin burayı neden kaydetmediği soru işareti yaratmaktadır. Zira Mygdalis ve Masoura gibi küçük yerleşimler bile Stadiasmus'da belirtilmiştir. Ayrıca bu kaynakta Attaleia ile Tenedos arasında 20

stadia gösterilmiştir. Bu da yaklaşık olarak 3,5 km yapmaktadır. Kabaca bir hesapla Attaleia ve Arapsuyu kalıntıları da aynı mesafededir. Bu da Arapsuyu kalıntılarının Tenedos kentine ait olabileceğine işaret etmektedir.

Sencer Şahin, Olbia için Çalışdağ Tepesi'ni önermiştir. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi Strabon'un ve diğer antik yazarların tanımlamış olduğu üzere Olbia'nın Pamphylia'nın başlangıcı olduğudur. İkinci neden ise burada yer alan Klasik Dönem kalesinin Strabon'un müstahkam kale tanımlamasını karşılamasıdır. Bu iki açıdan Çalışdağ Tepesi'nin Olbia olabileceğine dair önemli kanıtlar vardır. Ancak burada Pseudo Skylaks'ın aktarımı çelişki yaratmaktadır. Zira Skylaks Lyrnateia Adası yani Sıçan Adası'nın Olbia'dan önce geldiğini belirtmiştir. Bu ada Kemer'den daha doğuda yer almaktadır. Ayrıca bu kadar belirgin bir adanın Skylaks tarafından yanlış yazılması mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle Sencer Şahin'in görüşü de kesinlik arz etmemektedir.

Cahit Sönmez tarafından ortaya atılan, Olbia'nın aslında Kaleiçi'nde var olduğu görüşü ise daha zor bir ihtimal gibi gözükmektedir. Nitekim antik yazarlar Olbia'yı Pamphylia'nın başlangıcı sayarlar. Ancak arada da Tenedos kenti açıkça belirtilir. Eğer Cahit Sönmez'in görüşü doğru olsaydı Pamphlyia'nın başlangıcında Tenedos'un yer alması gerekirdi. Ayrıca Korykos ve Olbia'nın birbiri ile dip dibe yaşamış olması da ihtimal dahilinde gözükmemektedir.

Olbia'nın konumu ile bağlantılı olarak, 2009 yılında Konyaaltı ilçesinin Gürsu semtinde M.S. 3. yüzyıl hamamı olarak tespit edilen yapı da Olbia ve Tenedos'un konumlarının tespitine ışık tutacak niteliktedir.

Eldeki verilerle, Olbia ve Tenedos'un lokalizasyonlarının kesinliği saptanamamaktadır. Yapılan çalışmalar da ancak yorum niteliği taşımaktadır. Kesin sonuca ancak bölgede yapılacak olan sistemli kazılar ile ulaşmak mümkün gözükmektedir. Ayrıca şimdiye kadar yapılan yüzey araştırmaları göründüğü kadarıyla teknoloji desteğinden faydalanmamıştır. Özellikle son yıllarda büyük gelişme gösteren arkeojeofizik yöntemlerin [430] kullanılması, ilgili bölgenin

[430]Arkeojeofizik uygulamalarda doğal ve yapay olmak üzere iki farklı yöntem temel olarak uygulanmaktadır. Gravite yöntemi ve manyetik yöntem doğal kaynaklı yöntemlerdendir. Çeşitli elektriksel, elektromanyetik, sismik, yer radarı ve ip yöntemleri ise yapay kaynaklı yöntemler olarak kullanılmaktadır (Zafer Akçığ ve Rahmi Pınar, **Arkeolojide Jeofizik Yöntemler**, VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1993, ss. 13 – 19); M. Emin Candansayar, ''Arkeoloji Jeofiziği (Archaeogeophysics)'', **Jeofizik Bülteni**, Sayı: 23, 2013, ss. 6 – 9;

sorunlarının çözüme ulaşmasında hızlı ve etkili sonuca götürecektir. Bu bağlamda örneğin Attaleia'nın ve erken yerleşim Korykos'un mimari kalıntılarını aramak amacıyla hem Kaleiçi'nde[431] hem de surların çevresinde arkeojeofizik uygulamalar yapılabilir. Doğru akım / özdirenç yöntemi, manyetik ve elektromanyetik yöntemler gibi çeşitli uygulamalar bu yerleşimlere dair izlerin bulunması için uygulanabilir. Kaleiçi bölgesinin dışında; Olbia, Tenedos, Magydos kentlerinin var olduğu düşünülen yerlerde ve Fener Mezarı'nın çevresinde, modern yerleşimin el verdiği yerlerde bu yöntemlerin uygulanmasında fayda vardır.

English Heritage, **Geophysical Survey in Archaeological Field Evaluation**, English Heritage Publishing, Swindon, 2008, ss. 13 – 18.

[431]Burak Belge, ''Çok Katmanlı Tarihi Kent Merkezlerinin Yönetimi: Kentsel Arkeoloji ve Planlama'', **Planlama**, Say: 2004 / 4, TMMOB Şehir Plancıları Odası, 2004, s. 53, 54.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Appian, The Foreign Wars

Aristoteles, Pseudepigraphus

Arrianos, Anabasis

Cicero, De lege Agraria

Diogenes Laertius, Lives of the Eminent Philosophers

Dionysos Periegetes, Dionysii Orbis Terrae Descriptio

Herodotos, Tarih

Hierokles, Synecdemus

Lucius A. Florus, Epitome of Roman History

Menandros, Encheiridion

Plato, Menexenus

Plinius, Naturalis Historia

Plutarkhos, Büyük İskender (Hayatı ve Savaşları)

Plutarkhos, Plutarch's Lives

Polybius, Histories

Ptolemaios, Geoprahia

Stephanos Byzantios, Ethnica

Strabon, Geographika

Thukydides, The History of Peloponnesian Wars

Titus Livius, History of Rome

Tullius Cicero, In Verrem

Vitruvius, De Architectura

Modern Kaynaklar

Abbasoğlu, Haluk ve Wolfram Martini. ‘*’Perge Akropolisi’nde 1995 Yılında Yapılan Çalışmalar”*, **18. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1996, ss. 51 – 65.

Abbasoğlu, Haluk. ‘’Pamphylia Hamamları: Plan Açısından Bir Değerlendirme”, **60. Yaşında Fahri Işık’ a Armağan Anadolu’ da Doğdu / Festschrift für Fahri Işık zum 60. Geburtstag**, Ege Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 1 – 9.

Abbasoğlu, Haluk. **Pamphylia Bölgesi Roma Devri Hamamları**, (Yayınlanmamış doçentlik tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1982.

Adak, Mustafa ve Celal Güzelyürek. **Mağara Çağından Günümüze Beldibi**, Beldibi Belediyesi Kültür Yayınları I, İstanbul, 2005.

Adak, Mustafa ve Orhan Atvur. ‘’Epigraphisch um Mitteilung aus Antalya II. Die Pamphylische Hafenstedt Magydos’’, **Epigraphica Anatolica**, Heft: 31, Bonn, 1999, ss. 53 – 68.

Adak, Mustafa. ‘’Lokalisierung von Olympos und Korykos in Ost – Lykien’’, **Gephyra**, Vol. 1, Ege Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 27 – 34.

Adak, Mustafa. ‘’Olbia in Pamphylien’’, **Gephyra**, Vol. 3, Ege Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 1 – 23.

Akarca, Aşkıdil. ‘’Varsak Kerch Vazosu’’, **Belleten**, Sayı: 53, Cilt: 14, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1950, ss. 32 – 36.

Akarca, Aşkıdil. **ve Savunması**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.

Akçığ Zafer ve Rahmi Pınar. ‘’Arkeolojide Jeofizik Yöntemler’’, **VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1993, ss. 13 – 39.

Akman, Ayşe ve Aynur Tosun. ’Attaleia Nekropolü (Eski Doğu Garajı – Halk Pazarı Mevkii) Kurtarma Kazısı 2010 Yılı Çalışmaları’’, **20. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu**, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2012, ss. 47 – 71.

Akok, Mahmut. Antalya Şehri İçindeki Hadriyan Kapısının Mimari Kuruluş ve Restorasyonu’’, **Türk Arkeoloji Dergisi**, Sayı: 19, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972, ss. 37 – 54.

Akurgal, Ekrem. ’Anadolu Tarihinin Oluşmasında Jeomorfolojik Özelliklerin Rolü’’, **Anadolu Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 10, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1986, ss. 21 – 30.

Akurgal, Ekrem. **Anadolu Uygarlıkları**, Net Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Albek, Aziz. ‘’Perge Şehri Su Yolları’’, **Belleten**, Sayı: 143, Cilt: 36, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972, ss. 290 – 291.

Albek, Suzan. **Galatlar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Alp, Şebnem. **Hıdırlık Kulesi Antalya’ da Bir Anıt Mezar Arkeolojisi, Rölöve-Restitüsyon-Restorasyon Projeleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2005.

Alpaslan, Sema. ‘’Antalya İli Likya Bölgesinde Bizans Dönemine Ait Taş Eserler 1999 Yılı Araştırmaları’’, **18. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 2001, ss. 107 – 115.

Antalya Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü. **Antalya İl Çevre Durum Raporu 2011**, Antalya, 2012

Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. **Dünden Bugüne Antalya**, Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Antalya, 2012.

Antalya Valiliği. **Antalya Kültür Envanteri Merkez 2003**, Antalya, 2003.

Aran, Berge. ‘’Antalya Cumanun Camisi’’, **Anadolu Sanatı Araştırmaları 2**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1970, ss. 60 – 83.

Aran, Berge. **Anadolu’da Roma Devri Mimarisi: Plan Bakımından Bölgesel Özellikleri Üzerinde Bir Araştırma**, İtü Yayınları, İstanbul, 1971.

Armağan, Abdüllatif. ’XVI. Yüzyılda Antalya (Antalya in the XVI. Century)’’, **Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu**, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Antalya, 2006, ss. 94 – 111.

Arslan Murat ve Nihal T. Önen. ’Akdeniz’ in Korsan Yuvaları: Kilikia, Pamphylia, Lykia, Ionia Bölgelerindeki Korykoslar’’, **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 14, Antalya, 2011, ss. 190 – 205.

Arslan, Murat. ’Pseudo – Skylaks: Periplous’’, **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2012, ss. 239 – 257.

Ballance, M.H. ‘’Cumanin Cami’i at Antalya: A Byzantine Church’’, **British School at Rome**, Vol: 23, Rome, 1955, ss. 99 – 114.

Barlett, W.H. ve Thomas Allom. **Voyage En Syrie Et Dans L’Asie Mineure: Troisiéme Partie**, Fisher, Fills & Cie, Paris, 1840.

Bas, Philippe L. **en Grece et archéologique en Asie Mineure III.1: Inscriptions Tome III, Première Partie**, Chez Firmin Didot Frères, Fils et Cie, Librarires -. Editeurs, Paris, 1870.

Battuta, İbn – i. **İbn Battuta Seyahatnamesi**, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Baydur, Nezahat. ’Yayımlanmamış Bazı Attaleia Sikkeleri’’, **Anadolu Araştırmaları**, Sayı: 10, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1986, ss. 439 – 450.

Bean, George E. **Eskiçağda Güney Kıyılar**, Arion Basım Yayın, İstanbul, 1999.

Beaufort, Francis. **Karamanya**, Çev. Ali Neyzi, Doğan Türker, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 2002.

Beckman Gary ve A. Herry Hoffner. **Hittite Diplomatic Texts**, Scholars Press, Atlanta, 1996.

Belge, Burak. , ‘’Çok Katmanlı Tarihi Kent Merkezlerinin Yönetimi: Kentsel Arkeoloji ve Planlama’’, **Planlama**, Say: 2004 / 4, TMMOB Şehir Plancıları Odası, 2004, ss. 48 – 56.

Birley, Anthony R. **: The Restless Emperor**, Routledge, Oxon, 1997.

Bosch, E. Clemens. **Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957.

Bruyn, Corneille L. **Voyages de Corneille Le Bruyn au Levant, c'est-a-dire, principaux Endroits de L'Asie mineure, dans les Isles de Chio Rhodes, Chypre, & c. De breast que dans les plus considerables Villes d'Egypte, Syria, & Terre Sainte: Tome II**, Paris, 1732.

Bunson, Matthew. ‘’Epigraphisch um Mitteilung aus Antalya II. Die Pamphylische Hafenstedt Magydos’’, **Epigraphica Anatolica**, Heft: 31, Bonn, 1999.

Butler, Alban. **Lives of the Saints**, The Liturgical Press, Minnesota, 1998.

Büyükyörük, Ferhan ve Cihan Tibet. ‘’1998 – 1999 Antalya Doğu Nekropolü Kurtarma Kazıları’’, **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 4, İstanbul, 1999 – 2000, ss. 115 – 169.

Candansayar, Emin M. ‘’Arkeoloji Jeofiziği (Archaeogeophysics)’’, **Jeofizik Bülteni**, Sayı: 23, 2013, ss. 6 – 9.

Cohen, Getzel M. **The Hellenistic Settlements in Europe, The Islands, And Asia Minor**, University Of California Press, Los Angeles, 1995.

Corancez, Louis A. , **Itinéiraire d'une partie peu connue de I'Asiae Mineure**, Chez J. - M. Ebehrard, Imprimeur-Libraire et chez Antoine - Augustin Renouard, Paris, 1816.

Cramer, John A. **A Geographical and Historical Description of Asia Minor: With a Map II**, Oxford University Press, Oxford, 1832.

Çevik, Nevzat ve Fatih Gülşen. 'Kent – Antalya'nın Arkeolojik Envanteri Projesi III: Varsak (Lyrboton Kome) Yüzey Araştırması'', **15. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, ss. 365 – 373.

Çevik, Nevzat. , ''Localization of Olbia on the Gulf of Pamphylia'', **Akdeniz Üniversitesi Likya Araştırma Merkezi ve Arkeoloji Bölümü**, Sayı: 1, Antalya, 1994, ss. 89 – 102.

Çevik, Nevzat. ''An Olive Oil Producing Center in Pamphylia: Lyrboton Kome'', **Lykia III**, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 1997, ss. 79 – 101.

Çevik, Nevzat. ''Antalya – Hurma Köyü'nde Bir Çiftlik Yerleşimi'', **Lykia II**, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 1995, ss. 39 – 61.

Çevik, Nevzat. ''Kent Antalya'nın Arkeolojik Envanteri Projesi II: Hurma Köy Yüzey Araştırmaları'', **14. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, ss. 235 – 251.

Çevik, Nevzat. ''Varsak Sırtlarında Bilinmeyen Bir Yerleşim: Lyrboton Kome ve Değerlerini Bilmediğimiz Değerlerimiz Üzerine'', **Antalya Life Dergisi**, ss. 101 – 104.

D'Anville, Jean B. **Oeuvres: Tome II**, Par M. De Manne Ancien Conservateur Administrateur De La Bibliotheque Du Roi, Paris, 1834.

Danieloğlu, E. **1850 Yılında Yapılan Bir Pamphylia Seyahati**, çev. Ayşe Özil, Suna– İnan Kıraç Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2010.

Demirtaş, Nurgül. **Sikkelerin Işığında Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Kilikia' da Hermes**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

Duggan, T.M.P. ve Tarkan Kahya. 'Some Observations on The Earliest Known Engravings of Attalia - Satalia – Antalya'', **Anadolu Araştırmaları**, Sayı: 19, Cilt: 1, İstanbul, 2010, ss. 41 – 63.

English Heritage. **Geophysical Survey in Archaeological Field Evaluation**, English Heritage Publishing, Swindon, 2008.

Ercenk, Giray. ''Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi'', **Belleten**, Sayı: 216, Cilt: 56, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, ss. 361 – 370.

Erhat, Azra. **Mitoloji Sözlüğü**, , 15. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

Erten, Süleyman F. **Antalya Livası Tarihi**, Antalya, 1922 – 1924.

Fellows, Charles. **A Journal Written During an Excursion in Asia Minor**, John Murray, Londra, 1838.

Gökalp, Nuray. **Attaleia Kent Tarihi ve Yazıt Korpusu**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2008.

Grainger, John D. ''*The Campaign of Cn. Manlius Vulso in Asia Minor",* **Anatolian Studies Vol. 45**, British Institute of Ankara, 1995, ss. 23 – 42.

Grainger, John D. **The Cities of Pamphylia**, Oxbow Books, Oxford, 2009.

Günal, Nurten. ‘’Türkiye’de İklimin Doğal Bitki Örtüsü Üzerine Etkileri’’, **Acta Turcica**, Yıl: 5, Sayı: 1, Ocak 2013, ss. 1 – 22.

Güven, Suna. ‘’Anadolu’ da Roma Takları’’, **4. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, İstanbul, 1986, ss. 103 – 109.

Havkal, İbn. **10. Asırda İslam Coğrafyası**, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014.

Hellenkemper Hansgerd. ‘’Attalos und Attaleia’’, **60. Yaşında Fahri Işık’ a Armağan Anadolu’ da Doğdu / Festschrift für Fahri Işık zum 60. Geburtstag**, Ege Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 332 – 335.

Hellenkemper, Hansgerd ve Friedrich Hild. **Tabula Imperii Byzantini 8. Lykie und Pamphylien, Teil 1**, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2004.

Hill, George F. **Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia and Pisidia**, (*BMC*), Sala Bolognese, Arnaldo Forni, London, 1982.

Hirschfeld, Otto. **Vorläufiger Bericht über eine Reise im südwestlichen Kleinasien, Monatsberichte der königlich Preussichen Akademie der Wissenschaffen**, Berlin, 1874.

Hürmüzlü, Bilge. **Eski Yunan’da Ölü Gömme Gelenekleri**, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2008.

Işık, Fahri. ‘’Anadolu – İon Uygarlığı ‘’Kolonizasyon’’ ve ‘’Doğu Hellen’’ Kavramlarına Eleştirisel Bir Bakış’’, **Anadolu (Anatolia)**, Ankara Üniversitesi DTCF, Ankara, 2009, ss. 53 – 86.

Işık, Fahri. ’Pamfilya ve Anadolu Gerçeği’’, , **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 1, İstanbul, 1996, ss. 23 – 44.

Kara, Onur. ’Attaleia (Antalya) Antik Kenti’nde Bir Bizans Gömü Alanı’’, **22. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu**, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2013, ss. 67 – 85.

Kaya, Mehmet A. ‘’*Anadolu’da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi”,* **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, 1963, ss. 11 – 30.

Kaymak, Gamze. **Die Cumanın Camii à Antalya: Ihre Baugeschichte und ihre byzantinischen Ursprünge Bauaufnahme - Bauforschung - Denkmalpflege / Antalya Cumanın Camii: Mimari Tarihi ve Bizans Kökeni Rölöve - Yapı Analizi - Anıt Koruma ve Bakım**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2009.

Kepçe, Çokay S. **Antalya Karaçallı Nekropolü / The Karacalli Necropolis Near Antalya**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Keskinkılıç, Hülya. **Kentsel ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanlarının Sorunları: Antalya, Kaleiçi Örneği**, (Uzmanlık Tezi), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008.

Keyser, Paul T. ‘’Sallust Historiae, Dioskorides and the Sites of the Korykos Captured by P. Servilius Vatia’’, **Historia**, Vol. 46: 1, Wiesbaden, 1997, ss. 64 – 79.

Korkut, Taner. ‘’Attaleia ve Alp Paşa Oteli’’, **60. Yaşına Sinan Genim’ e Armağan Makaleler**, Ege Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 451 – 457.

Kökmen, Hülya. **Attaleia Kent Kapıları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2004.

Kurt, Mehmet. ‘’*Roma Egemenliğinde Kilikya ve Roma İç Savaşlarının Bölgedeki Yansımaları”*, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2010, ss. 483 – 502.

Kurt, Özgen. **Kaleiçi’nin (Antalya) Kuruluşundan 16. Yüzyıla Kadar Mekânsal Değişimi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Kurtz C. Donna ve John Boardman. **Greek Burial Customs**, Cornell University Press, New York, 1971.

Lanckoronski, Karl G. **Pamphylia ve Pisidia Kentleri I: Pamphylia**, çev. Selma B. Gün, AKMED, İstanbul, 2005.

Leake, Wiliam M. **Journal of a Tour in Asia Minor: With Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country**, John Murray, Londra, 1824.

Levick, Barbara. **Roman Colonies in Southern Asia Minor**, Clarendon Press, Oxford, 1967.

Liddle, H. George ve Robert Scott. **A Greek – English Lexicon**, Clarendon Press, Oxford, 1940.

Lucas, Paul. **Voyage du Sieur Paul Lucas, Fait Par Ordre du Roy Dans La Grece, L'asie Mineure, La Macedoine et L'afrique: Tome I**, Paris, 1722.

Luschan, von F. **Reisen in Lykien Milyas und Kibyratis: Reisen im Südwestlichen Kleinasien Band 2**, Vienna, 1889.

Madran, Emre A. ‘’Koruma İmar Planları ve Antalya Kaleiçi Örneği’’, **Mimarlık**, Sayı: 297, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 2001, ss. 32 – 34.

Magie, David. **Anadolu’da Romalılar: Attalos’ un Vasiyeti**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001.

Magie, David. **Roman Rule in Asia Minor. To the end of the third century after Christ Volume: II: Notes**, Ayer Co. Publishers Inc. , New Hampshire, 1975.

Mansel, Arif M. **Side: 1947 – 1966 Yılları Kazıları ve Araştırma Sonuçları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978.

Mansel, Arif Müfid. ‘’Ein Basaltkessel aus Side’’, **Anatolia**, Ankara Üniversitesi DTCF, Ankara Üniversitesi Basımevi, Sayı:3, Cilt: 0, Ankara, 1958, ss. 1 – 13.

Mansel, Arif Müfid. ’İlk Çağda Antalya Bölgesi’’, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Antalya Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları Yayınları No: 1**, İstanbul, 1956.

Mansel, Arif Müfid. **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984.

Martin, Vivien M. **Description Historique et Geographique de l’Asie Mineure I,** Librairie de la Societe Geographie – Arthus Bertrand, Paris, 1852.

Meineneke, Augustus. **Strabonis Geographica**, Vol. 3, in aedibus B.G. Teubneri, Leipzig, 1898.

Metzger, H. ’Tête en terre cuite du Musée d'Adalia’’, **REA,** Vol. 54, Paris, 1952, ss. 13 – 17.

Mitchell, Stephen. ‘’Galatia under Tiberius’’, **Chiron**, Sayı: 16, Munih, 1986, ss. 17 – 33.

Mommsen, Theodor. **The Provinces Of The Roman Empire From Caesar To Diocletian**, The Macmillan Company, Toronto, 1909.

Moretti, Guiseppe. . Moretti, ‘’Oggetti Antichi Esistenti in Adalia’’, **Annuario Della Regia Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente**, Vol. 3, Istuto Italiano D’arti Grafiche, Roma, 1921, ss. 23 – 27.

Müller, Karl. **Geographi Graeci Minores I**, Instituti Franciae Typograhpi, Paris, 1855, (GGM 1).

Neve, Peter. ‘‘Boğazköy – Hattusas 1986 Kazıları’’, **9. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1987.

Okatan, Fulya. **Attaleia Kent Kapıları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2004.

Onur, Fatih. **Monumentum Pergense Anastasios’un Ordu Fermanı**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2014.

Oral, Mustafa. ’Duvarlar Arasında Antalya Yahudi Cemaati – I’’, **Tarihin Peşinde – Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 5, Konya, 2011, ss. 125 – 140.

Ormerod, H.A ve E.S.G. Robinson. ‘‘Notes and Inscriptions from Pamphylia’’**, The Annual of the British School at Athens**, Cilt: 17, Sayı: 11, 1911, ss. 215 – 249.

Ormerod, H.A. **Piracy in The Ancient World**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1924.

Ortelius, Abraham. **Theatrum Orbis Terrarum**, Anvers, 1570.

Owens, E.J. **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2000.

Önen, Nihal T, Nuray Gökalp ve Ebru Akdoğu. ‘’Pamphylia Bölgesi’ nin Mısır ve Kıbrıs İle Olan İlişkileri’’, **Olba XIX**, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi, Mersin, 2011, ss. 287 – 316.

Önen, Nihal T. ’Hadrians Reisen im östlichen Mittelmeer anhand neuer Inschriften aus Phaselis’’ **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 16, Antalya, 2013, ss. 94 – 106.

Önen, Nihal T. **Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2008.

Öniz, Hakan. **Konumlarına Ve Kullanımlarına Göre Antalya İli Kıyılarında Antik Limanlar Ve Demirleme Yerleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2012.

Özdemir, Rifat. ‘’Osmanlı Döneminde Antalya’nın Fiziki ve Demografik Yapısı (1800 – 1867)’’, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 7, İzmir, 1992, ss. 133 – 166.

Özdizbay, Aşkım. ‘’Pamphylia – Perge Tarihi ve Roma İmparatorluk Dönemi Öncesi Perge’nin Gelişimi: Güncel Araştırmalar Işığında Bir Değerlendirme’’, **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’nun 65. Yaş Armağanı EUERGETES** 2. Cilt, Antalya, 2008, ss. 839 – 873.

Özhanlı, Mehmet. ‘’Side’de Bulunan Bir Yeni Hitit Eserinin Düşündürdükleri’’, **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 10, Cilt: 0, Antalya, 2007, ss. 17 – 30.

Özmen, Tamer M. **Deprem ve Antalya'nın Depremselliği**, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Antalya Şubesi, Antalya, 2007.

Öztürk, Hüseyin S. **M.Ö. II. – M.S. IV. Yüzyıllarda Likya – Pamfilya Bölgesinde Kırsal Alan Güvenliği**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Paribeni ve Romanelli. ''Studi e Ricerche Archeologiche Nell'Anatolia Meridionale'', **Monumenti Antichi**, Vol. 23, Mainz, 1914, ss. 6 – 274.

Parker, Robert. **Miasma: Pollution and Purification in Early Greek Religion**, Clarendon Press, Oxford, 2001.

Pekman, Adnan. **Perge Tarihi: History of Perge**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

Petersen, Eugen ve Felix Luschan. **Reisen in Lykien Milyas und Kibyratis Reisen im südwestlichen Kleinasien II**, Wien, 1889.

Rigsby, Kent J. ''*Provincia Asia",* **American Philological Association Vol. 118**, 1988, ss. 123 – 153.

Ritter, Karl. **Die Erdkunde von Asien Band IX. Kleinasien Theil II: Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und zur Geschicte des Menschen**, G. Reimer, Berlin, 1859.

Rott, Hans. **Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kapodokien und Lykien: darstellender Teil**, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher, Leipzig, 1908.

Saraçoğlu, Hüseyin. , **Türkiye Coğrafyası Üzerine Etüdler Cilt III, Akdeniz Bölgesi 1. Kısım**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.

Sevin, Veli. **Anadolu Arkeolojisi**, Der Yayınları, İstanbul, 2003.

Sider David ve Carl W. Brunschön. **Theophrastus of Erestus on Wheather Signs**, Brill, 2006.

SNG France 3. **Sylloge Nummorum Graecorum France 3 Cabinet des Médailles: Pamphylie, Pisidie, Lycanonie, Galatie**, Bibliothéque Nationale de France, Paris, 1994.

Sönmez, Cemil C. **Antalya Kenti Kalesi'nin Tarihi: Burçlar, Kapılar ve Sur Duvarları**, Mimarlar Odası Antalya Şubesi, Antalya, 2008.

Speller, Elizabeth. , **Following Hadrian: A Second – Century Journey Through the Roman Empire**, Oxford University Press, New York, 2003.

Spratt, T.A.B. ve Forbes E. , **Travels in Lycia, Milyas and the Cibyratis by T.A.B. Spratt and E. Forbes**, John Van Voorst, Paternoster Row, 1847.

Stochove Vincent. , **Voyage du Levant**, Chez Hubert Anthoine Velpius, Brüksel, 1662.

Stupperich, Reinhard. ''Das Grabmal eines Konsularen in Attaleia'', **Istanbuler Mittelungen**, Sayı: 41, İstanbul, 1991, ss. 417 – 422.

Süer, Ayşe. The Analysis of Historical/Cultural Pattern Development And Conversation Plans of Antalya Kaleiçi: **Antalya Kaleiçi Yerleşmesinin Kültür Dönemleri Açısından Kent Dokuları ve Koruma Planlarının İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İYTÜ Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2006.

Şahin, Sencer. , ''Bau Einer Säulenstrasse in Attaleia (Pamphylien) Unter Tiberius – Caligula ?'', **Epigraphica Anatolica**, Heft: 25, Bonn, 1995, ss. 25 – 28.

Şahin, Sencer. ‘‘Die Inschriften von Perge: Teil I’’, **Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien Band 54,** Rudolf Habelt GMBH, Bonn, 1999.

Şahin, Sencer. ‘‘Epigraphisch um Mitteilung aus Antalya V: Olbia und andere Küstenort bei Einigen dem Band in Westpamphylien’’, **Epigraphica Anatolica**, Heft: 33, Bonn, 2001, ss. 145 – 167.

Şahin, Sencer. ‘‘Perge Territoriumundaki Antik Varsak Yerleşimi: Lyrboton Kome – Elaibaris’’, **Çağlar Boyunca Anadolu’da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu**, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1996, ss. 437 – 445.

Şen, Ömer L. ve Ozan M. Göktürk, **Antalya’da Meydana Gelen Şiddetli Yağış Olaylarına Topoğrafyanın Etkisinin Bir Bölgesel İklim Modeli İle Araştırılması**, TÜBİTAK, İstanbul, 2006.

Takmer, Burak ve Nihal T. Önen. **Via Sebaste: Anadolu’nun En İyi Korunmuş Roma Yolu’nun Varsak’tan Geçen Güzergahı**, (Takmer ve Önen 2007) Varsak Belediyesi, Antalya, 2007.

Takmer, Burak ve Nihal T. Önen. ‘’Batı Pamphylia Antik Yol Araştırmaları: Via Sebaste’nin Perge – Klimaks Güzergahında Yeni Bir Yol Kalıntısı’’, , **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 11, İstanbul, 2008, ss. 109 – 133.

Talbert, Richard J.A. **Rome’s World: The Peutinger Map Reconsidered**, Cambridge University Press, New York, 2010.

Täubler, Eugen. ‘’Pamphylien’’, **Glotta 15**, Göttingen, 1927, ss.146 – 150.

Tekoğlu, Recai. ‘‘Eski Pamfilya Halkları ve Dilleri’’, **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü Sayı: 5, Antalya, 1999 – 2000, ss. 49 – 57.

Tekoğlu, Recai. ‘‘Prehistorya’dan Tarihi Dönemlere Kadar Antalya Bölgesi’’, **Dünden Bugüne Antalya**, Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2. Baskı, Antalya, 2012, ss. 66 – 74.

Tosun, Aynur. ‘‘Lara – Fener Mahallesi, 1975 Sokak, 5745 Ada, 15 Parsel Mezar Kurtarma Kazısı’’, **17. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu**, Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2009, ss. 89 – 102.

Toynbee, J.M.C. **Death and Burial In The Roman World**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1971.

TÜİK. **Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2014.

TÜİK. **İstatistiklerle Türkiye 2013**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2013

Uğurlu, Elif. ‘‘*Olympos ve Zeniketes Kalesinin Lokalizasyonu”,* **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 10, Antalya, 2007, ss. 1 – 23.

Umar, Bilge. **Türkiye’ de Tarihsel Adlar**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2009.

Uzunçarşılı, İsmail H. **Osmanlı Tarihi 1. Cilt: Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan İstanbul’un Fethine Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Varkıvanç, Burhan ve Hülya Kökmen. ‘‘Attaleia’ nın Anıtsal Mezarları Üzerine Bazı Gözlemler’’, **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 14, İstanbul, 2011, ss. 223 – 235.

Varkıvanç, Burhan. ‘‘Antalya Kaleiçi’nde Taş Mimarideki Teknik Sürekliliğe İlişkin Bir Gözlem’’, **Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı / ADALYA**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, Sayı: 12, İstanbul, 2009, ss. 389 – 407.

Varkıvanç, Burhan. ‘‘Antalya Surlarının Oluşum Süreci Üzerine Bazı Gözlemler", **Taşa Yazılan Zafer: Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnâmesi**, İstanbul, 2008, ss. 55 – 62.

Vossius, Isaac G. **Periplus Scylacis Caryandensis**, Amsterdam, 1639.

Wallace Richard ve Wyne Williams. **Tarsuslu Paulus’ un Üç Dünyası**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2012.

Whiton, James M. **A Lexicon Abridged From Liddle & Scott’s Greek – English Lexicon: The Eighteenth Edition**, Harper & Brothers Publishers, New York, 1879.

Wycherley, R.E. **Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu ?,** Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993.

Yalçınkaya, Işın. ‘‘Karain Kazısı’’, **Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu’nun 30. Yılı Anısına Türkiye Arkeolojisi**, Ankara, 2008, ss. 128.

Yaşar, N. **Antalya Kent Surları Çalıştayı**, Mimarlar Odası Antalya Şubesi Yayınları, Antalya, 2011.

Yegül, Fikret. **Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.

Yener, Azize. ''Antalya – Gürsu Roma Hamamı Kazısı'', **Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi**, Sayı: 11, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2011 – 2013, ss. 17 – 31.

İnternet Kaynakları

http://antalyaobm.ogm.gov.tr/Sayfalar/Ormanlarimiz/OrmanVarligi.aspx , (01.08.2015).

http://tarim.gov.tr/Belgeler/Mevzuat/Talimatlar/ToprakAraziSiniflamasiStandartlariTeknikTalimativeIlgiliMevzuat_yeni.pdf , (01.08.2015).

http://nazimplan.antalya.bel.tr/50000plan_raporu.pdf (12.04.2015).

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.55c41308028818.29843973 , (01.08.2015).

Çevik, Nevzat. ''Antalya'nın Tokası: Varsak (Lyrboton Kome) İçin Önerilerim'', **Bizim Antalya**, 04.02.2014, http://www.bizimantalya.com/kose_yazisi-47093-_ANTALYANIN_TOKASI_VARSAK_#.VXdbeNLtmko, (10.04.2015).

De Graauw, Arthur. **Ancient Ports Volume 1**: **The Catalogue**, 2014, http://www.ancientportsantiques.com/wp-content/uploads/pdf/AncientPortsVol-I-List.pdf, (10.04.2015).

http://blogs.wlc.edu/anatolianroads/roads/magydos-road/magydos-cut/

Sencer Şahin, **Kemer'de Antik Kent…**, 22.08.2000,

http://arsiv.ntv.com.tr/news/25402.asp, (11.05.2015).

James Ermatinger, Stadiasmus Maris Magni: Armchair Geography or Sailor's Manual?, http://apaclassics.org/sites/default/files/documents/abstracts/Ermatinger.pdf, (11.05.2015).

EKLER

EK 1: TABLOLAR

Tablo 1: Pamphylia kentlerinin durumu

	KONUM	KAZI DURUMU	YAYIN / PLAN	LOKALİZASYON KESİNLİĞİ
ASPENDOS	BELKIS / SERİK	YAPILMIŞ	VAR	VAR
ATTALEIA	KALEİÇİ/MURATPAŞA	VAR	VAR	VAR
CORACESIUM	ALANYA MERKEZ	YAPILMIŞ	VAR	VAR
LYRBOTON KOME / ELAIBARIS	VARSAK / KEPEZ	YOK	VAR	VAR
MAGYDOS	KARPUZKALDIRAN	YOK	VAR	VAR
MASOURA	FENER MAH (?)	YOK	YOK	YOK
MYGDALIS	YEŞİLBAHÇE (?)	YOK	YOK	YOK
OLBIA	KONYAALTI İLÇESİ (?)	YOK	VAR	YOK
PERGE	MURTUNA / AKSU	VAR	VAR	VAR
RHUSCOPOUS	ERMENEK MAH.	YOK	YOK	YOK
SELEUKIA / LYRBE	BUCAKŞEYHLER / MANAVGAT	YAPILMIŞ	VAR	VAR
SİDE	SELİMİYE / MANAVGAT	VAR	VAR	VAR
SİLLYON	YANKÖY / SERİK	YOK	VAR	VAR
TENEDOS	HURMA /KONYAALTI (?)	YOK	YOK	YOK

Tablo 2: Kaleiçi ve yakın çevresi anıtsal Selçuklu ve Osmanlı Dönemi yapıları

Yivli Minare	1219 – 1238
Yivli Minare (Alâeddin) Camii	1372
Karatay Medresesi	1250
Gıyaseddin Keyhüsrev Medresesi	1239
Selçuklu (İmaret) Medresesi	13. yy. ortaları
Tekeli Mehmet Paşa Camii	16.yy. sonu
Alâeddin Camii /Panhagia Kilisesi	1834
Kesik Minare (Korkut) Camii	1455
İskele Camii Mescidi	1903
Ahi Yusuf Türbesi	1249
Ahi Kızı Mescidi	14. yy.
Karamolla Mescidi	13. yy.
Gâvur Hamamı	19. yy.
Nigar Hatun Türbesi	1502
Zincirkıran Mehmet Bey Türbesi	1377
Yeni Kapı Rum Kilisesi	19. yy.
Mevlevihane	1225

EK 2: ŞEKİLLER

Şekil 1: Antalya kent merkezi çevresindeki mağaralar

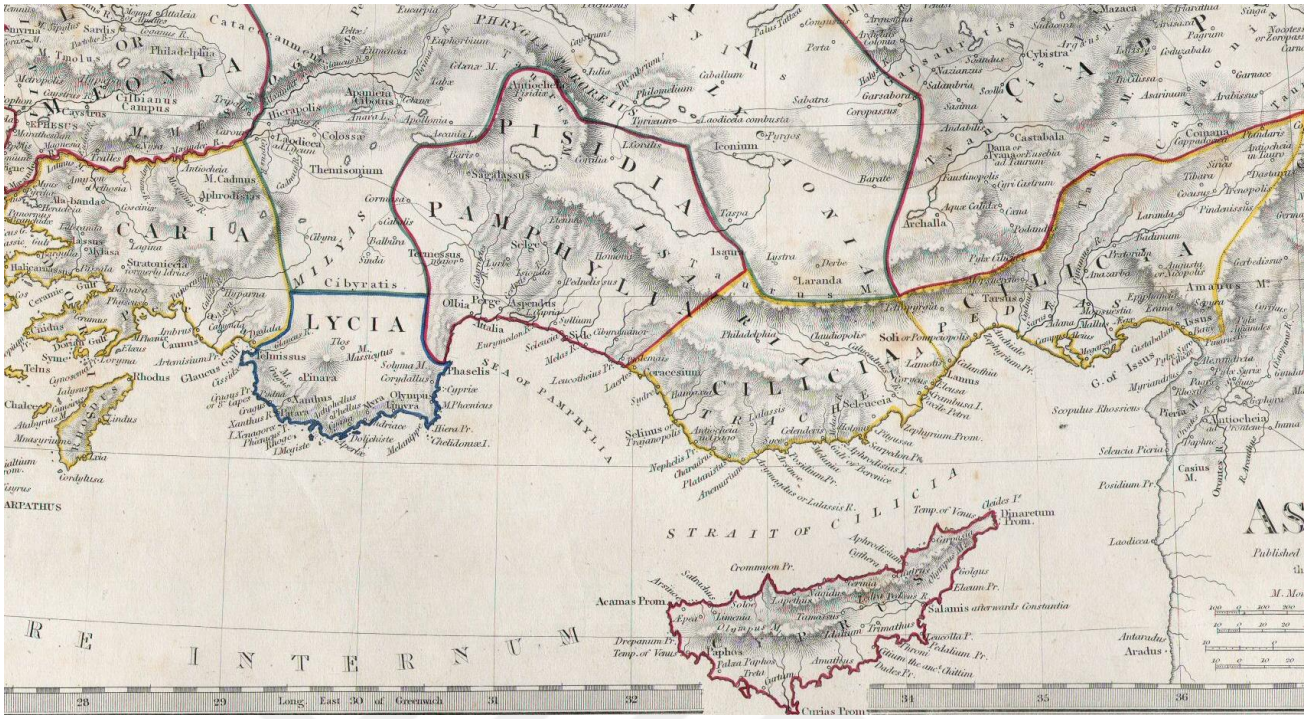
Kaynak: Görüntü: Google Maps 2015, Aplikasyonlar: A. Aşınmaz, (15.10.2015).

Şekil 2: M.Ö. 420 – 370 yılları arasına tarihlenen Aspendos sikkesi

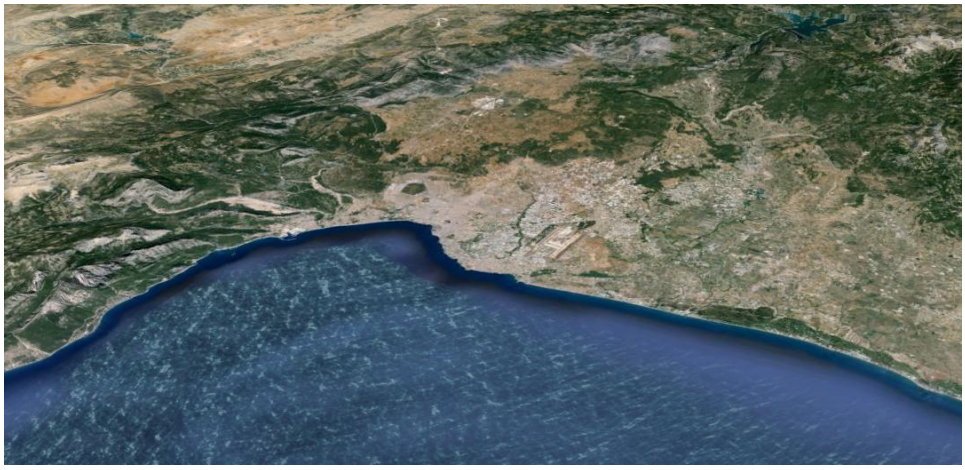

Kaynak:http://www.wildwinds.com/coins/greece/pamphylia/aspendos/SNGFr_059.jpg (01.08.2015).

Şekil 3: Pamphylia ve komşusu olan bölgeler

PAMPHYLIA
PISIDIA
LYCIA
CARIA
CILICIA
Cibyratis
Themisonium
Sagalassus
Selge
Termessus
Olbia
Aspendus
Perge
Attalia
Sida
Phaselis
Olympus
Chimera
Myra
Limyra
Xanthus
Telmessus
Rhodus
Laranda
Isaura
Lystra
Derbe
Tarsus
Soli or Pompeiopolis
Philadelphia
Claudiopolis
Seleuceia
Lamus
Anemurium
Celenderis
Sarpedon Pr.
Dimaretum Prom.
Cragus M.
Cyprus
Acamas Prom.
Salamis afterwards Constantia
Paphos
Curias Prom.
Aradus
Casius M.
Posidium Pr.
Laodicea
Seleucia Pieria
Scopulus Rhossicus
Amanus M.
Taurus M.
Archalla
Barata
Iconium
Castabala
Cybistra
Nazianzus
Salambria
Garsaboras
Sabatra
Perta
Julia
Philomedium
Apollonia
Antiochia
Colossa
Laodicea
Apamea Cibotus
Metropolis
Philadelphia
Tmolus
Caystrus
Cibianus Campus
EPHESUS
Magnesia
Tralles
Antiochia
M. Cadmus
Aphrodisias
Mylasa
Halicarnassus
Stratonicea
Lagina
Cnidus
Caunus
Telmessus
Glaucus Gulf
Chalcedon
Lindus
Loryma
Gulf of Symi
Gulf of Doris
Gulf of Glaucus
Gulf of Telmessus
Gulf of Iasus
Gulf of Issus
Gulf of Myriandus
Gulf of Rhodes
Gulf of Scopulus
Gulf of Seleucia
Gulf of Attalia
Gulf of Adalia
Gulf of Perge
Gulf of Aspendus
Gulf of Olbia
Gulf of Selge
Gulf of Sagalassus
Gulf of Themisonium
Gulf of Colossa
Gulf of Laodicea
Gulf of Apamea
Gulf of Metropolis
Gulf of Philadelphia
Gulf of Tmolus
Gulf of Caystrus
Gulf of Cibianus Campus
Gulf of Ephesus
Gulf of Magnesia
Gulf of Tralles
Gulf of Antiochia
Gulf of M. Cadmus
Gulf of Aphrodisias
Gulf of Mylasa
Gulf of Halicarnassus
Gulf of Stratonicea
Gulf of Lagina
Gulf of Cnidus
Gulf of Caunus
Gulf of Telmessus
Gulf of Glaucus
Gulf of Chalcedon
Gulf of Lindus
Gulf of

Şekil 5: Antalya'nın topografyasını gösterir uydu fotoğrafı

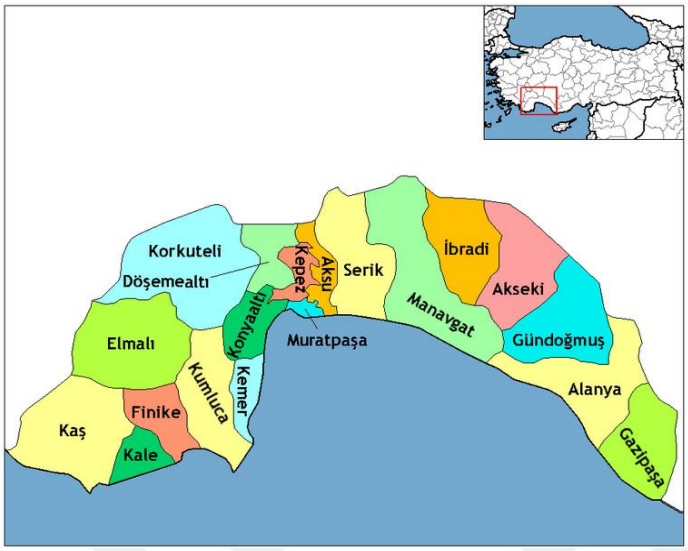
Kaynak: Google Earth, (15.10.2015).

Şekil 6: Antalya' nın topografyasını gösterir harita

Kaynak: Google Maps 2015, (15.10.2015).

Şekil 7: Antalya'nın ilçeleri

Kaynak:http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/01/Antalya_districts.png (01.04.2015).

Şekil 8: Antalya Kent Merkezi'ndeki nehirlerin antik dönem ve günümüzdeki durumları arasındaki farklar

Kaynak: http://pleiades.stoa.org/map_recent, (01.04.2015).

Şekil 9: 1990'lı yıllarda Antalya'nın merkezinden denize dökülen ancak günümüze ulaşamamış su kaynakları

Kaynak: Fotoğraf. B. Eraşkın

Şekil 10: Katarhaktes (Düdensu)'in Lara / Karpuzkaldıran Mevkii'den denize döküldüğü yer

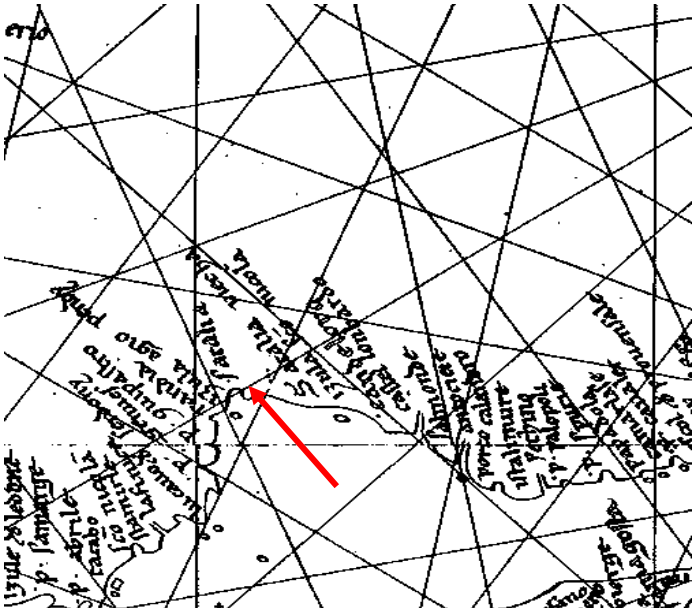
Kaynak: Fotoğraf. A. Aşınmaz

Şekil 11: M.S. 4. ve 5. Yüzyıllardaki antik dönem yol ağlarını gösteren Tabula Peutingeriana

Kaynak: Adnan Pekman, **Perge Tarihi: History of Perge**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, resim 2.

Şekil 12: M.S. 13. Yüzyıla ait Carta Pisana

Kaynak:http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0c/Carte_Pisane_Jomard.png (12.06.2015).

Şekil 13: Abraham Ortelius tarafından 1570 yılında tasarlanmış harita üzerinde Settalia olarak gösterilen Antalya

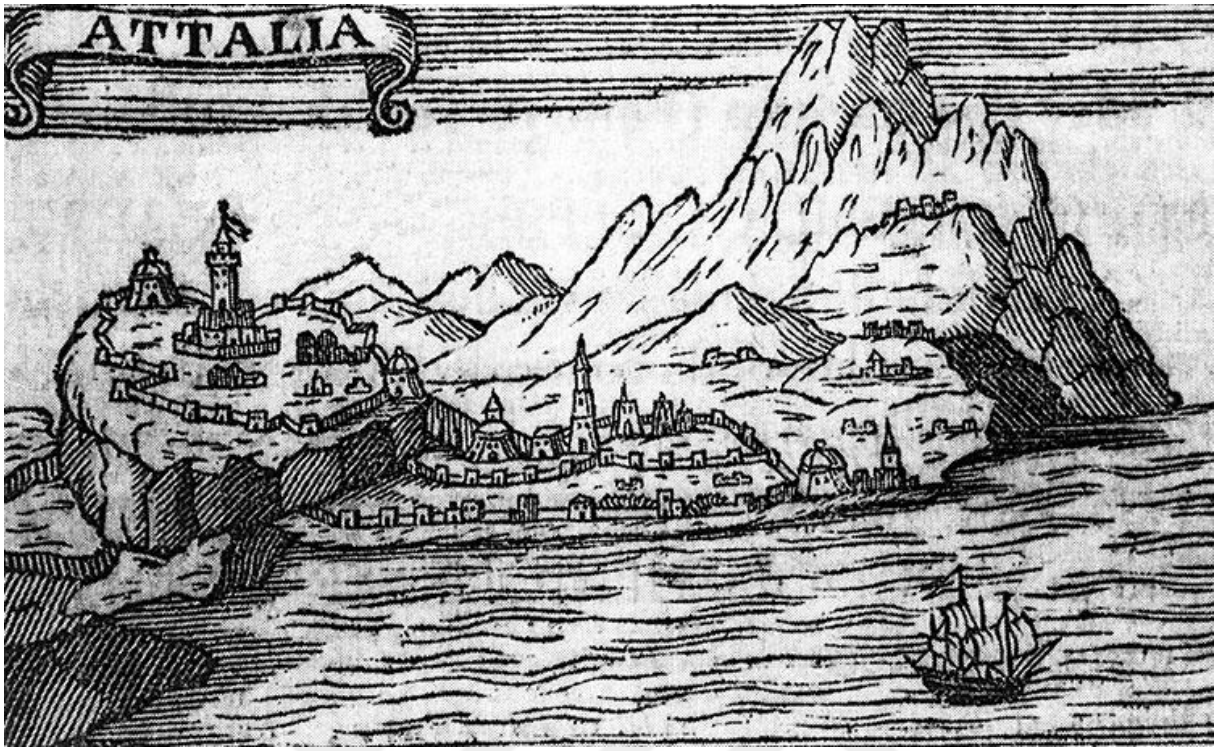
Kaynak: Ortelius, s. 51.

Şekil 14: Johannes Peeters ve Lucas Vorsterman tarafından 1660'lı yıllarda çizilmiş Antalya gravürü

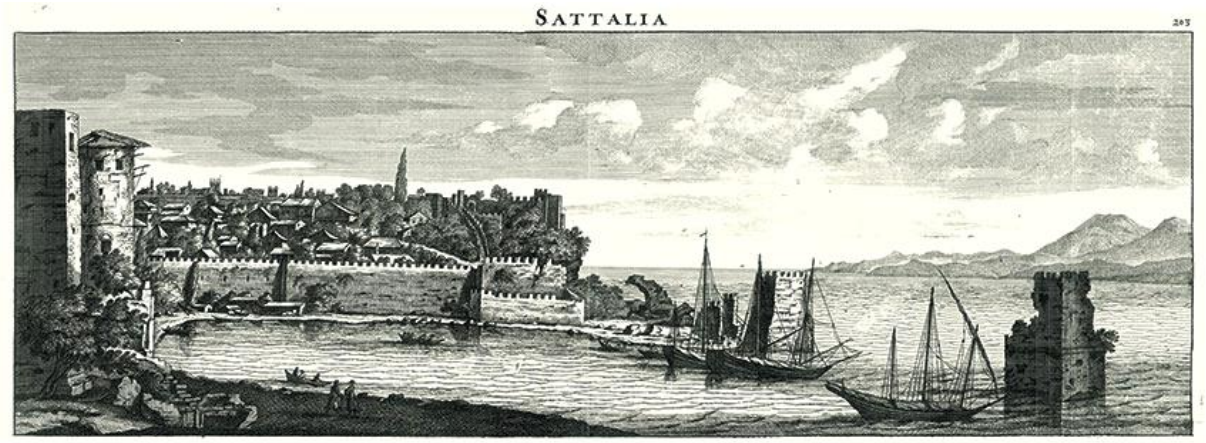
Kaynak: http://www.swaen.com/zoomV2.php?id=17634&zif_first=true (12.06.2015).

Şekil 15: 1580 yılına tarihlendirilen bir Antalya gravürü

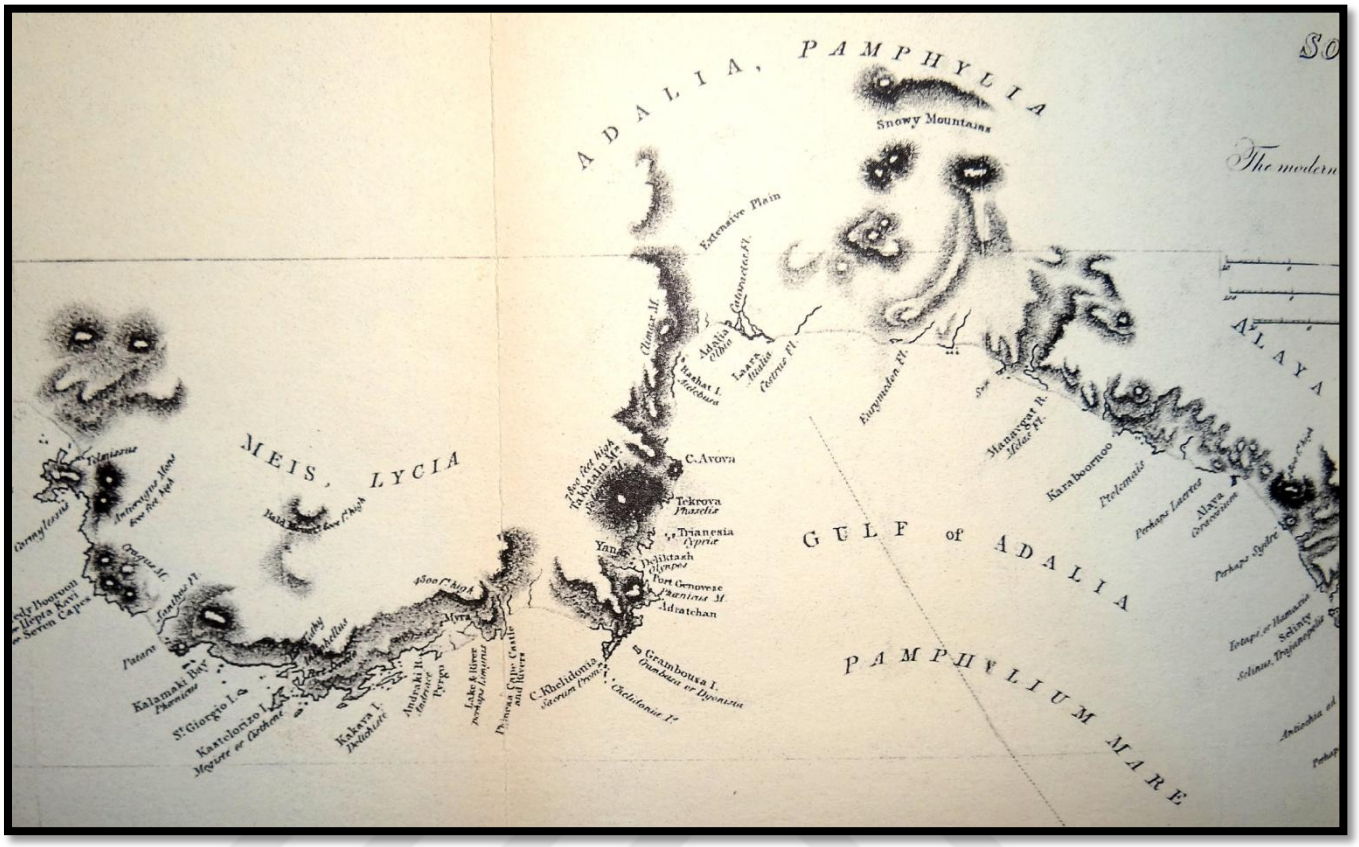
Kaynak: Duggan – Kahya, s. 62.

Şekil 16: Corneille Le Bruyn'un 1728 yılına ait Antalya çizimi

Kaynak: Bruyn, s. 393.

Şekil 17: Akdeniz kıyısı ve antik unsurlarının Beaufort tarafından çizilmiş haritası

Kaynak: Beaufort, Harita 1.

Şekil 18: Beaufort'un Antalya'nın kıyıdan görünüşünü gösteren çizimi

Kaynak: Beaufort, s. 124.

Şekil 19: Bartlett'in 1840'lı yıllara ait Antalya gravürü

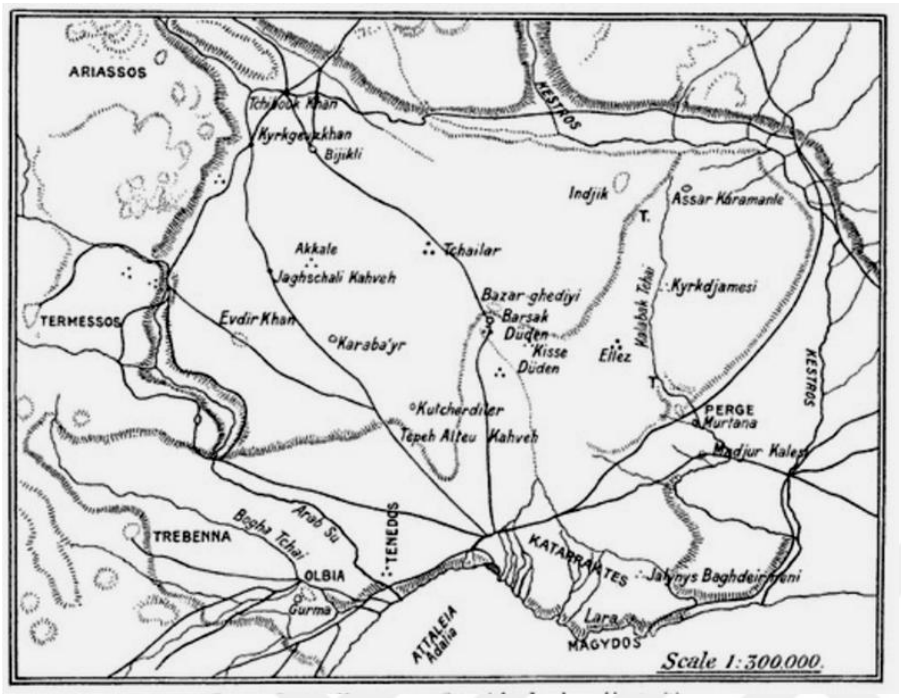
Kaynak: W.H. Bartlett ve Thomas Allom, **Voyage En Syrie Et Dans L'Asie Mineure: Troisiéme Partie**, Fisher, Fills & Cie, Paris, 1840, s. 62.

Şekil 20: Lanckoronski'den Antalya surlarının gösteren çizim

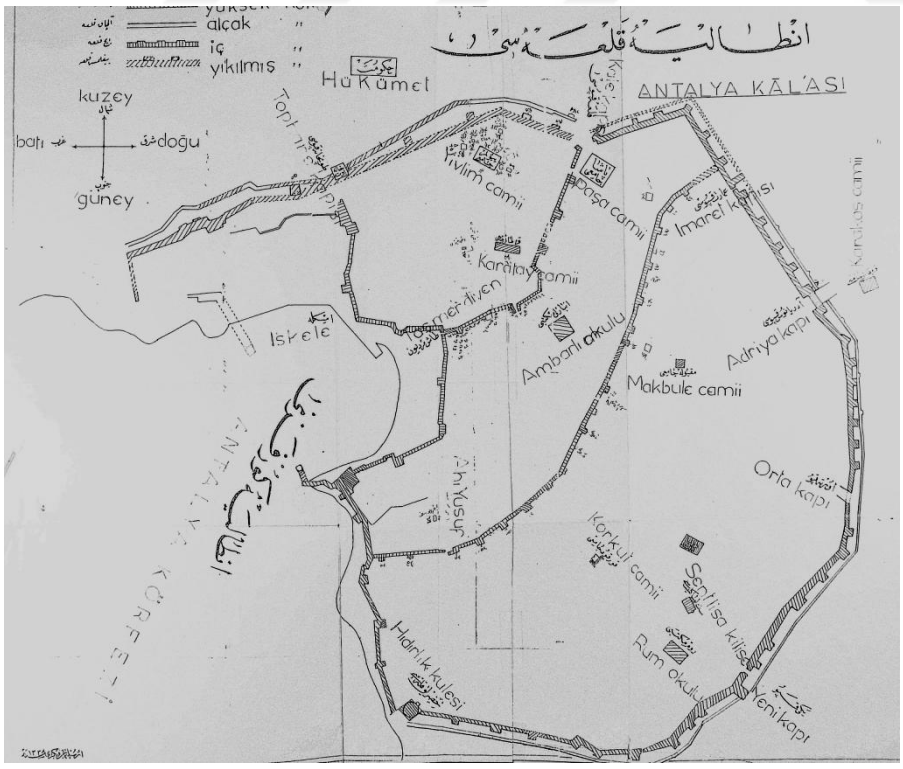
Kaynak: Lanckoronski, s. 7.

Şekil 21: Ormerod – Robinson tarafından Antalya Kent Merkezi çevresindeki antik unsurları gösteren harita

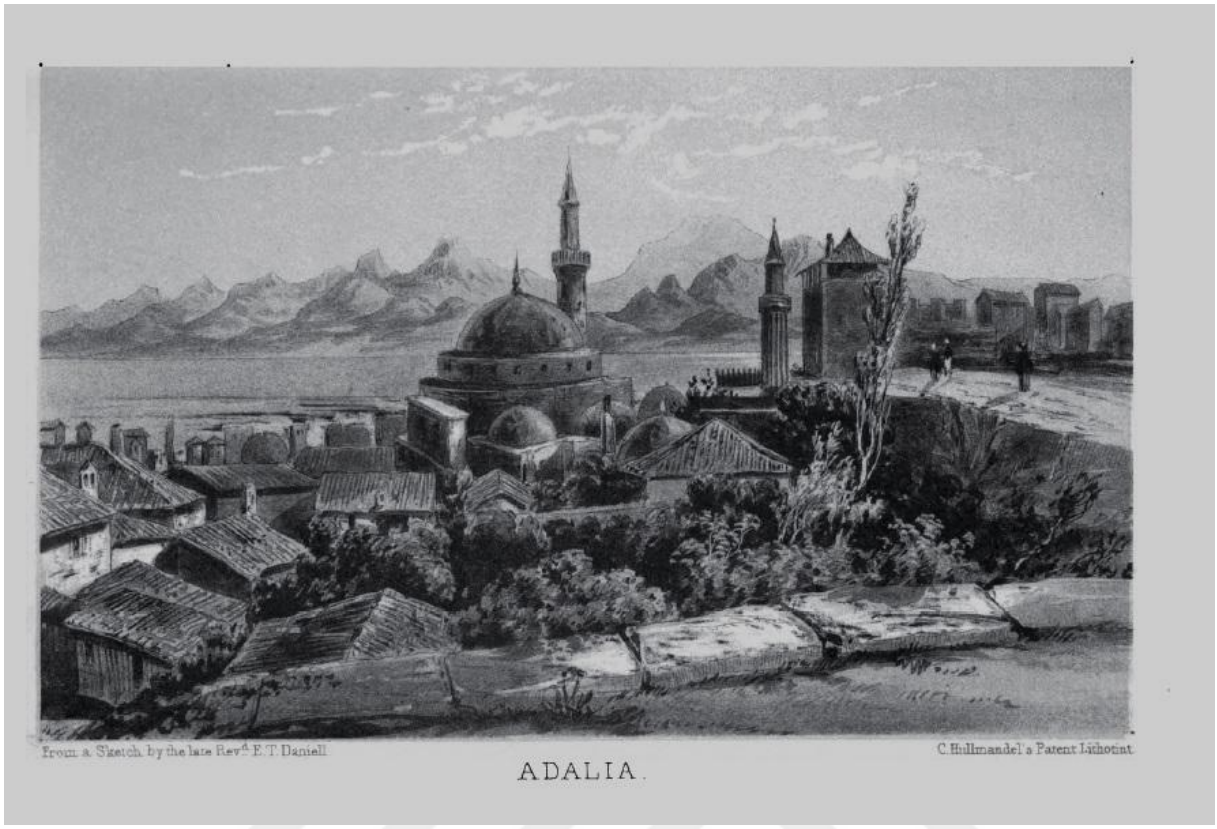
Kaynak: Ormerod – Robinson, s. 216.

Şekil 22: Süleyman Fikri Erten tarafından hazırlanan Kaleiçi haritası

Kaynak: Erten, Harita 1.

Şekil 23: Spratt – Forbes'in Antalya / Kaleiçi çizimi

Kaynak: Spratt – Forbes, s. 37.

Şekil 24: Muratpaşa İlçesi'nde yer alan Attaleia, Mygdalis, Masoura, Magydos ve Fener Mezarı

Kaynak: Google Maps, Aplikasyonlar: A. Aşınmaz, (15.10.2015).

Şekil 25: Modern Kaleiçi' nin havadan görüntüsü

Kaynak: http://sirtcantam.com.tr/wp-content/uploads/2014/03/kaleici.jpg (01.08.2015).

Şekil 26: M.Ö. 2. Yüzyıl Attaleia sikkesi. Ön yüzde Poseidon başı arka yüzde Nike ve ΑΤΤΑΛΕΩΝ lejantı yer almaktadır.

Kaynak: http://www.wildwinds.com/coins/greece/pamphylia/attaleia/Baydur_110.jpg (01.08.2015).

Şekil 27: M. Ö. 2. Yüzyıl Attaleia sikkesi. Ön yüzde yunus figürü arka yüzde dümen yer almaktadır.

Kaynak:http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=400&pid=1029#top_display_media (01.08.2015).

Şekil 28: Attaleia kentinin başlıca yapılarını gösteren rekonstrüksiyon denemesi

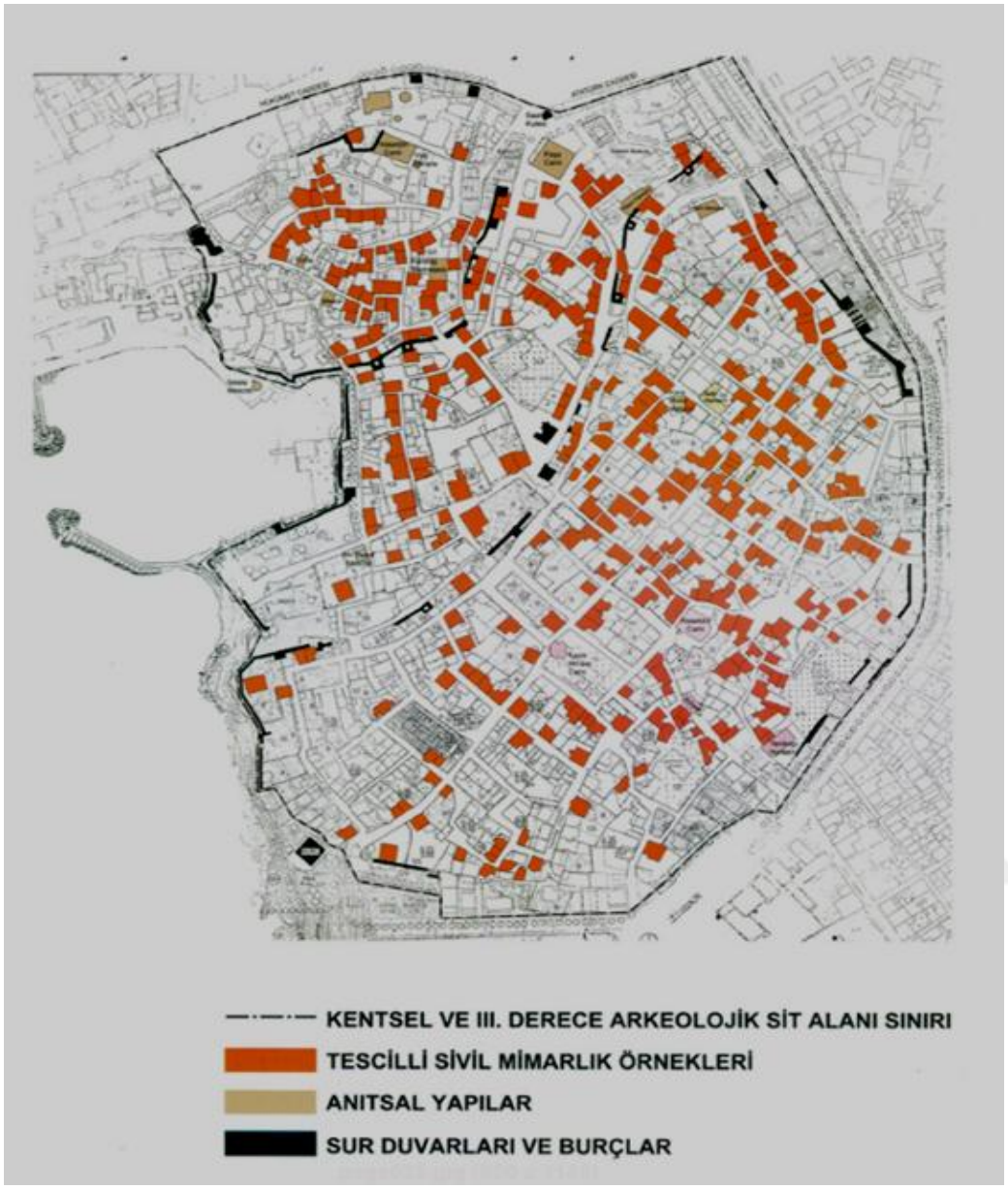
Kaynak: Haz. A. Aşınmaz.

Şekil 29: Kaleiçi yerleşiminin planı

Kaynak: http://www.antalyakulturturizm.gov.tr/Eklenti/7915,1jpg.jpg?0 (01.08.2015).

Şekil 30: Kaleiçi III. Derece arkeolojik sit alanı

Kaynak: Antalya Kültür Envanteri, s. 27.

Şekil 31: Hadrianus Takı (Üçkapılar)'nın kuzeyden görünümü

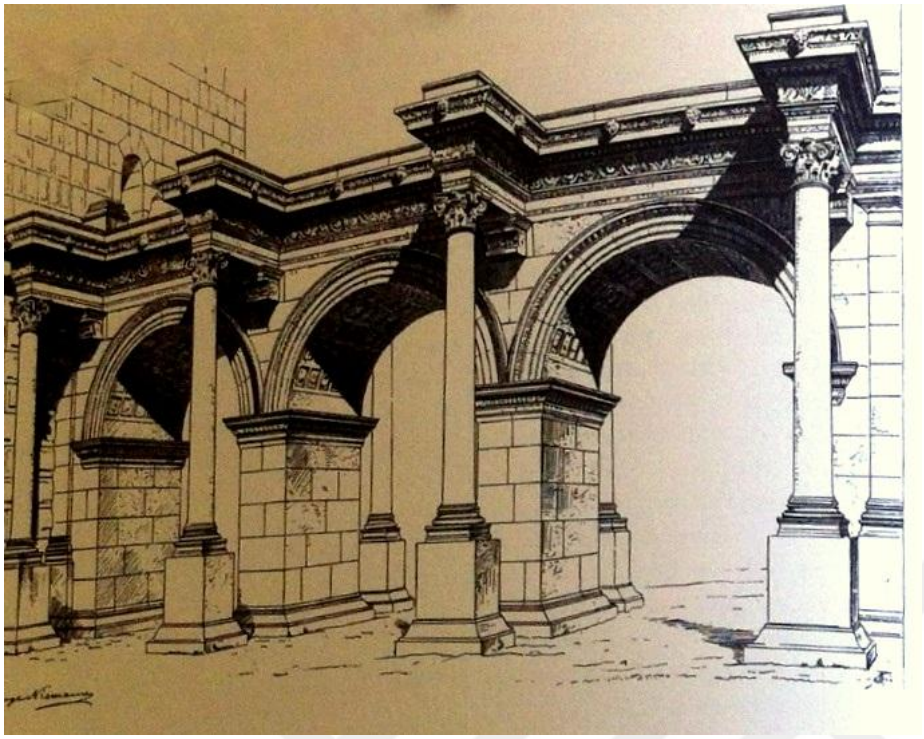
Kaynak: Fotoğraf, A. Aşınmaz.

Şekil 32: Hadrianus Takı'nın surun iç tarafından görünümü

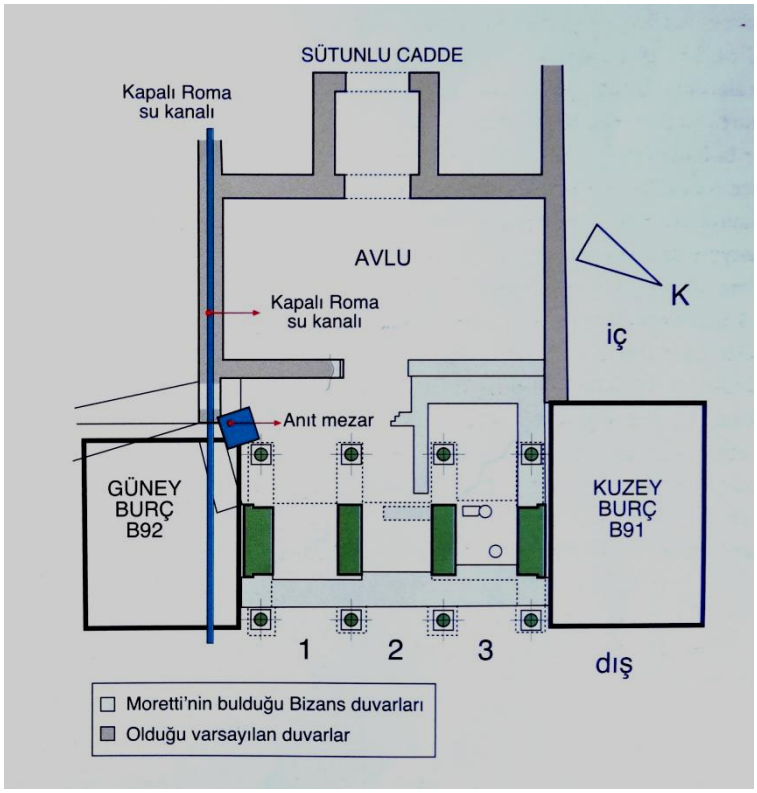
Kaynak: Fotoğraf, A. Aşınmaz.

Şekil 33: Hadrianus Takı'nın Lanckoronski ve ekibi tarafından yapılmış çizimi.

Kaynak: Lanckoronski, s. 20.

Şekil 34: Hadrianus Takı' nın üstten kesiti

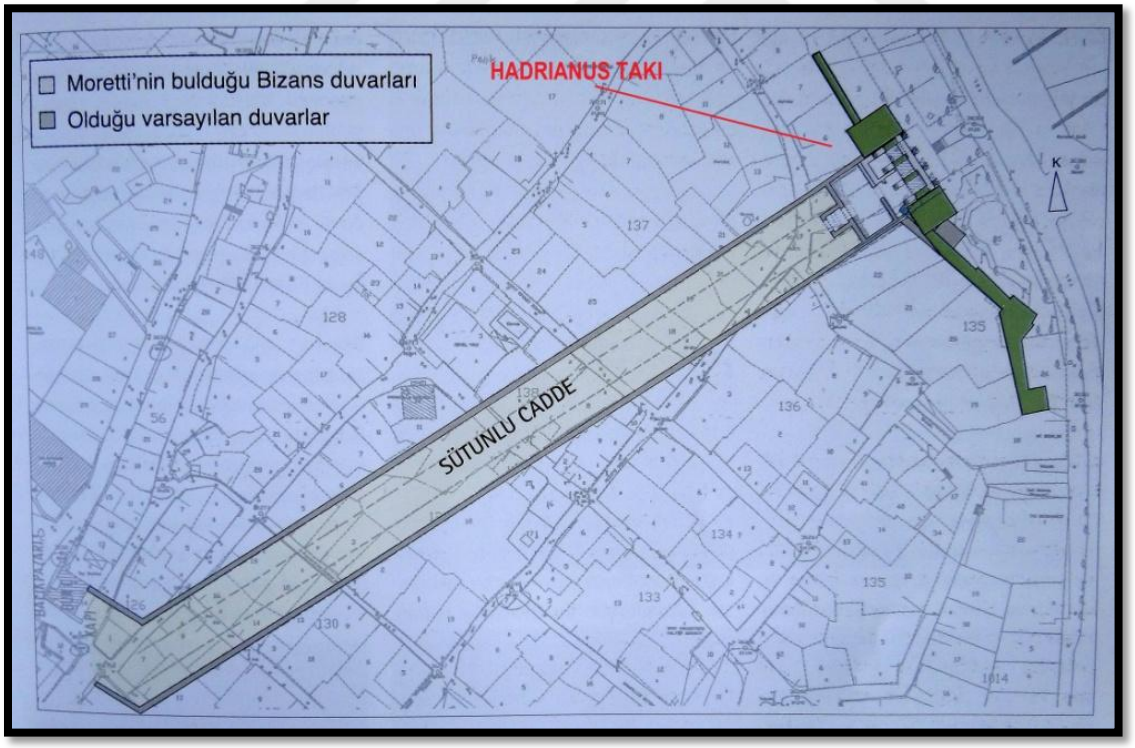
Kaynak: Sönmez, s. 147.

Şekil 35: Hadrianus Takı'nın duvarla kapatılmış hali

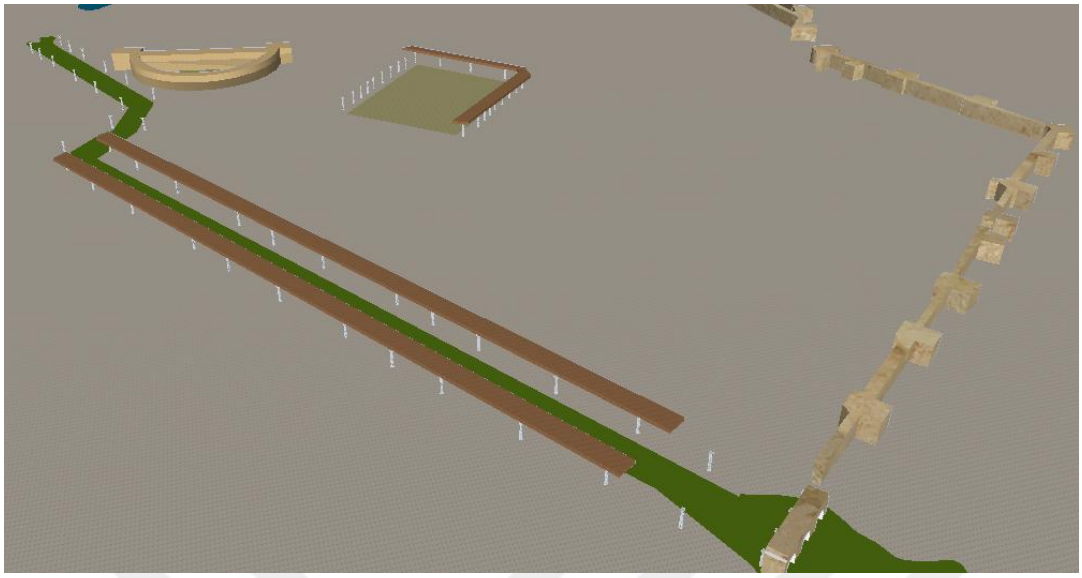
Kaynak: 19. Yüzyıl başı fotoğraf, anonim.

Şekil 36: Attaleia'nın olası sütunlu caddesini gösteren çizim

Kaynak: Sönmez, s. 147.

Şekil 37: Attaleia'nın sütunlu caddesinin rekonstrüksiyon denemesi

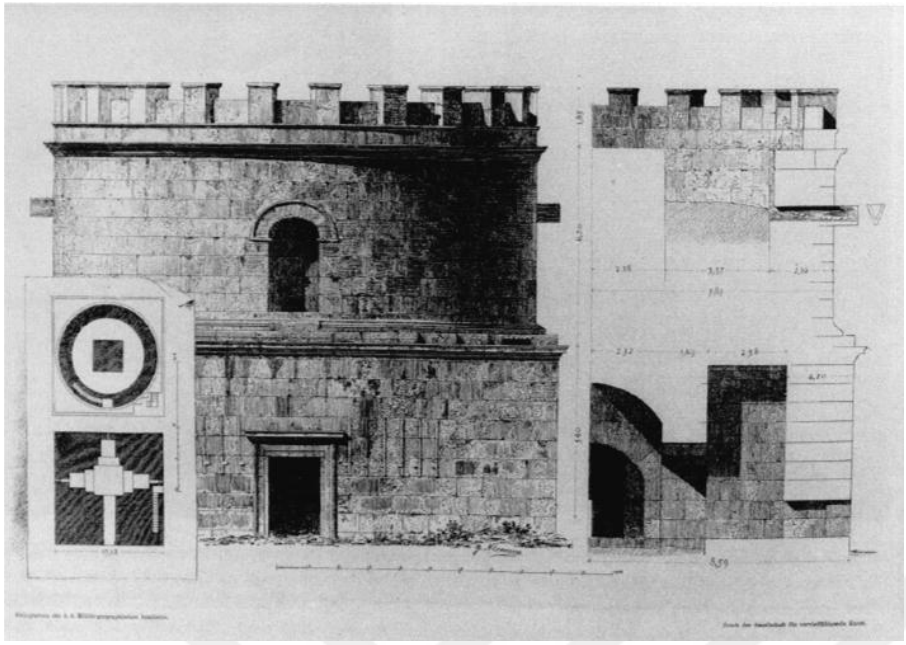
Kaynak: Haz. A. Aşınmaz.

Şekil 38: Hıdırlık Kulesi'nin kuzeydoğu yönünden görünümü

Kaynak: Fotoğraf, A. Aşınmaz.

Şekil 39: Hıdırlık Kulesi'nin çizimi

Kaynak: Stupperich, s. 423.

Şekil 40: 1900'lü yılların başında Hıdırlık Kulesi

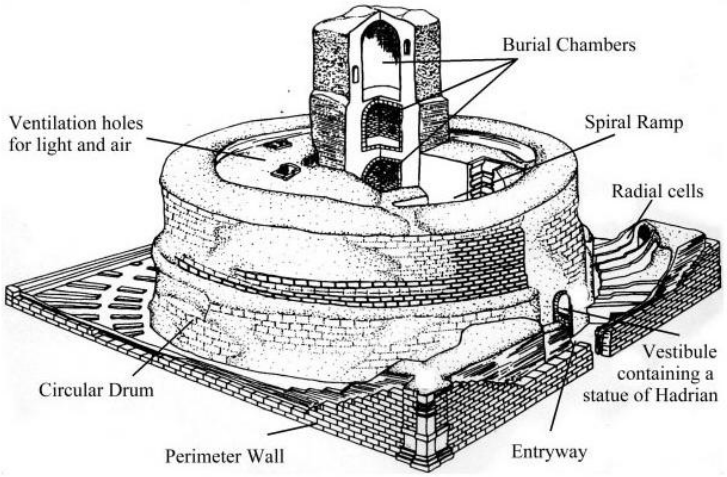
Kaynak: Anonim.

Şekil 41: Roma Şehri'ndeki Hadrianus Mausoleumu

Kaynak:http://www.worldwidetourist.net/image.php?width=750&height=600&image=./data/media/98/DSC_1252b59.jpg (01.08.2015).

Şekil 42: Hadrianus Mausoleumu' nun çizimi

Kaynak: http://blog.radical-craft.com/wp-content/uploads/2013/11/Plan-of-Mausoleum-of-Hadrian-23drilo.jpg (01.08.2015).

Şekil 43: Augustus Mausoleumu

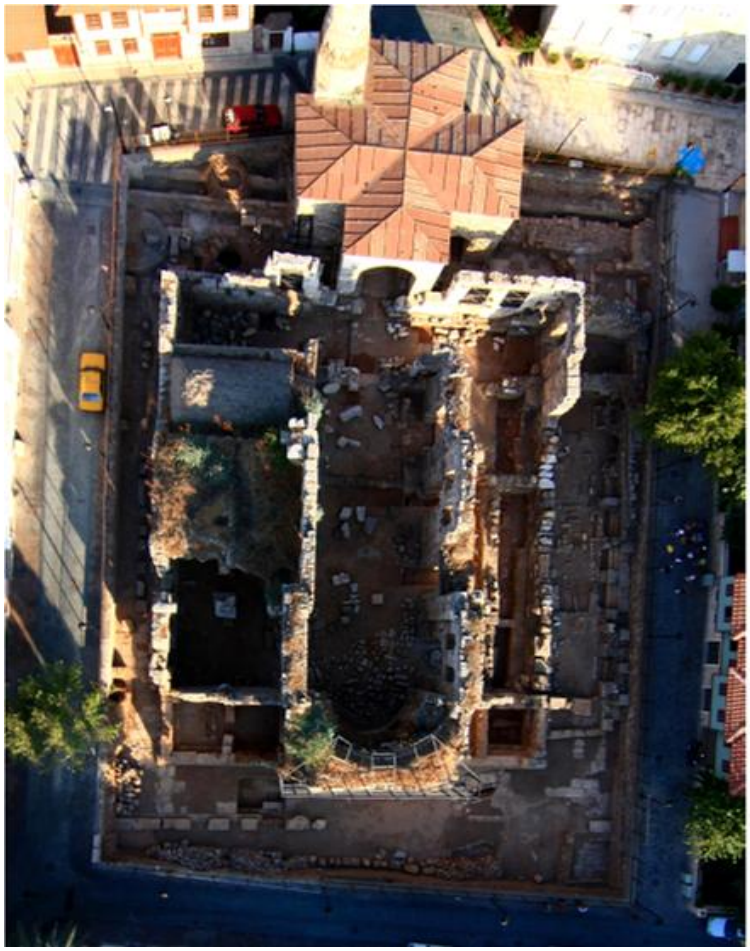
Kaynak: http://www.personal.kent.edu/~jlarson/images3/Augustan013.jpg (01.08.2015).

Şekil 44: Cumanun Camii / Kesik Minare Alanı'nın kuzeydoğudan görünümü

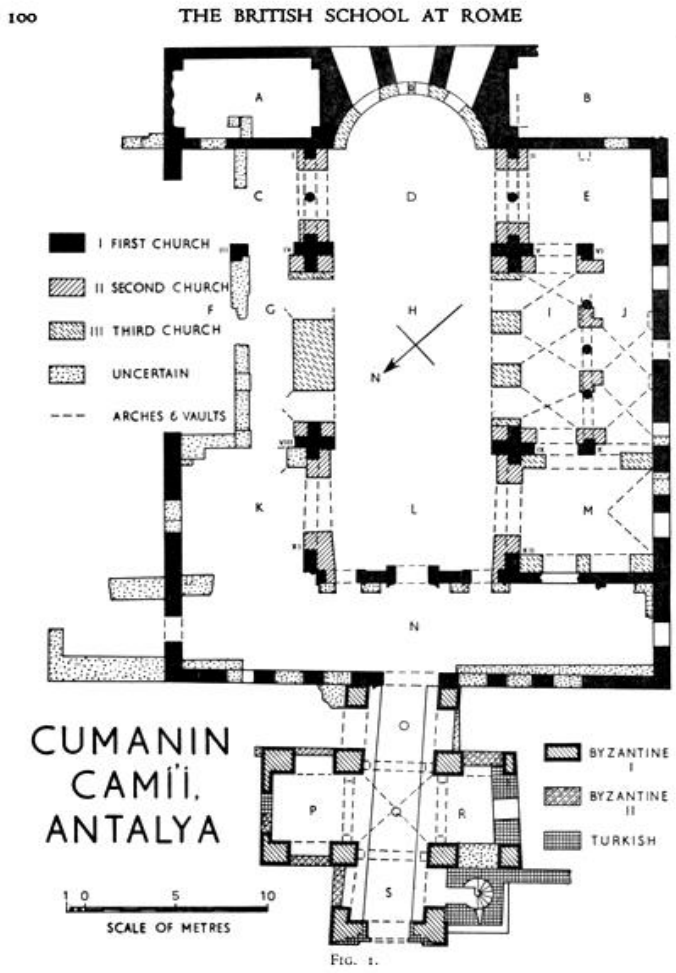
Kaynak: Fotoğraf, A. Aşınmaz.

Şekil 45: Cumanun Camii / Kesik Minare Alanı'nın kuş bakışı görünümü

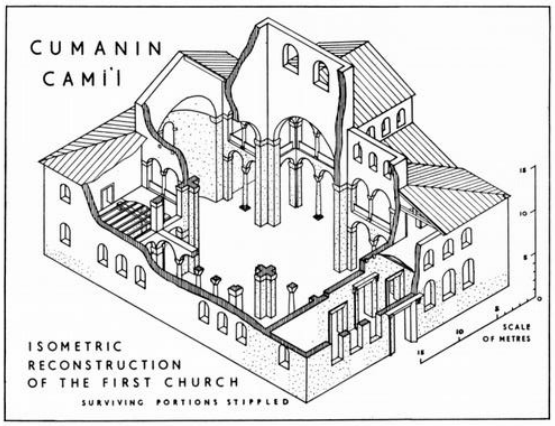
Kaynak: Kökmen, Levha 2.

Şekil 46: Cumanun Camii / Kesik Minare'nin çizimi

Kaynak: Ballance, s. 100.

Şekil 47: Cumanun Camii / Kesik Minare'nin kesit görünümü

Kaynak: Ballance, s. 107.

Şekil 48: Kaleiçi, Mermerli Plajı'nın bulunduğu yerde Attaleia'nın deniz suru

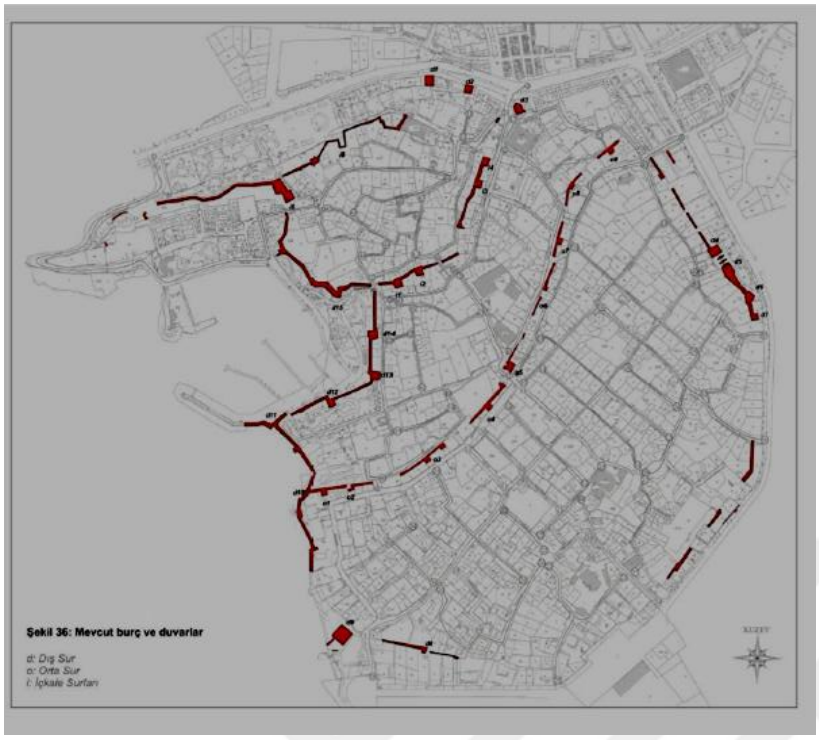
Kaynak: Fotoğraf, A. Aşınmaz.

Şekil 49: Atatürk Caddesi üzerinde, Kaleiçi surlarının tahrip olmuş bir bölümü

Kaynak: Fotoğraf, A. Aşınmaz.

Şekil 50: Kaleiçi çevresindeki surların günümüze ulaşan bölümleri

Kaynak: Kurt, Şekil 36.

Şekil 51: Kaleçi'nin sur sistemi ve burçlar

Kaynak: Sönmez, s. 105.

Şekil 52: Kaleiçi İskele Sokak' ta yer alan yerleşim içi surlarından kalan bir bölüm

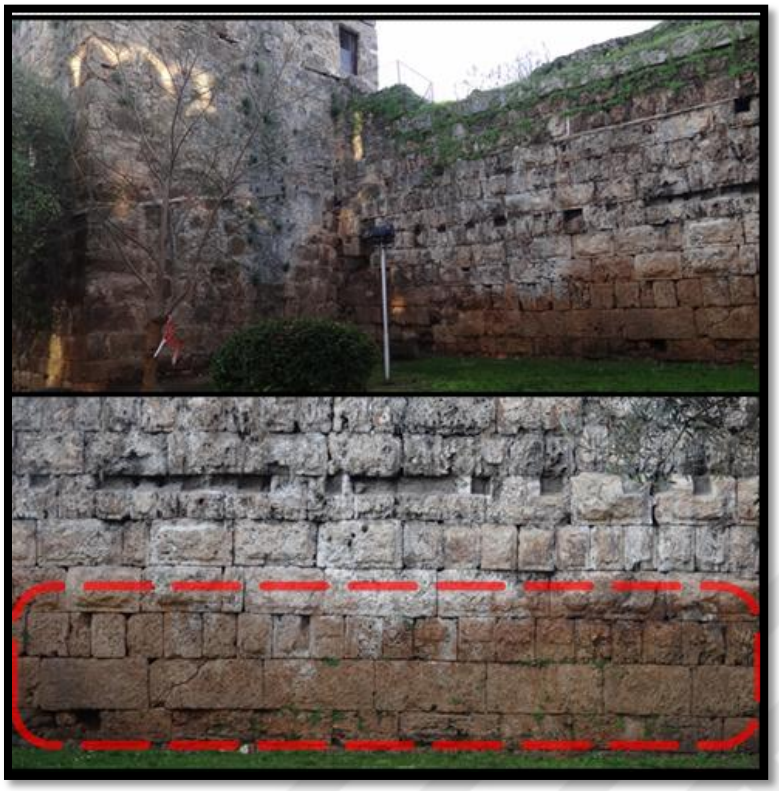
Kaynak: Anonim.

Şekil 53: Kaleiçi'ndeki yerleşim içi surlara ait burç

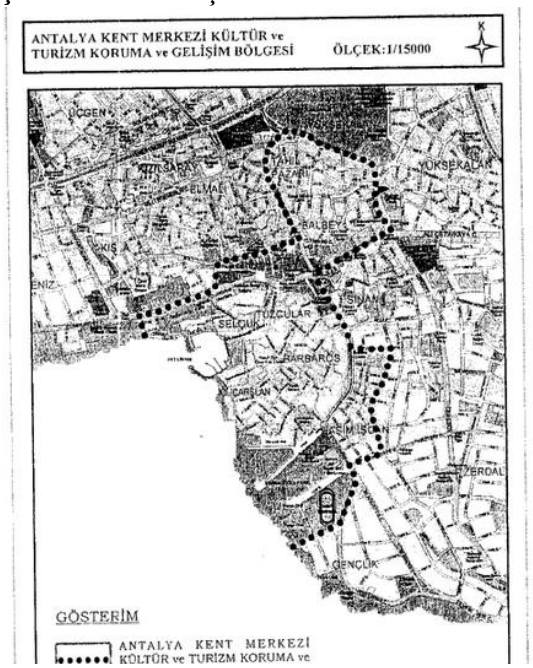
Kaynak: Fotoğraf, A. Aşınmaz.

Şekil 54: Olasılıkla Hellenistik ya da Roma Dönemleri'ne tarihlenen blok taşları

Kaynak: Fotoğraf, A. Aşınmaz.

Şekil: 55: Kaleiçi'nin 1973 tarihli ilk kentsel sit planı

Kaynak: Resmi gazete, Kaleiçi, Anıtlar Yüksek Kurulu' nun 09.06.1973 gün ve 7176 sayılı kararı.

Şekil 56: Kaleiçi'nin 1979 tarihli ilk koruma imar planı

Kaynak: Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 22.09.1979 gün ve A – 1850 sayılı karar eki.

Şekil 57: Antalya Müzesi'nde sergilenen yunus motifli koltuk.

Kaynak: Gökalp, s. 8.

Şekil 58: Karpuzkaldıran kıyısı

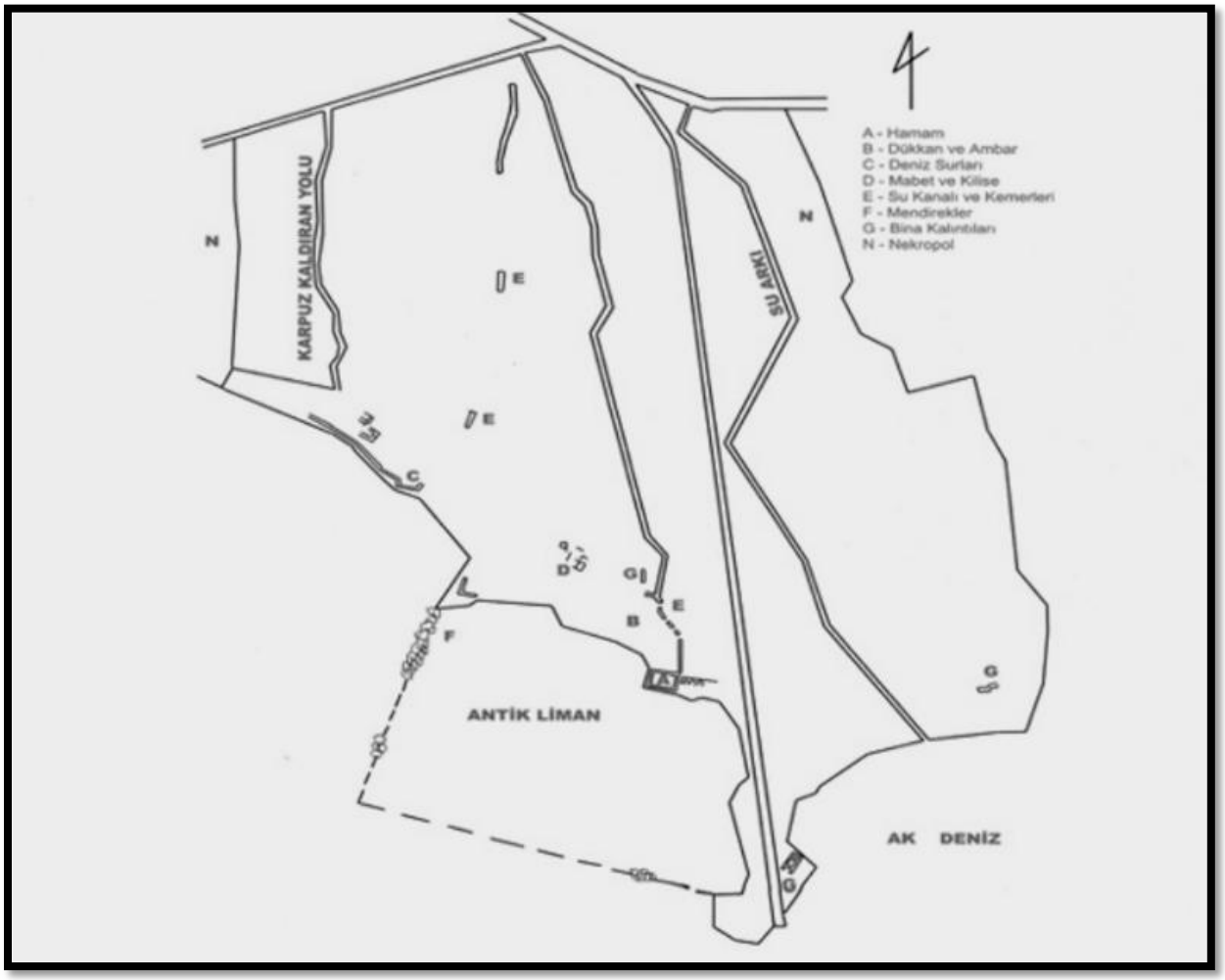
Kaynak: Anonim.

Şekil 59: Magydos kentinin olasılıkla yer almış olduğu bölge

Kaynak: Google Maps 2015, Aplikasyon: A. Aşınmaz, (15.10.2015).

Şekil 60: Magydos kentinin planı

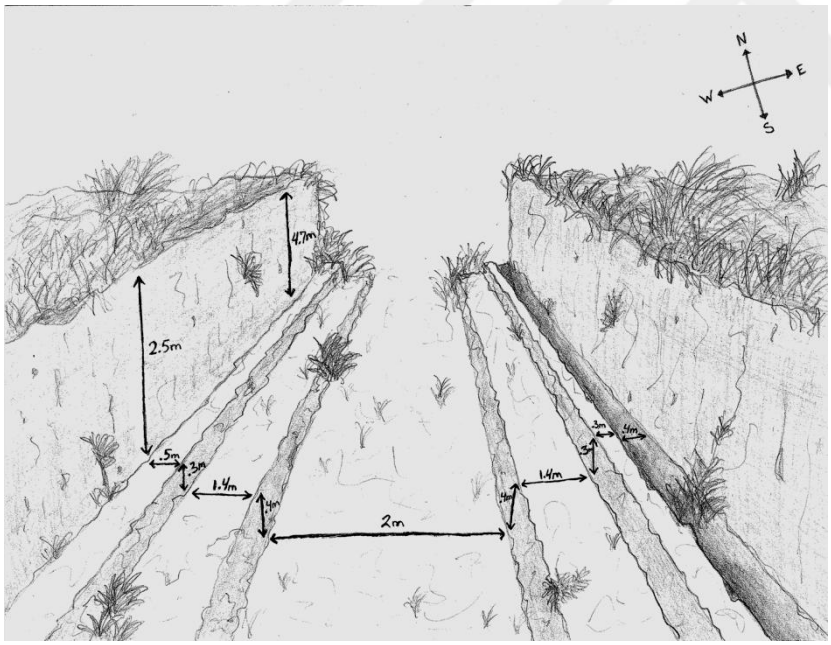
Kaynak: Antalya Kültür Envanteri, s. 137.

Şekil 61: Magydos'un 7 km kuzeydoğusunda bulunan ve olasılıkla su temini ile ilişkili geçit.

Kaynak: http://blogs.wlc.edu/anatolianroads/roads/magydos-road/magydos-cut/, (16.03.2013).

Şekil 62: Magydos ile Perge arasındaki geçitin çizimi

Kaynak: http://blogs.wlc.edu/anatolianroads/roads/magydos-road/magydos-cut/, (16.03.2013).

Şekil 63: Magydos ile Perge arasındaki geçitin konumu

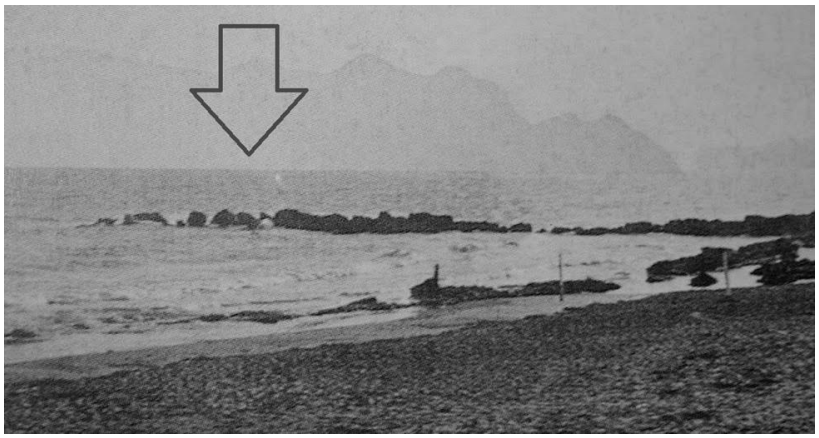
Kaynak:http://blogs.wlc.edu/anatolianroads/roads/magydos-road/magydos-cut/, (16.03.2013).

Şekil 64: Su kemeri (1971 yılına ait fotoğraf)

Kaynak: Adak ve Atvur, Tafel 19.

Şekil 65: Magydos kentine ait liman kalıntıları (1960'lı yıllar)

Kaynak: Anonim.

Şekil 66: Sahilde bulunan tonuzlu yapı kalıntısı (1971 yılına ait fotoğraf)

Kaynak: Adak ve Atvur, Tafel 20.

Şekil 67: Sahildeki tonozlu yapının günümüzdeki hali

Kaynak: Fotoğraf, A. Aşınmaz.

Şekil 68: Lyrboton Kome'nin konumu

Kaynak: Google Maps, Aplikasyonlar: A. Aşınmaz.

Şekil 69: Ören Gediği'nden Varsak görünümü

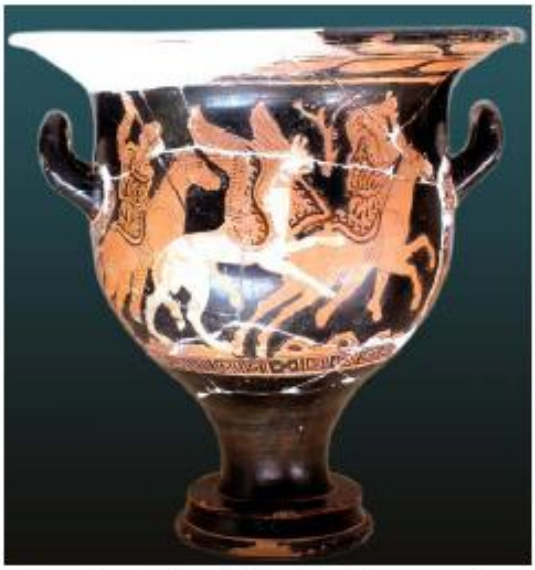
Kaynak: Fotoğraf, anonim.

Şekil 70: Lyrboton Kome'de savunma sistemine ait yapı

Kaynak: http://www.panoramio.com/photo/61817947 (01.08.2015).

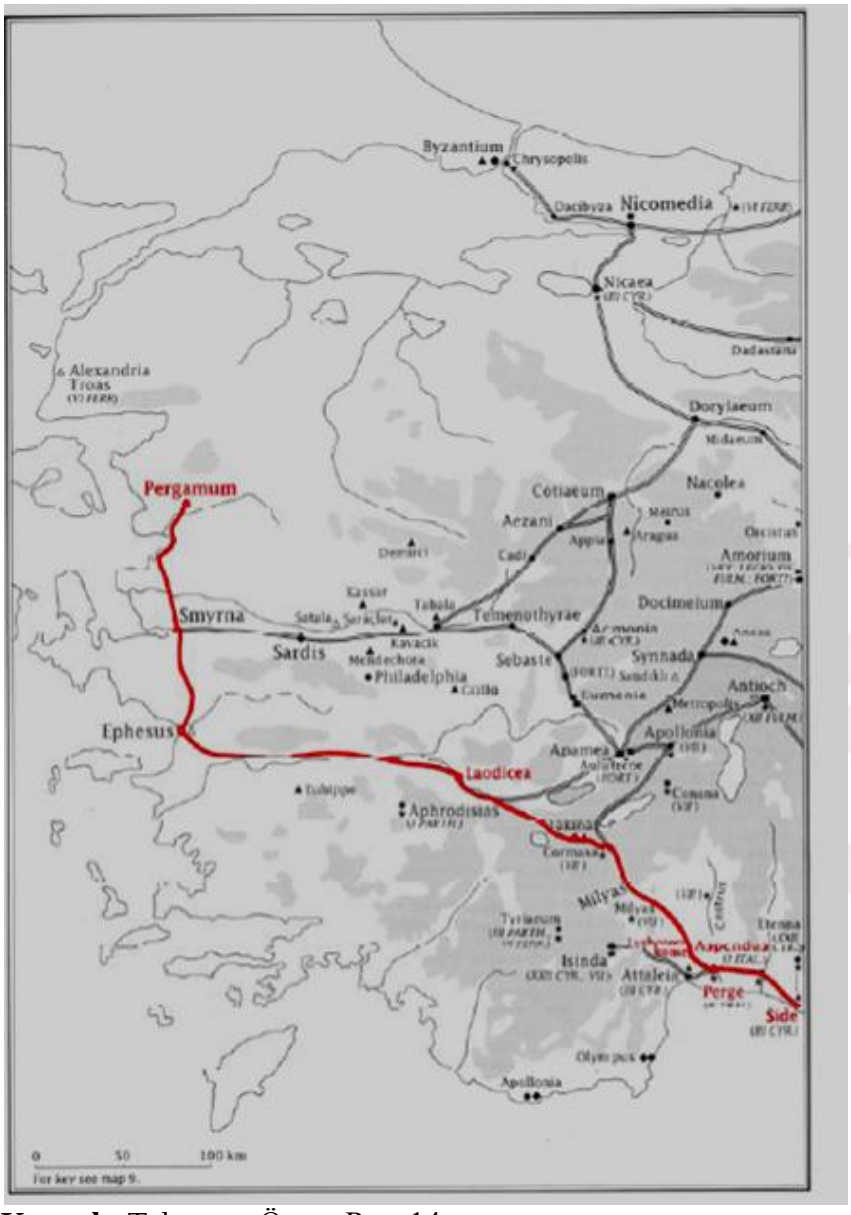
Şekil 71: Varsak'ta bulunmuş olan M.Ö. 4. Yüzyıl başına tarihlenen Kerch Vazosu.

Res. 59: Gryphomakhia sahnesini yansıtan krater

Kaynak: Akarca Kerch, s. 31.

Şekil 72: Roma İmparatorluk Dönemi yol ağı

Kaynak: Takmer – Önen, Res. 14.

Şekil 73: Pamphylia kentleri arasındaki yol ağı

Kaynak: http://pleiades.stoa.org/map_recent (14.06.2015).

Şekil 74: Arete Kulesi

Kaynak:http://varsakli.blogcu.com/lyrboton-kome-antik-kenti/4744781 (14.06.2015).

Şekil 75: Lyrboton Kome'deki hamam yapısı

Kaynak:http://www.kepez-bld.gov.tr/news.php?id=3822/Kepez-bilinmeyen-antik-kenti-Antalya%5Cya-kazandiriyor (14.06.2015).

Şekil 76: Zeytinyağı işliği

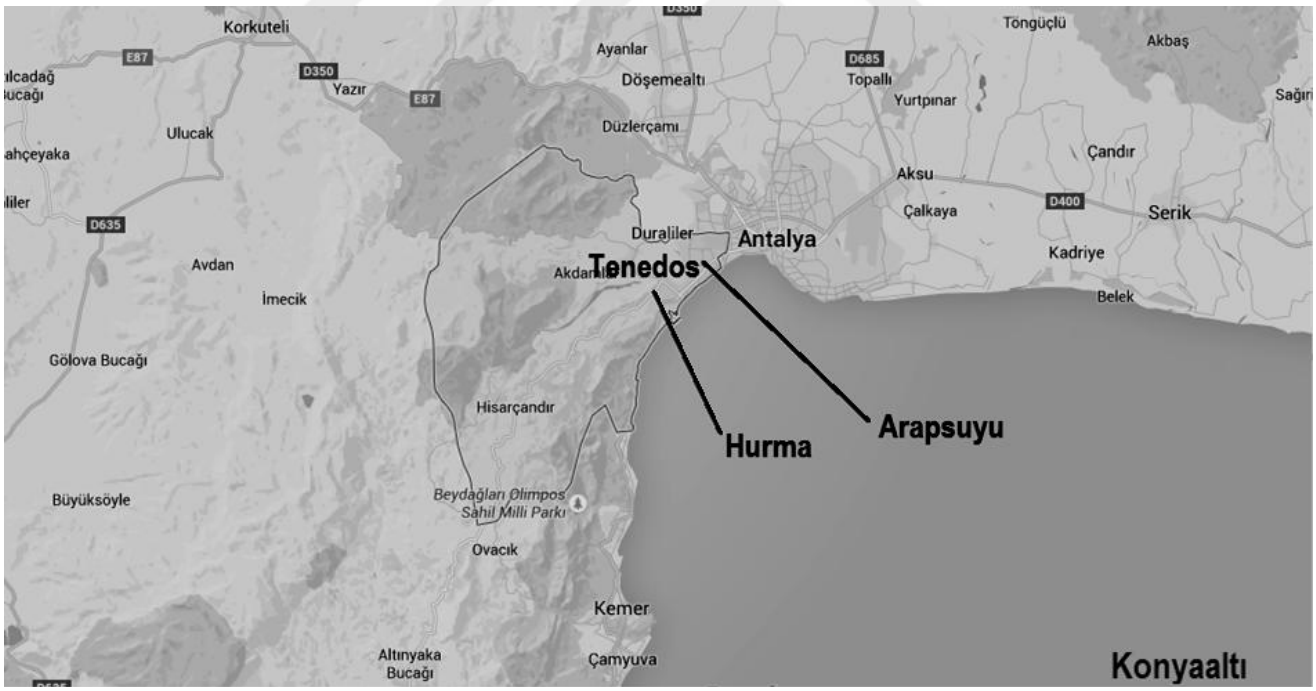
Kaynak:http://m.kanal46.com/haber/akdenizin-en-onemli-antik-zeytinyagi-merkezi/45938 (14.06.2015).

Şekil 77: Mygdalis, Masoura ve Rhuscopous yerleşimlerinin konumları

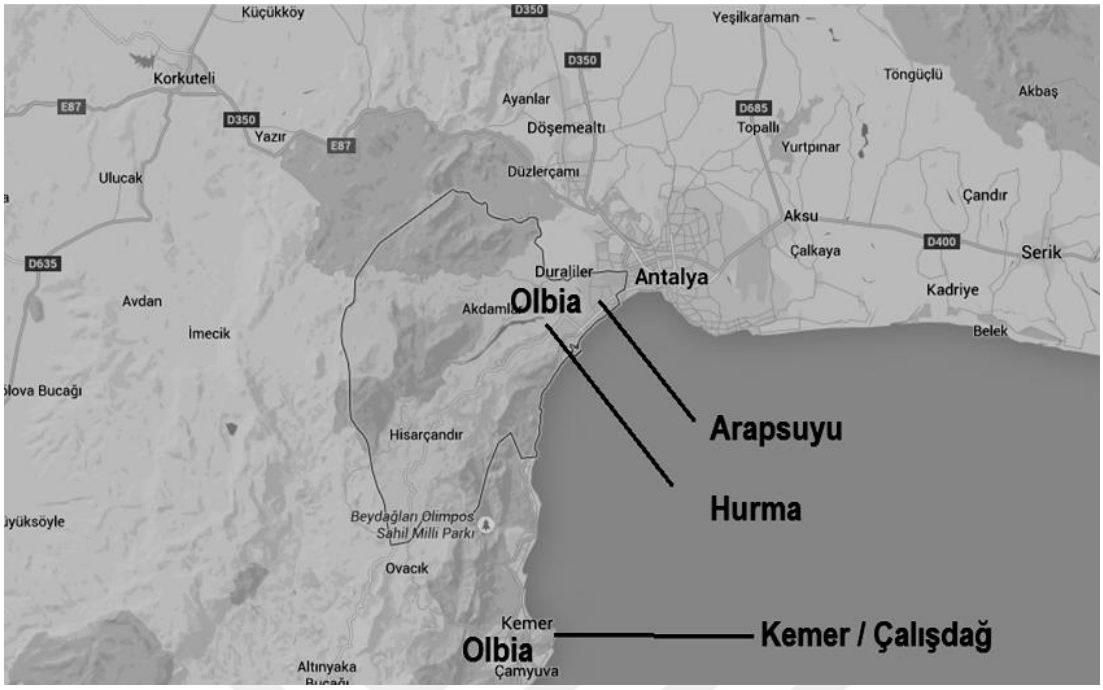
Kaynak: Google Earth, Aplikasyonlar: A. Aşınmaz, (01.08.2015).

Şekil 78: Tenedos Kenti'nin Konyaaltı'ndaki olası iki lokalizasyonu

Kaynak: Google Maps, Aplikasyonlar: A. Aşınmaz, (01.08.2015).

Şekil 79: Olbia Kenti'nin olası üç lokalizasyonu

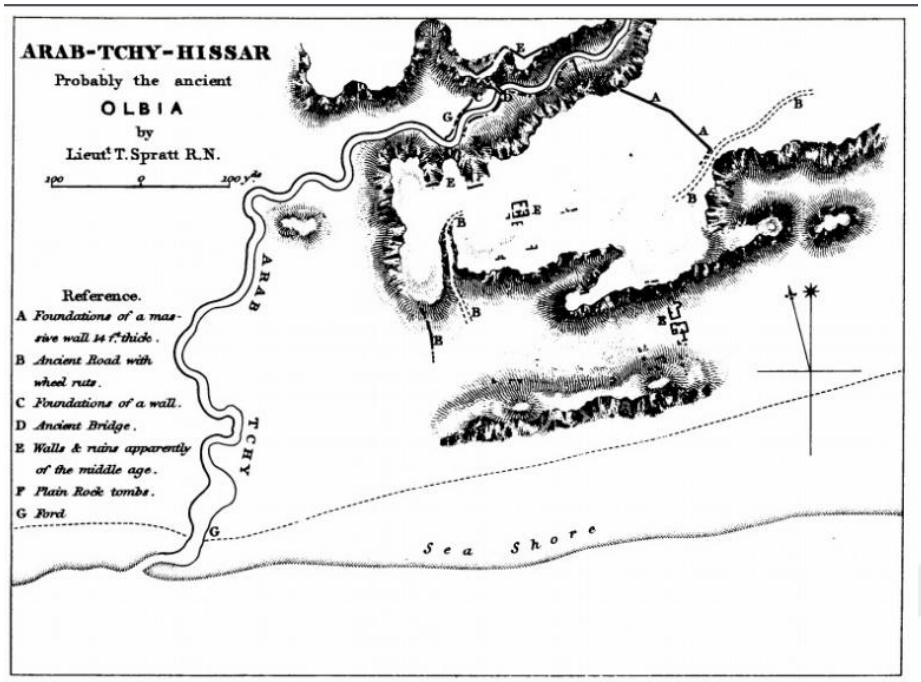
Kaynak: Google Maps, Aplikasyonlar: A. Aşınmaz, (01.08.2015).

Şekil 80: Arapsuyu'ndaki M.Ö. 4. yüzyıl karakterli duvar

Kaynak: Çevik, Olbia, s. 97.

Şekil 81: Spratt – Forbes' in Olbia olduğunu düşündükleri Arapsuyu Bölgesi'nin çizimleri

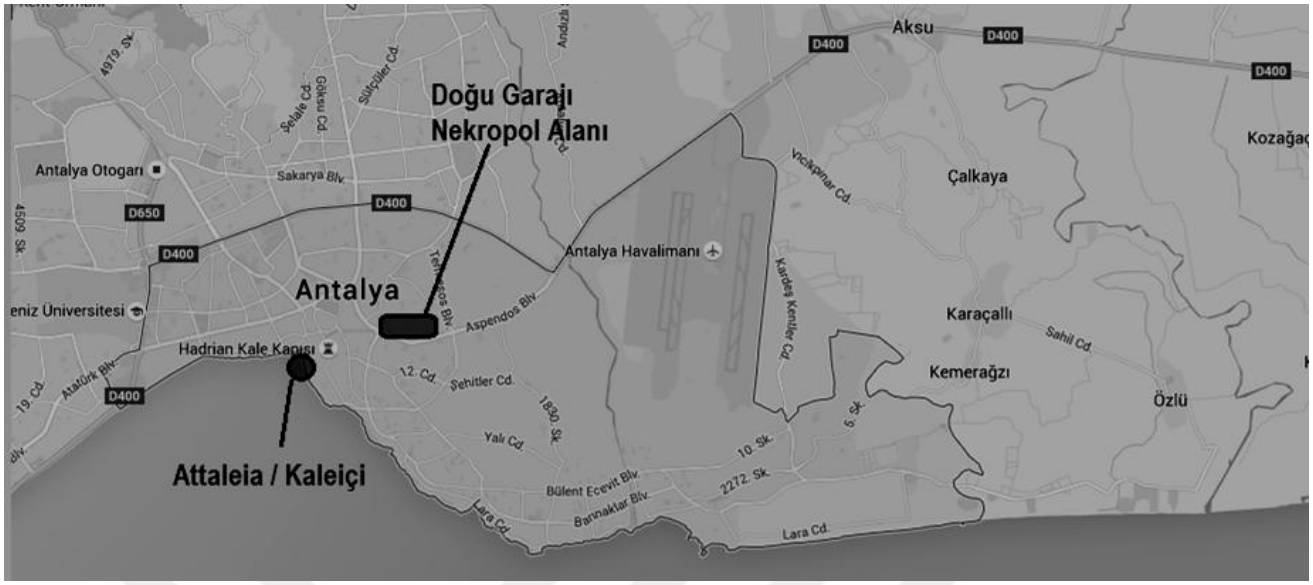
Kaynak: Spratt – Forbes.

Şekil 82: Lanckoronski' nin Luschan'ın Hurma'da gördüğünü düşündüğü lahitlerden biri.

Res. 2. Olbia'dan (?) bir lahit.

Kaynak: Lanckoronski, Res. 2.

Şekil 83: Doğu Garajı'nın konumu

Kaynak: Google Maps, Aplikasyonlar: A. Aşınmaz, (01.08.2015).

Şekil 84: Doğu Garajı nekropol buluntularının yer aldığı bölgenin genel görünümü.

Kaynak: http://www.antalyabeyaz.com/wp-content/uploads/2014/06/aa91.png, (15.10.2015).

Şekil 85: Fener Mezarı'nın konumu

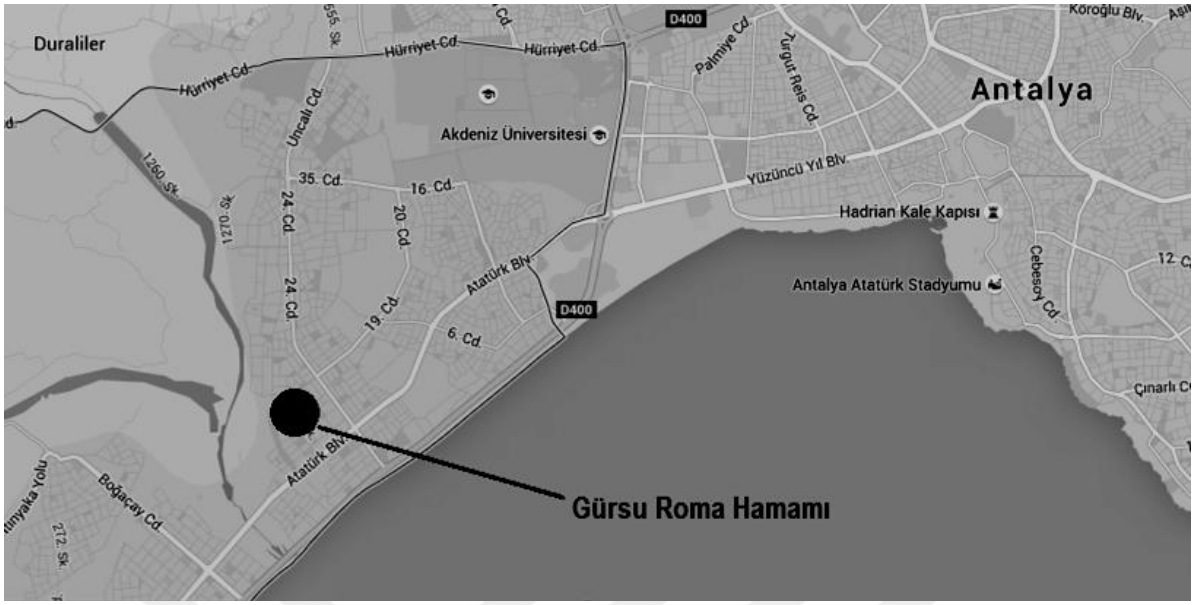
Kaynak: Google Earth, Aplikasyonlar: A. Aşınmaz, (01.08.2015).

Şekil 86: Fener Mezarı'nın detaylı konumu

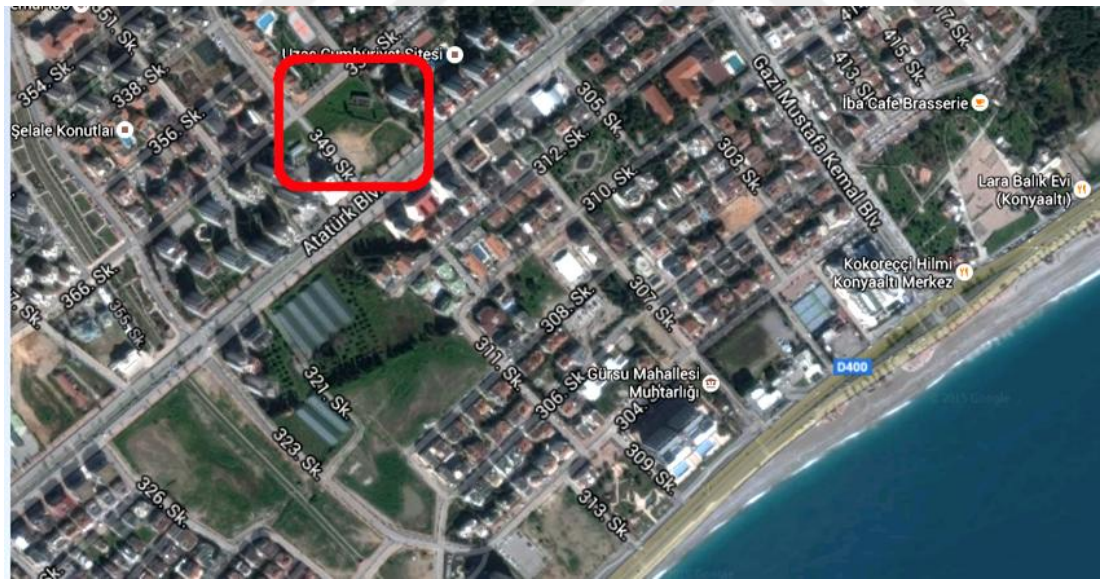
Kaynak: https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/, (15.10.2015).

Şekil 87: Gürsu Roma Hamamı'nın konumu

Kaynak: Google Maps, Aplikasyonlar: A. Aşınmaz, (01.08.2015).

Şekil 88: Gürsu Roma Hamamı'nın uydu fotoğrafı

Kaynak: Google Earth, Aplikasyonlar: A. Aşınmaz, (01.08.2015).

Şekil 89: Gürsu Roma Hamamı'nın kuzeyden görünümü

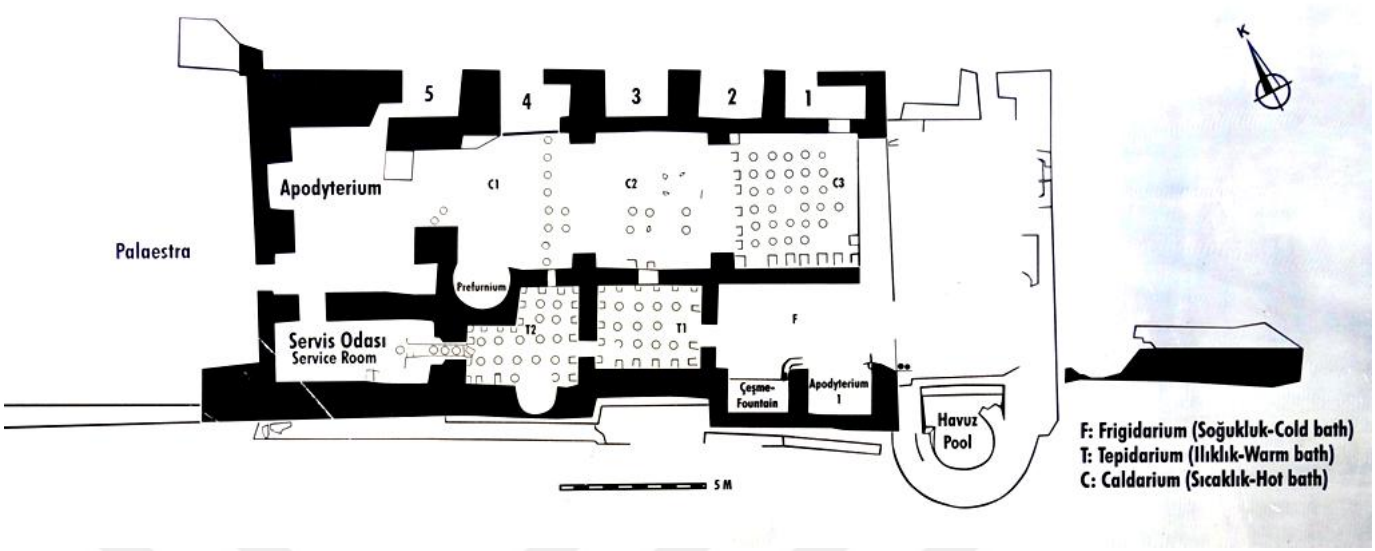
Kaynak: Fotoğraf, A. Aşınmaz.

Şekil 90: Gürsu Roma Hamamı'nın üstten görünümü

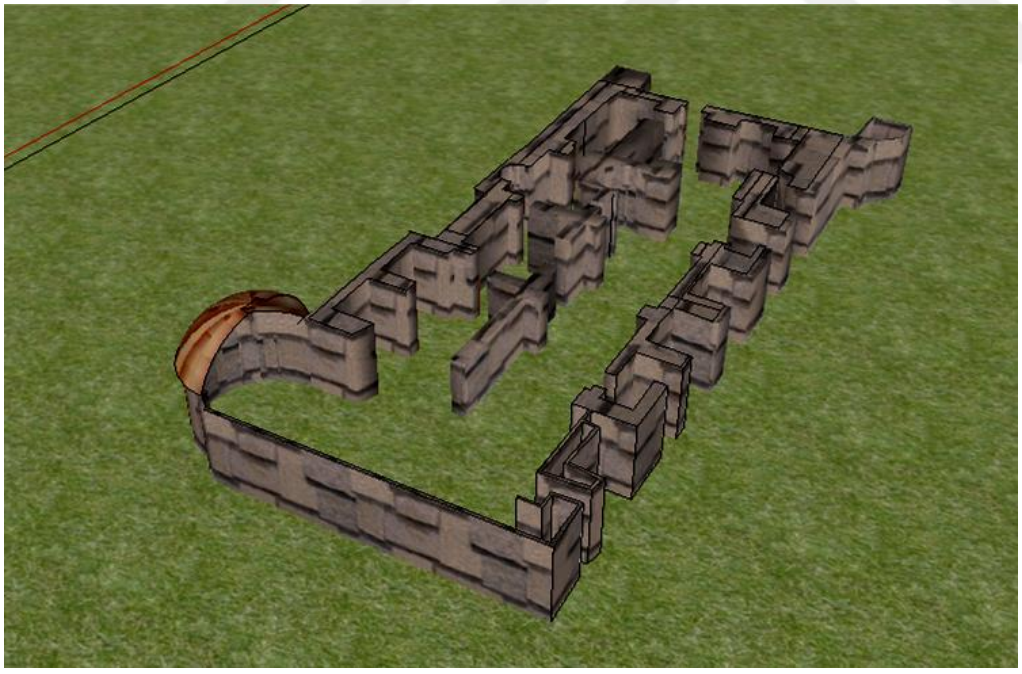
Kaynak: Yener, Resim 2.

Şekil 91: Gürsu Roma Hamamı'nın planı

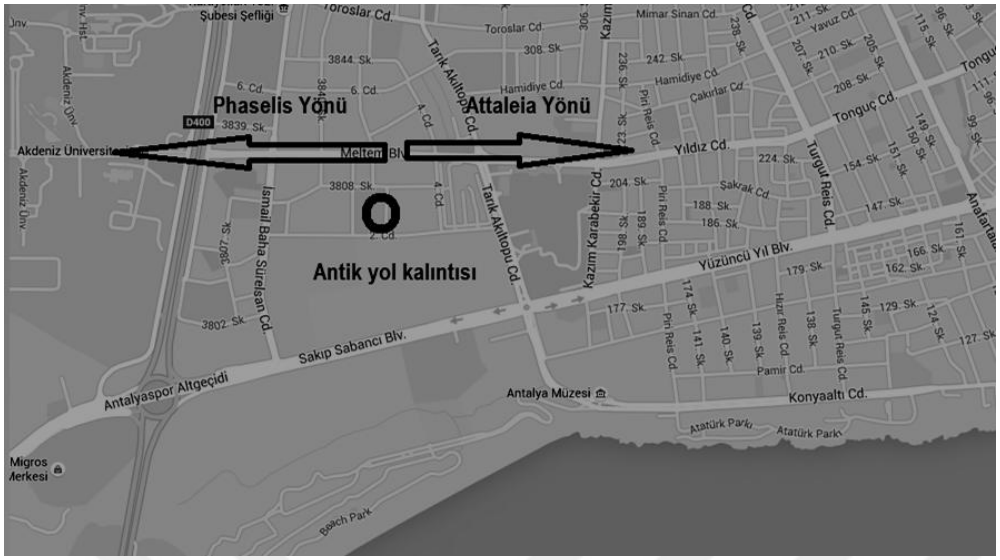
Kaynak: Yener, Çizim 1.

Şekil 92: Gürsu Roma Hamamı'nın rekonstrüksiyon denemesi

Kaynak: Modelleme: A. Aşınmaz.

Şekil 93: Konyaaltı Roma Yolu' nun konumu ve yönelimi.

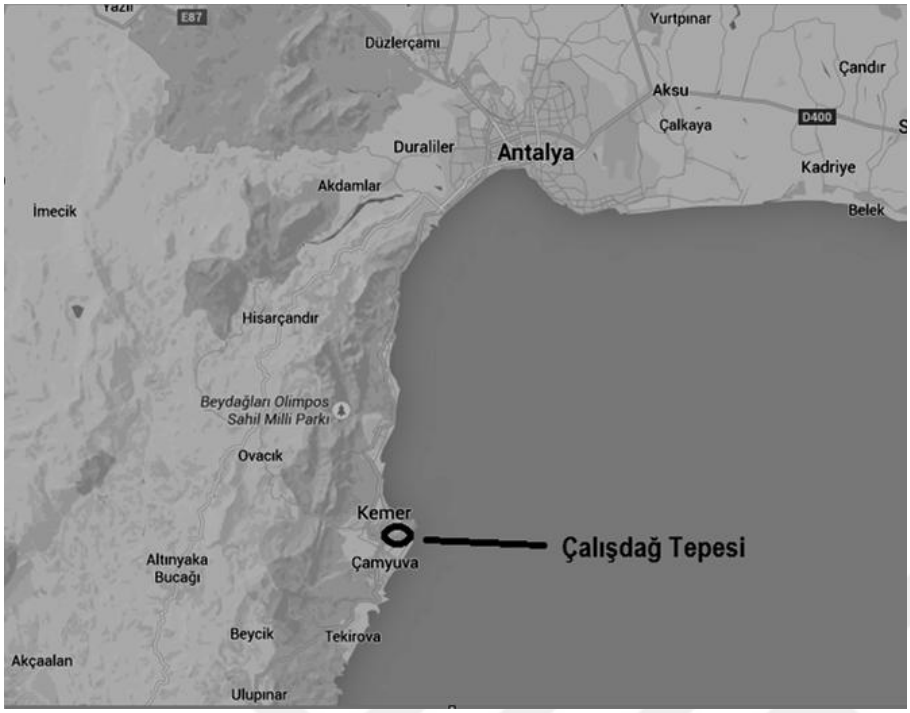
Kaynak: Google Maps, Aplikasyonlar: A. Aşınmaz, (01.08.2015).

Şekil 94: Konyaaltı Roma yolu kalıntısının kuzeyden görünümü

Kaynak: Antalya Kültür Envanteri, s. 187.

Şekil 95: Kemer / Çalışdağ Tepesi'nin konumu

Kaynak: Google Maps, Aplikasyonlar: A. Aşınmaz, (01.08.2015).

Şekil 96: Kemer ve Çalışdağ Tepesi'nin güneybatıdan görünümü

Kaynak: http://kemeravrupahotel.com/11.jpg, (06.05.2015).

Şekil 97: Çalışdağ Tepesi'ndeki antik karakterli duvar kalıntısı

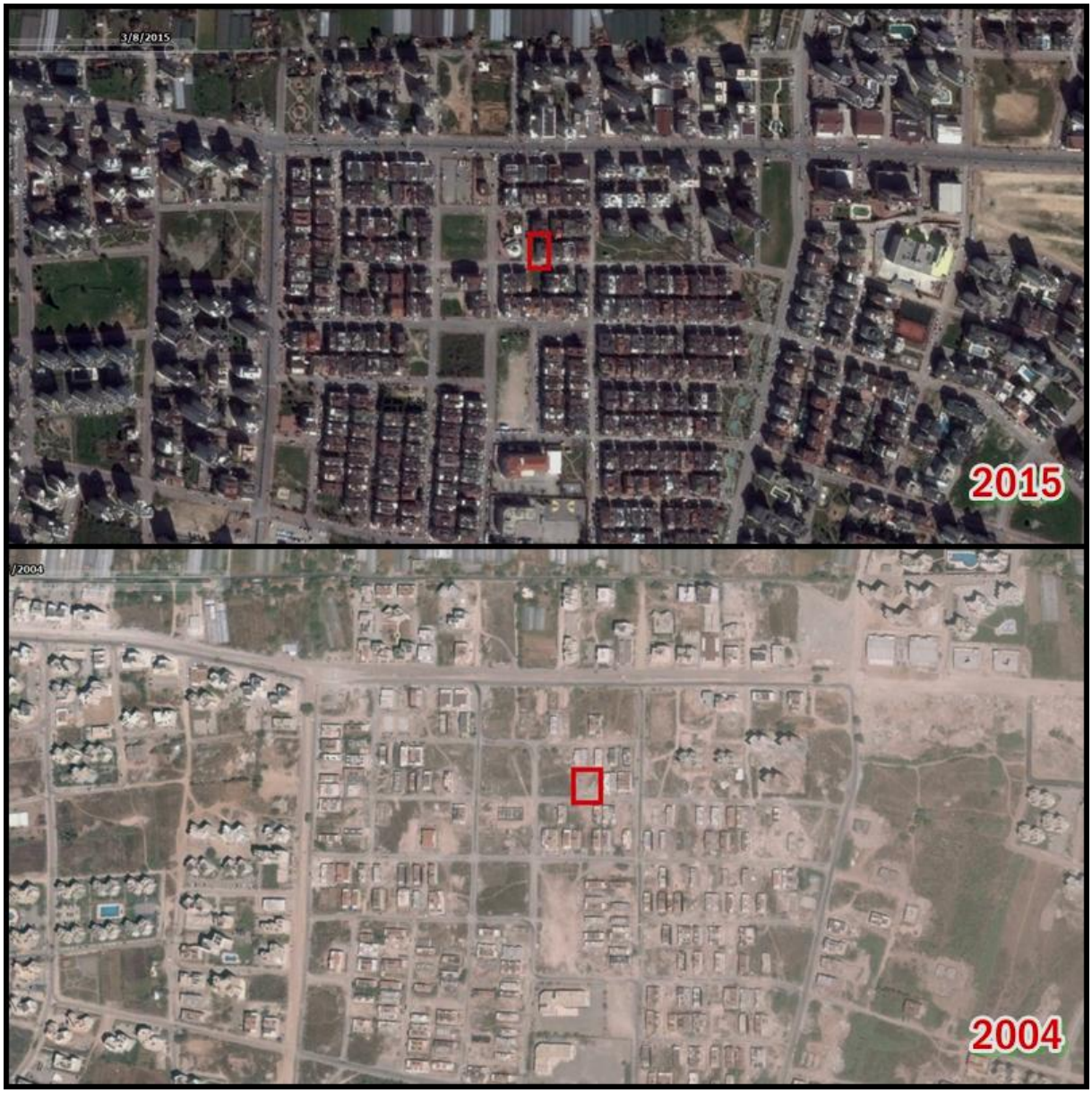
Kaynak: Fotoğraf, H. Öncü.

Şekil 98: Kaleiçi'nin iki gelişim bölgesi üzerine kurulma ihtimalini yansıtan çizim

Kaynak: C. Sönmez, s. 47, Aplikasyonlar: A. Aşınmaz.

Şekil 99: Fener Mezarı'nın bulunduğu bölgede 2004 ve 2015 yılları arasındaki imar farkı

Kaynak: Google Earth, Aplikasyonlar: A. Aşınmaz, (01.08.2015).

Şekil 100a: Antalya Kent Merkezi'ndeki antik yerleşimlerin M.Ö. 4. yüzyıldaki durumu

Şekil 100b: M.Ö. 3. yüzyıldaki durumu

Şekil 100c: M.Ö. 2. yüzyıl sonundaki durumu

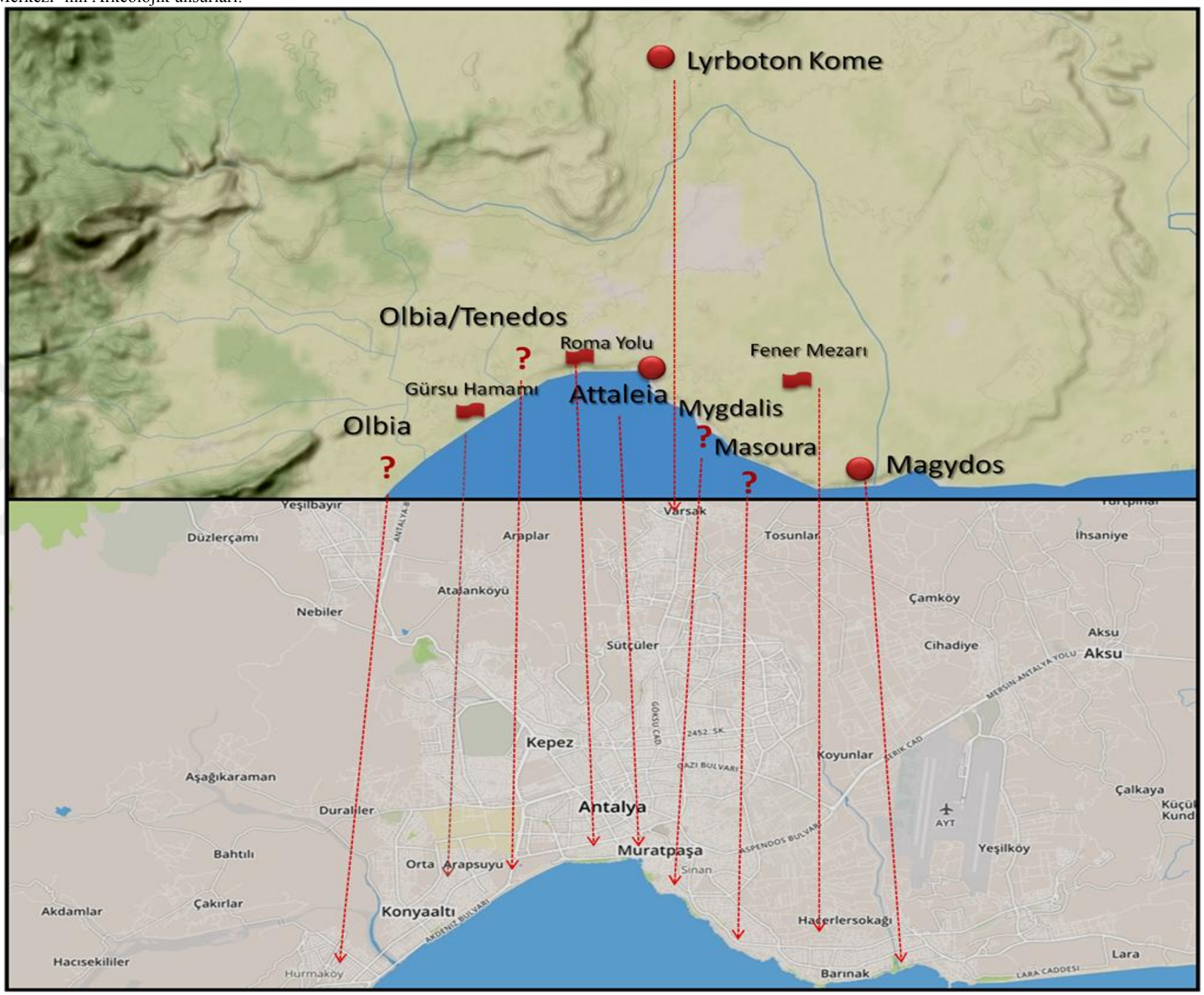

Şekil 100d: M.S. 2. yüzyıldaki durumu

Kaynak: http://pleiades.stoa.org/map_recent , Aplikasyonlar: A. Aşınmaz, (12.08.2015).

Şekil 101: Antalya Kent Merkezi' nin Arkeolojik unsurları.

Kaynak: http://pleiades.stoa.org/map_recent , Aplikasyonlar: A. Aşınmaz.